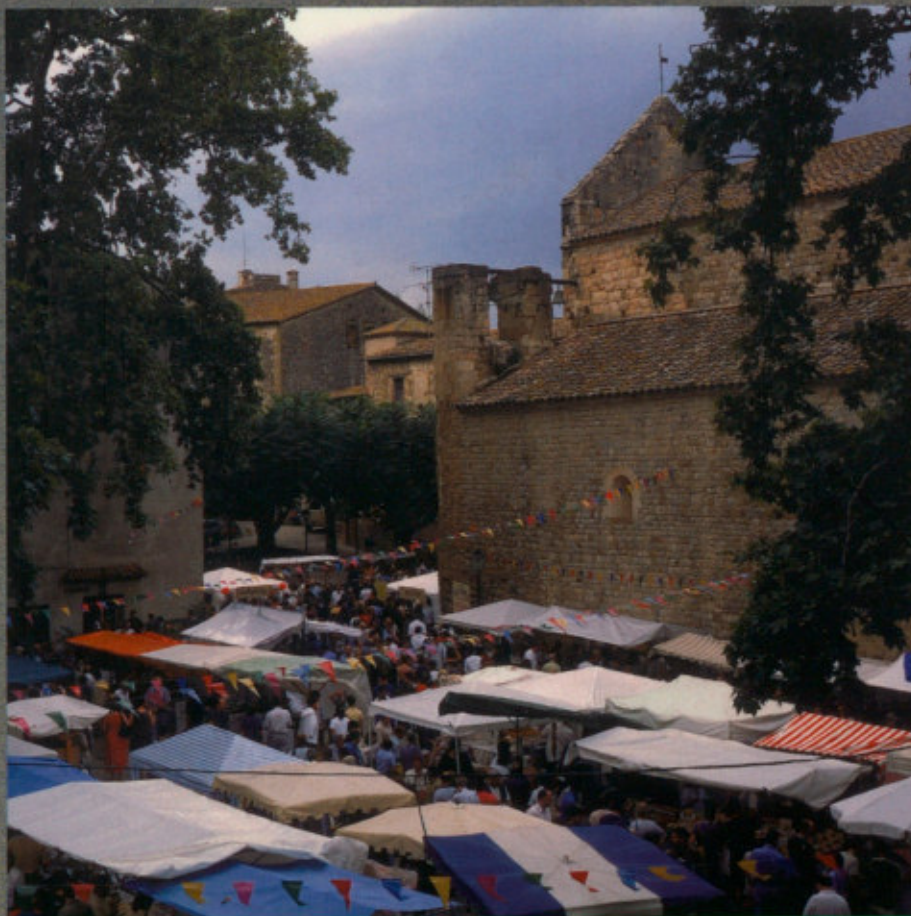

Joaquim Tremoleda

Lladó

QUADERNS
de la
REVISTA
de
GIRONA

60 MONOGRAFIES LOCALS

LLADÓ
Joaquim Tremoleda

100 QUADERNS de la REVISTA de GIRONA

DIPUTACIÓ de GIRONA
CAIXA de GIRONA

Quaderns de la Revista de Girona. Núm. 100

Sèrie: Monografies locals (Núm. 60)

Primera edició en català: Setembre de 2002

Tiratge: 1.100 exemplars

Edició:

Diputació de Girona/Caixa de Girona

Director de la col·lecció:

Joaquim M. Puigvert

Consell assessor:

Gabriel Alcalde, Narcís-Jordi Aragó, Pepa Balsach,
Xavier Besalú, Maria Antònia Canals, Josep M. Cortadellas,
Xavier Cortadellas, Jordi Dalmau, Joan Domènech,
Maria Carme Domènech, Marta Franch, Rosa Maria Gil,
Glòria Granell, Àngel Jiménez, Montserrat Manén,
Jordi Mascarella, Enric Mirambell, Joan Miró, Joan Nogué,
Marina Puig, Josep Pujol, Josep Pujolràs, August Rafanell,
Dolors Reig, Anna Ribas, Josep Maria Rus, Joan Sala,
Narcís Sureda, Xavier Terradas, Montserrat Vayreda,
Eva Vázquez, Anna M. Viader, Antoni Vilà,
Mariàngela Vilallonga, Dani Vivern.

Cartografia:

Salvador Oliva

Maquetació:

Pep Caballé

Redacció administració:

Pujada de Sant Martí, 5. Telèfon 972 18 50 00.

Apartat de Correus 11. 17080 Girona

Infografia i impressió:

Palahí Arts Gràfiques, SL. Girona

ISBN: 84-95187-38-8

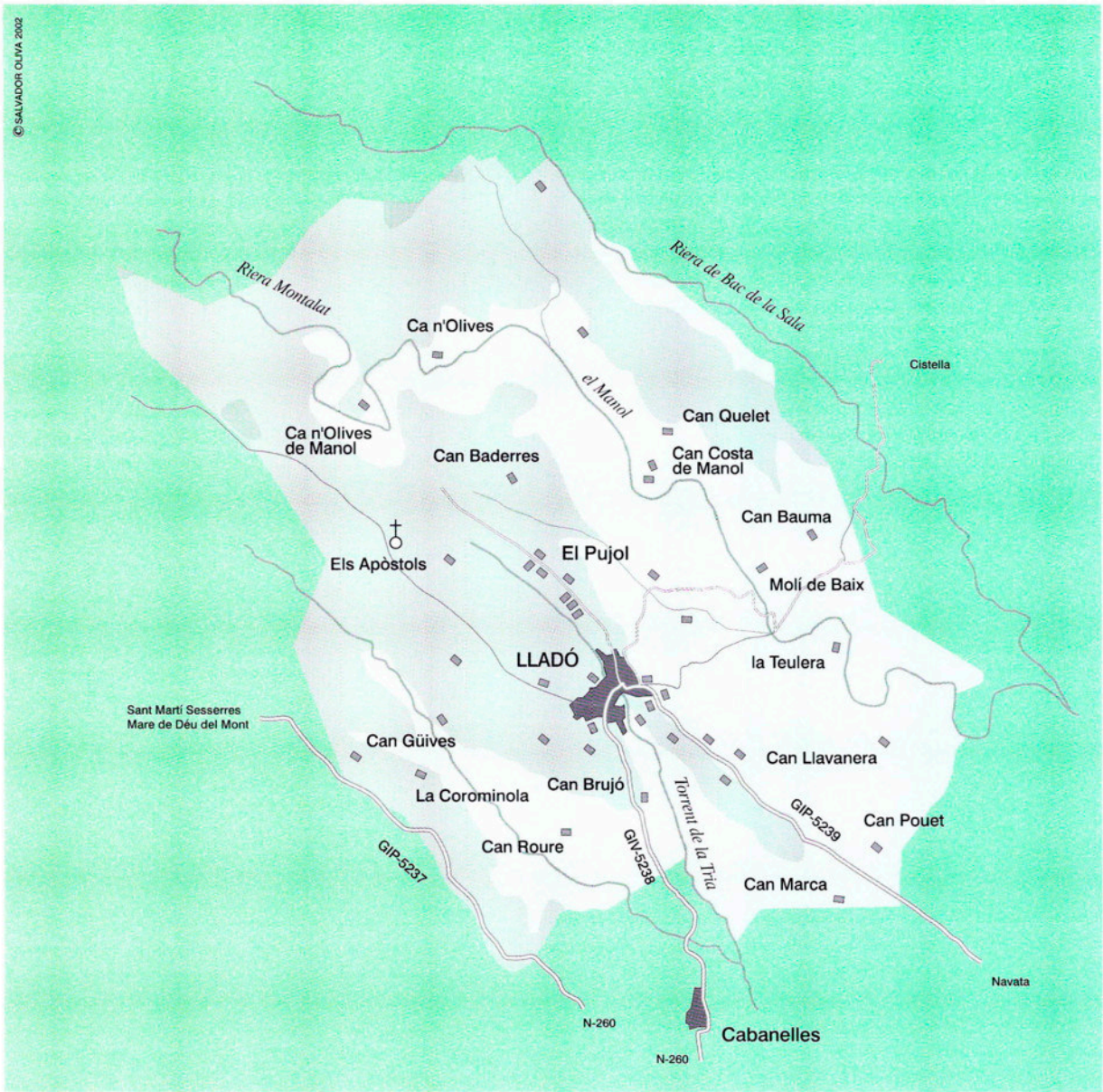
Dipòsit legal: Gi-726/02

LA NOSTRA PORTADA

Fira del Formatge a la plaça de Lladó
(Foto: Jordi Puig).

Índex

Situació	5
Cronologia	6
1. El terme municipal	8
2. Evolució de la població	10
3. Els precedents antics	12
4. El nom	14
— El primer document	16
5. Època medieval: privilegis feudals i reials	18
6. La canònica agustiniana i les filials	20
7. El conjunt romànic	22
8. El funcionament del priorat	24
9. La vida dels canonges	26
10. El govern de la vila	28
11. La Col·legiata	30
— El patrimoni artístic	32
12. Revoltes, invasions i desfetes	34
13. L'expansió del segle XVIII	36
14. Pinsans i esparvers	38
15. Les guerres amb França	40
16. Els carlins	42
17. La revolució liberal	44
— La creu i l'espasa	46
18. Entre dos segles	48
19. La República	50
20. La Guerra Civil	52
21. Postguerra i franquisme	54
22. Oficis d'abans	56
23. Religiositat	58
24. La memòria col·lectiva	60
25. La base econòmica	62
26. Ajuntaments democràtics	64
27. Les indústries	66
— Els Vayreda	68
28. Festes populars i romeries	70
29. Tardes de teatre, cinema i futbol	72
30. L'escola	74
31. Beneficència i sanitat	76
32. El Manol	78
33. Gastronomia	80
34. Transport i comunicacions	82
— Els pintors de Lladó	84
35. La cultura	86
36. Els motius	88
37. El problema de l'aigua	90
38. Present i futur	92
— Bibliografia, agraïments i procedència de les fotografies	94

Situació

Lladó pertany a la comarca de l'Alt Empordà i es troba situat en el límit occidental de la plana empordanesa, a 15 km de Figueres. És un espai de transició conegut com "Garrotxa d'Empordà", on el terreny comença a ondular-se i es produeix el canvi dels terraprims pel domini dels aspres, deixant enrera els dipòsits al·luvials de la plana pels terrenys diluvials o pliocènics.

La vila està emplaçada a l'alta vall del Manol, a uns 500 metres de la seva riba esquerra i al peu de les estribacions orientals del massís de la Mare de Déu del Mont, sota la muntanya de Falgars. El nucli de població, a 197 metres sobre el nivell del mar, es troba centrat en l'espai del terme municipal. El curs del Manol, tributari de la Muga, travessa en diagonal el terme, de nord-oest a sud-est, recollint les aigües de la riera de Montalat. El rec o torrent de la Tria, més avall riera Àlguema, afluent del Manol, travessa just pel centre del poble. La part nord i nord-est del terme, fins a la serra del Mig, està dominada per zona boscosa de roure, pi i alzina; la part meridional és més baixa i oberta, ocupada per camps de conreu.

El nucli habitat de Lladó presenta una topografia molt irregular. El centre, dominat per l'antiga canònica de Santa Maria i el pas del rec de la Tria, es troba delimitat per dues serres altes que coincideixen amb els carrers de la Serra, a llevant, i del Serrallo, a ponent. La part nord-oriental és la més alta, i està presidida per l'antiga parròquia de Sant Feliu que, amb el seu campanar, visible des dels accessos al poble, aporta una personalitat i un aspecte inconfusible al nucli. Lladó fa clarament alts i baixos, escrivia Pla.

Lladó està comunicat per una desviació de 4,725 km de la carretera que comunica Figueres amb Navata, que en entrar al poble es bifurca a la dreta pel carrer de la Serra, o bé, seguint pel carrer Figueres, accedeix a la plaça. També hi ha una sortida cap a ponent, que enllaça amb Cabanelles i facilita una sortida més directa cap a la Garrotxa i al Pla de l'Estany.

Cronologia

Paleolític i Neolític

Restes de materials procedents de la vall alta del Manol.

Segles I aC-VI dC

Restes romanes a diverses parts del terme, entre les quals cal destacar les de la zona de Santa Maria i les de Mercadell, abans d'arribar al poble.

Segle VII

Nucli visigòtic, amb una possible basílica i sagrera a la zona de Sant Feliu.

978

Primera menció del nom del poble (*Lucduno*) en l'acta de dotació del monestir de Sant Pere de Besalú, per part del comte-bisbe Miró.

993

El comte Borrell de Barcelona reparteix els alous que tenia a Lladó entre la seu de Girona i el culte a les relíquies de Sant Feliu.

1017

Apareixen citades, en dues butlles del papa Benet VIII, les propietats que tenien a Lladó els monestirs de Sant Esteve de Banyoles i de Sant Pere de Camprodon.

1089

Acta de restitució del culte i de la vida monàstica a Santa Maria de Lladó, segons document signat per Adalbert i Alamburga, senyors de Navata. La comunitat es regirà per la regla de Sant Agustí i el primer prior, Joan, procedeix de Vilabertran.

1109

El bisbe fa la cessió de la parròquia de Sant Feliu de Lladó a Santa Maria.

1124

El papa Calixt II aprova la fundació i l'estatut de la canònica i confirma els seus béns.

1186

Denúncia a Roma contra el prior Arnau de Coll, en ple període constructiu de la basílica, per malversació de fons, fet que probablement afectà l'acabat decoratiu de l'església.

1204

Dalmau de Creixell i la seva mare Berenguera fan donació al monestir de la senyoria feudal de Lladó i la seva rodalia.

1285

El prior Berenguer de Pontós pren partit al costat del papa i dels francesos de Felip l'Ardit, en contra del rei Pere II.

1333

El 3 de juliol Alfons III dóna privilegis reials, dret a hissar la senyera, dret d'usar mesures de capacitat i defensa contra els nobles feudals (Bernat de Rocafort).

1353

El bisbe de Girona atorga els permisos per instituir el culte a sant Llambert com a patró a Santa Maria de Lladó i en les esglésies filials. La data de celebració de la festa queda fixada el 17 de setembre.

1485

Els remences es van apoderar del monestir i la comunitat va haver de fugir, en un context de conflicte pagès contra els senyorius eclesiàstics.

1585

El 24 d'octubre notificaren al prior Jeroni Garbí la invitació per assistir al Concili provincial de Tarragona.

1592

El 9 d'agost d'aquest any, el papa Climent VIII declarà secularitzades totes les canòniques agustinianes de Catalunya.

La butlla no es promulgà a Lladó fins l'any 1596. Conversió en col·legiata.

- 1639** La universitat, davant l'estat d'inseguretat, comissiona els cònsols per a la compra d'armes.
- 1758** En temps del prior Tomàs Verdaguer comença la construcció de la nova església parroquial de Sant Feliu. L'obra finalitza l'any 1761.
- 1781** El 20 de febrer el bisbe concedeix permís per canviar el dia de la festa de sant Llambert, a demanda dels regidors del poble, fet que provocarà notables aldarulls entre faccions.
- 1795** Matança de veïns a mans dels francesos, durant la Guerra Gran.
- 1808** Crema de l'arxiu i d'altres dependències monàstiques en el marc de la invasió napoleònica.
- 1835** El monestir resta abandonat, i el prior mor a l'exili. El 1840 es reintegren els canonges que quedaven de la comunitat. Supressió definitiva de la comunitat.
- 1868** El 2 d'octubre, durant el govern liberal, es realitza el nomenament de la Junta Revolucionària, alhora que es dissol l'ajuntament i se'n nomena un altre.
- 1904** Fundació del Sindicat Agrícola Oficial de la Garrotxa de Lladó.
- 1926** Epidèmia de tifus per consum d'agua contaminada, que provoca gran nombre de morts al poble.

1929 Trasllat de la parroquialitat de Sant Feliu, que queda fora de culte, a la basílica de Santa Maria.

1968 El 30 de maig es publiquen al B.O.P.G. els acords de fusió dels ajuntaments de Lladó i Cabanelles, que finalment no es materialitza.

1972 Portada d'aigua al poble.

1979 Primer ajuntament democràtic. Josep Caixàs és nomenat alcalde, càrrec que ha mantingut fins avui.

1983 Inauguració de les obres de restauració de la sala de Sant Joan, el dia 17 de setembre.

1992 Inauguració del nou ajuntament i del dispensari municipal. Igualment s'inaugura el sistema de captació solar fotovoltaica per a la portada d'aigües del poble. És la primera instal·lació d'aquestes característiques a l'Estat, fet que desperta una gran curiositat en els mitjans informatius.

1993 Inauguració del pavelló municipal.

1995 Es completa la restauració del nucli medieval del poble amb la pavimentació dels vials interiors de la col·legiata, i es cobreix la riera.

1995 Projecte de piscina municipal.

1996 I Fira del Formatge, que se celebra per Sant Llambert. Des de llavors, cada any se n'ha fet una edició.

EL TERME MUNICIPAL

1

Aspecte que presentava el poble a final dels anys 60.

8

El terme municipal és petit, té una extensió de 1.359 hectàrees (= 13,59 quilòmetres quadrats) de superfície, i les seves coordenades topogràfiques són 42° 15' de latitud i 2° 48' 46" de longitud.

A l'estudi publicat per Pedro Martínez Quintanilla, "La província de Gerona. Datos estadísticos", de l'any 1865, el municipi de Lladó pertanyia al partit judicial de Figueres (14 km) i a la diòcesi de Girona (27 km). Estava format per 316 cases, 227 de les quals integraven el nucli de la població, 4 el caseriu de Baderres, 14 el de la Sala, 7 el de Mas Ribes i 29 el del Pujol. La resta eren cases disseminades.

Es conserven les actes de delimitació del terme municipal, que daten del 14 de febrer de 1928, dia que es fa el reconeixement de fites en presència de l'alcalde, Emili Armada, els regidors Pere Juanola, Jaume Caixàs i Lluís Font, i el secretari Joan Planesas; es demana també la presència de gent gran, que foren, en aquest cas, Bonaventura Torrecabota i Felip Mir.

El terme limita a l'est amb el de Navata, per darrera de can Pou, seguint el curs de la riera Raticó fins la seva unió amb el Manol. Pel nord el límit és amb Cistella. Les bandes oest i sud toquen amb el terme de Cabanelles, que comença a ponent de Lambrí, segueix per l'antic

municipi de Sant Martí Sesserres, Vilademires i el nucli de Cabanelles, que es troba a la part meridional. Sobre la línia que delimita Lladó amb Cabanelles tornem a trobar una acta del dia 7 de gener de 1944, signat pel capità topògraf Valentín Manzano, del "Servicio Geográfico del Ejército".

Segurament en la mateixa data de l'acta es va confeccionar un croquis amb els disseminats i la seva població, que eren definites com: G.L. Cabota (nord) i Caseriu Pujol (nord, sota can Cabota) 20 hab.; G.L. Roura

(oest) 12 hab.; G.L. Llavanera (sud) 15 hab.; Caserio Manol (est) 26 hab.; Lugar (LLADÓ) (centre) 496 hab. Total: 569 hab.

Pere Vayreda esmenta les diverses partides territorials que integren la localitat: El Bach de la Sala (antigament Vallagelà, Manol de Dalt i Baderres, a la part de tramuntana; Manol de baix, Mas Ribes i la Grillera a llevant; El Pujol, Manonell, Serra del mig i la vila, que ocupen la part central; Mercadell, la Tria, amb el Pla d'en Brujó, a migjorn i la Vall de Llor (ara riera d'en Roure), a ponent.

La part oriental i meridional del terme s'obre cap a la plana de l'Empordà, mentre que la resta, més alta i poblada de boscos,

geogràficament com a "Garrotxa d'Empordà".

Les dades sobre la utilització del sòl de l'any 1981 repartien la superfície en quatre conceptes principals: conreus i prats, que ocupen 468 ha (34,5 %); pastures, amb només 21 ha (1,5 %); el majoritari és el forestal, amb un 60 % del total forestal del poble, que equival a 815 ha, que es reparteixen en 585 de coníferes, 200 de matollar i 30 d'alzines. Finalment, un grup d'altres, que inclou l'espai que ocupen els rius, camins i improductius, totalitza 55 ha (4 %).

El veïnat del Pujol, proper al poble, ha mantingut fins avui la seva fesomia tradicional.

Distribució del terme municipal

Un estudi de l'any 1970 actualitzava les dades del repartiment del total poblacional del municipi i distingia els següents veïnats i disseminats:

LLOC	Distància a Lladó en km	Població nucli	Població disseminat	Població total
Lladó		467		467
Llavanera	1,5		29	29
Manol	1,5		46	46
Pujol	1,0		60	60
Roura	0,7		26	26
TOTAL		467	161	628
PERCENTATGE		74,36 %	25,64 %	100,00 %

enllaça millor amb el paisatge pirinenc i garrotxí, esdevenint així un clar punt de contacte entre ambdues comarques, un espai que ha estat definit

EVOLUCIÓ DE LA POBLACIÓ

2

Grup escolar de nenes de l'any 1934, amb la mestra Maria Surroca i la seva germana Maria Teresa. En aquest moment el poble superava els 900 habitants.

10

El cens de població amb un recompte d'habitants són un fet modern. Fins al segle XVI els registres d'interès demogràfic són establerts per focs (cens dels caps de família). Els registres de focs dels segles XIV al XVI responen a imposicions extraordinàries acordades per les Corts per a subvenir campanyes bèl·liques, donatius a reis o subvencions o imposicions per a pagar despeses determinades, la qual cosa fa dubtar de la seva fiabilitat.

Les dades més antigues que tenim provenen del fogatge de 1497, que comptabilitza 27 focs, que correspondrien a unes 135 persones. El fogatge de 1553 compta els focs per oficis dels titulars. En trobem un total

de 30, repartits en 24 de laics i 6 de capellans.

En el segle XVIII els censos es fan per cases o per veïns i també, en alguns casos, per habitants, igual que la primera meitat del segle XIX. En els primers vint anys del segle XVIII disposem de diversos censos que comptabilitzen, combinant els tres sistemes: 1708-100 cases; 1716-109 cases/536 persones; 1717-127 veïns; 1718-91 cases; 1719-109 cases/536 persones. El cens del comte de Floridablanca de 1787, per persones, és força més explícit i proporciona un total de 742 habitants del terme.

A partir de 1857 els estudis per habitants tenen més garanties que en el segle anterior, ja que

els registres de l'administració pública no tenen caràcter fiscal, és a dir, no tenen efectes d'imposició pecuniària. Així, aquest mateix any Martínez Quintanilla recull les dades següents: veïns 317; habitants: 1.447. La validesa d'aquestes dades es corrobora amb les de l'any 1860, que indiquen 324 veïns i 1.458 habitants.

Una anàlisi de les dades de població mostra com, a part de les dades poc segures del segle XVI, que donarien entre 135 i 150 habitants, la població pren una xifra molt estable a partir de principi del segle XVIII, amb un

nombre que oscil·la entre els 500 i els 550 habitants per als dos primers decennis.

La dada següent, a final d'aquell segle, marca ja una tendència a l'alça, que arribarà al punt culminant a mitjan segle XIX, amb prop de 1.500 habitants. Fins als anys 30 es mantindrà una xifra d'entorn al miler, per iniciar un descens gradual que no es deturarà fins a final dels 70 i que equival a un 30 % de la població. Els factors principals que han incidit en aquesta forta baixada han estat la guerra, la marxa de poblament del camp que vivia de l'explotació agrícola i sobretot del bosc, i l'atracció que han suposat els centres urbans. L'any 1936 la població de Lladó representava l'1,37 % població de la comarca, i el 1977 aquest percentatge s'havia rebaixat fins al 0,71 %. El 1970 la població es repartia entre un 75 % que viu al nucli i un 25 % de població disseminada.

A partir dels 80 el total s'ha mantingut molt estable entorn dels 500 habitants. Aquesta estabilitat ha estat afavorida pel treball que durant aquests anys

El cens de Floridablanca (1787)							
	Solteros		Casados		Viudos		Total de edades
	Var.	Hem.	Var.	Hem.	Var.	Hem.	
Hasta 7 años	64	85	-	-	-	-	149
De 7 a 16	35	47	1	1	-	-	84
De 16 a 25	62	80	8	8	-	-	158
De 25 a 40	22	31	50	50	11	21	185
De 40 a 50	2	3	19	19	8	10	61
+ de 50	2	25	25	25	10	18	105
TOTAL	187	271	103	103	29	49	742
Total de estados	458		206		78		

han proporcionat les tres indústries instal·lades al poble, per l'activitat ramadera i pels nous espais d'urbanització oberts entorn del poble. La distribució de la població segons la seva procedència, amb dades de 1984, és la següent: nascuts a Lladó, 66,67 %, a la província, 26,51 % i d'altres procedències només un 6,8 %. La dinàmica que ens marca totes aquestes dades és la d'un creixement vegetatiu dèbil, de caràcter eminentment local amb molt poca incidència d'immigració, i encara més si tenim en compte

la desviació que es produeix en el percentatge relativament alt de gent vinguda de la província, pel fet que els naixements en centres clínic constaven en el municipi del centre i no en el d'origen del nascut.

Comunió dels nens nascuts a principi dels anys 60. El "baby boom" d'aquests anys va contribuir a renovar l'envellida població lladonenca.

Dades de població

Anys:	1700	1716	1719	1787	1860	1900	1910	1920	1930	1936
Hab.:	±500	536	536	742	1458	979	1088	1051	934	919

Anys:	1940	1950	1960	1970	1975	1980	1984	1991	1996	1998
Hab.:	826	830	736	628	579	558	498	484	498	503

ELS PRECEDENTS ANTICS

3

El nucli de Lladó, així com les zones immediates del seu terme, van ser objecte d'ocupació i explotació agrícola en època romana.

12

L'ocupació del territori en el qual s'implanta l'actual municipi fou, sens dubte, intensa en els períodes anteriors a l'Edat Mitja. L'aprofitament del medi, amb unes bones condicions naturals produïdes pel pas de cursos fluvials i zones boscoses, devia permetre l'assentament de comunitats prehistòriques més o menys estacionals a l'alta vall del Manol i, en general, a la part nord-oriental del terme. S'han trobat restes d'indústria de sílex pertanyent al Paleolític a l'entorn de l'Estela, i d'una destrala polida neolítica trobada a prop de can Reixach del mas.

Haurem d'esperar, però, a l'època romana per a poder parlar de poblament sedentari i

establiments permanents a la zona, producte de la colonització agrícola del territori. La conquesta militar romana del territori en el context de la segona guerra púnica, la creació de la província d'Hispania Citerior i la posterior aculturació conduiran a la integració de ple dret d'aquest territoris en la maquinària imperialista que realitzava l'estat romà arreu de la Mediterrània.

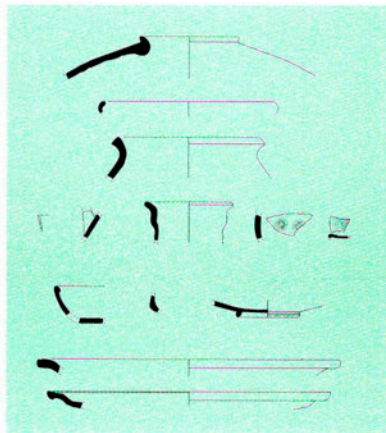
És en aquest context que hem de situar les diverses troballes que ens assenyalen l'existència de diverses *villae* romanes, és a dir, explotacions agrícoles que, a partir d'un nucli d'edificacions, on hi havia l'habitatge i els equipaments bàsics, conreaven les parts fèrtils del territori, a

més de disposar de zones de bosc i cursos d'aigua, bàsics per tenir a l'abast les matèries primeres i els recursos complementaris que permetien a aquests establiments ser el màxim d'autosuficients. Per contra, a més de tenir una agricultura diversificada amb conreu d'horta o de fruiters, s'intentava de produir intensivament algun producte, oli, vi o cereal, que creés excedent per vendre als mercats i als centres urbans propers.

Havien existit diverses explotacions d'aquesta mena a

diverses parts del municipi que, per regla general, haurien tingut una llarga pervivència en el temps. D'entre els punts més segurs per a situar poblament romà hem de citar el paratge de Mercadell on, a més de material ceràmic i metàl·lic, es varen documentar restes constructives com ara un pou fet de carreus, canonades de peces de terrissa i dos dipòsits quadrangulars pavimentats amb formigó i amb indicis d'haver contingut material bituminosos, indicis suficients per a parlar de dipòsits hidràulics revestits d'*opus signinum*, segurament per a ús industrial.

Dibuixos de material arqueològic, datable entre els segles I aC i V dC, procedent de la part baixa del poble, entorn del nucli romànic de Santa Maria, on hauria existit una explotació rural d'època romana.

En el nucli actual del poble, a la part baixa i, concretament, al recinte de Santa Maria i en els seus entorns immediats, hauria existit un altre centre important, del qual només s'han pogut recuperar elements ceràmics. A una base d'àmfora recollida fa temps, hem d'afegir un conjunt de materials trobats a can Xamau que van des d'època republicana (segles II-I aC), amb presència d'àmfora ibèrica i ceràmica grisa emporitana, fins al període alt i baiximperial (segles I-V dC), amb ceràmiques comunes i de cuina, llànties, *sigillata* hispànica i importacions africanes.

Troballes de menys entitat, però també d'un interès indiscutible les podem situar als següents punts: can Güives del Llor, on Jaume Campamar recollí una moneda de bronze d'Antoní; can Olives de Manol, que compta amb fragments ceràmics d'àmfores i gerres, làmines de plom, un molí de pedra basàltica i diverses restes òssies; can Bauma, amb una vora i una nansa d'àmfora itàlica dedicada al transport de vi. És possible que també presentin restes antigues el Pujol, el Bach de la Sala i mas Soler.

Amb la fi de l'antiguitat Lladó devia constituir el centre d'un important poblament visigòtic. Dos indicis apunten cap aquesta direcció: la citació que

Fogonet de bronze procedent de la sagrera d'un possible temple d'època visigoda, emplaçada en el lloc on actualment s'aixeca l'església de Sant Feliu. Es pot datar en el segle VII dC i és d'origen copte, comunitat cristiana establerta a Egipte.

se'n fa en un pergami de Santa Maria, segons el qual es té coneixement de l'església de Sant Miquel de Lladó, anterior a l'any 1089, de la qual no queda ni el record. Per altra banda, la troballa d'un encenser copte davant de l'església de Sant Feliu, datat en el segle VII, ens parla de l'existència d'una sagrera en aquest punt.

EL NOM

4

Indicador amb el nom del poble, col·locat en el l'antic trencant de la carretera de Figueres a Olot, on encara hi havia una fita de pedra.

14

Recentment, un dels aspectes més polèmics en el pla institucional del poble ha estat el de fixar el topònim. L'Institut d'Estudis Catalans va donar per correcta la forma Lledó d'Empordà, recuperant la decisió oficial presa el 1933. Contra aquesta decisió va reaccionar l'Ajuntament, que va fer moviments per avalar la forma Lladó, la que el poble sentia com a pròpia, i que fou reconeguda finalment l'any 1982.

L'etimologia del topònim no és definitiva, i s'han proposat diverses hipòtesis per desxifrar-ne l'origen, a partir de les primeres cites en forma llatina que apareixen en la documentació: la primera

referència documental del lloc data de l'any 978, amb la forma *Lucduno*, que apareix en un atorgament de possessions fet pel comte-bisbe Miró al monestir de Sant Pere de Besalú. La següent cita documental és de l'any 993. El nom *Lodone* es troba en les disposicions testamentàries del comte Borrell de Barcelona a favor de la seu de Girona. L'any 1017 trobem dues formes toponímiques en dues butlles del Papa Benet VIII, transcrites en la Marca Hispànica. En la primera, a favor del monestir de Sant Esteve de Banyoles, es fa referència a unes possessions situades a la parròquia de Sant Feliu de *Ledono*; en l'altra, emesa a favor del monestir de Sant Pere de Camprodon, apareix com una

possessió d'aquest monestir la vil·la *Luduno* en la parròquia de Sant Feliu. En darrer terme, en l'acta fundacional del monestir de Lladó, de l'any 1089, s'esmenta el lloc sagrat de Santa Maria, Mare de Déu, popularment anomenat *Latonense*; tot i que, més endavant, en el mateix document es torna a citar el lloc com *Lutunensi*.

La forma *Lucduno* va permetre a Casas i Carbó proposar un origen celta, segons el qual el mot derivaria de *lucus*, bosc sagrat, dedicat a les divinitats

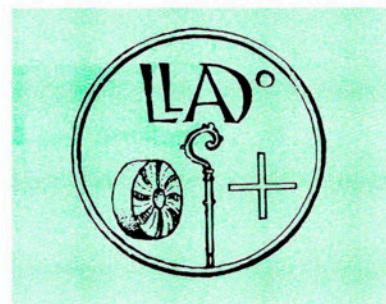

indígenes. Un dels exemples més coneguts és l'actual Lió francesa, que deriva de l'antiga forma *Lugdunum*. Moreu-Rey defensa que és una paraula celta llatinitzada, per bé que la considerava derivada d'un antropònim. Per a J. Pella i Forgas podria tractar-se d'una paraula de caràcter geogràfic, derivada del verb grec "lexo", que significa acabar-se, adquirint d'aquesta manera un sentit fronterer, com el que tindria aquesta zona entre la regió ausetana de la Garrotxa i la zona indígeta. En aquest sentit C. Rocafort parla de culte a Lexi, déu tutelat de les fronteres. La tesi romana, que defensava J. Canadell i P. Vayreda, afirma que *Latone* o *Letone* seria un derivat del nom *Latona*, divinitat llatina, mare d'Apol·lo i de Diana, a la qual estaria dedicat un establiment romà que hauria

Escut actual de l'Ajuntament que integra el nom i els símbols històrics del poble, format per la creu de Sant Jordi, propi de les viles lliures, la crosa prioral i la roda de molí, distintiu de Sant Feliu, al qual estava dedicada la parròquia.

donat origen al poble. Finalment, altres autors, sobretot lingüistes com ara Alcover-Moll, Balari i Jovany o J. Corominas, prenen com a referència el nom *Lotone*, derivat del mot llatí *lotus*, que significa lledoner.

Després de totes aquestes consideracions és interessant de veure l'evolució que va patir el nom fins avui. En aquest sentit ens hem de referir necessàriament al treball que, per encàrrec de l'ajuntament, va realitzar Josep Calzada. Els resultats assolits, que es basen en la revisió de documentació de tota època (visites pastorals

dels bisbes de Girona, llibres de l'arxiu parroquial, etc.) es poden resumir segons tres períodes:

- Des del segle XI al segle XIII. Es constata la eliminació de formes arcaiques. Les formes més abundants són *Letone-Letuno-Ledone* i també *Latone-Latonensis*.
- Des del segle XIV al XVI. Apareix la forma catalana, juntament amb la llatina, i ja marca un clar predomini les formes en a.
- Des del segle XVI al XX. Es disposa d'una documentació molt més abundosa. Hi trobem l'ús seguit i continu de la forma llatina *Latone* o *Latona*, i de la forma catalana *Lladó*. A les visites pastorals ja no apareix la forma amb e, només un cop la forma *Lotone*.

Aspecte de la plaça Major, ombrejada pels plàtans, a final dels anys 60. La font de la plaça era un punt bàsic per a la vida diària, ja que encara no hi havia aigua corrent.

El document que reproduïm tot seguit és la traducció de l'acta fundacional de Santa Maria de Lladó que, amb data de 4 d'abril de 1089, estableix les bases sobre les quals s'haurà de regir la comunitat que s'hi estableix. La traducció, de Joan Bellès i Sallent, fou publicada a *Catalunya Romànica*, IX, L'Empordà II, 1990, pàg. 527.

“Sigui conegut de tots els fidels, tant presents com futurs, que el lloc sagrat de Santa Maria, mare de Déu, popularment anomenat Lladó, en altre temps fou ric i dotat amb molts honors i molts béns, i que després, per incúria dels habitants i rampinya de persones malvades, quedà reduït a una tal pobresa que ningú no hi habitava ni s'hi manifestava cap honor al culte diví. Finalment, la misericòrdia divina, que s'havia reservat aquest lloc, inspirà en el cor d'un magnat de nom Adalbert i en el de la seva muller Alamburga i en el dels seus fills, Gausbert, Guillem Pere i Arnau, canonge de Girona, en els terrenys dels quals es troba situada aquesta església de Santa Maria, perquè aquest lloc fos restaurat i, en la mesura del possible, fos retornat a l'esplendor del culte diví del primer temps. Els damunt dits reconegueren que aquest lloc havia estat retingut injustament i indignament pels seus familiars, i per voluntat seva el van retornar amb grans mostres de devoció, mitjançant una escritura de donació, i amb generositat d'esperit van concedir l'esmentat lloc, amb les esglésioles de Santa Maria i Sant Joan que hi havia i amb tots els béns situats al seu voltant i totes les coses que allí o en altres llocs es podia saber i demostrar que en qualsevol moment havien estat o eren dels drets d'aquestes esglésies, a la gloriosa mare de Déu, Maria, en honor de la qual fou erigit allí un altar. Així, doncs, desprenent-se de les esmentades esglésies i de totes les coses que els pertanyen, no hi retingueren cap poder ni domini i volguerren, i establiren, que cap dels seus descendents, ni de la seva família, ni de la seva

Làpida esculpida en pedra dedicada a Joan, el primer prior de la comunitat religiosa lladonina, que es localitza a la banda dreta de la façana de Santa Maria.

posteritat, no ho poguessin reclamar; ans al contrari, tot el que ells havien donat i el que donessin els fidels en el futur ha de romandre, per la força eterna de les lleis, en poder d'aquesta església i dels clergues que hi viuen regularment, de manera que ho tinguin i ho posseixin per sempre i ho utilitzin per als seus usos i necessitats; el lliurament d'aquestes coses fou fet a mans del senyor Berenguer, bisbe de Girona, i dels seus canonges que en aquell moment eren presents. Ells van rebre el lliurament i la donació esmentats en nom de l'església de Santa Maria i dels clergues que hi habiten, per a utilitat i profit d'aquest lloc. Aleshores, per elecció divina i amb el consentiment dels clergues que viuen allí, fou posat al capdavant d'aquest lloc un baró ple d'humilitat, anomenat Joan, el qual hi establí uns clergues que acataren tots els seus costums i la residència fixa, prometent que hi viurien d'una manera regular i que perseverarien en el servei diví tant com poguessin. Després el mateix pontífex, amb l'autoritat de la santa Església de Girona, i sostingut per la presència dels seus

canonges, determinà i establí per decret que els clergues que romanguessin en aquest lloc visquessin sempre segons les regles de Sant Agustí, sense tenir res en propietat, i que en morir llur superior ells mateixos elegirien un rector dintre la seva comunitat, d'acord amb els canons i la religió, aquell que la part més nombrosa i més útil de tota la comunitat proposés per a l'elecció i per al seu govern. I si en la mateixa comunitat, cosa que Déu no vulgui, no fos trobat ningú apte per a aquest càrrec, aleshores sigui cercada en les altres comunitats de clergues regulars una persona capaç i lloable que pugui governar-los segons el Senyor en la justícia i l'equitat. Igualment l'esmentat pontífex prohibí, sota l'amenaça de l'anatema, que cap comte, ni cap poder secular, ni cap home de qualsevol estament o categoria, ni cap persona de l'un o l'altre sexe, no pugui ni gosi sotmetre una altra església, ni sostreure, ni donar, ni vendre de cap manera l'esmentat lloc, amb totes les coses que ara té o que en el futur pugui adquirir d'una manera justa, sinó que romangui sempre lliure, sense estar sotmès a cap altra església, llevat únicament de l'Església de Girona, al bisbat de la qual es troba, i no d'altra manera que la resta de comunitats de religiosos barons que hi ha en aquest bisbat. I si aquest decret fos violat per algú, que no se celebri l'ofici diví en aquesta església de Santa Maria, mentre estigui sota el poder i el domini d'una altra església, llevat de la de Girona, com ja ha estat dit. I aquells que intentin de fer-ho, que siguin colpits amb el vincle indissoluble de l'anatema, mentre no es penedeixin i arribin a una satisfacció com cal. L'esmentada església de Santa Maria i tot el que hi ha al seu voltant i la sagrera i la resta de coses que han estat delimitades amb creus i els espais assenyalats des d'un turó a l'altre, foren posats sota el respecte d'una total immunitat i custòdia, i l'esmentat pontífex, amb l'autoritat de la santa Església de Girona, deixà establert que cap home de qualsevol jerarquia o estament no intenti cometre violència ni temeritat contra aquest lloc, ni exercir-hi la força, ni lesionar-hi ningú; ans al

contrari, que tot quedi santificat i intacte per respecte a Santa Maria, a qui hom creu que fou dedicat aquest lloc. A més, que incorri en les sentències d'excomunió qualsevol persona que es negui a obeir aquestes ordres. D'altra banda, el mateix pontífex establí que en aquesta església es fessin els enterraments dels cristians, els bateigs dels infants i que la resta de coses que se solen celebrar a les esglésies majors es fessin també ací amb tota solemnitat i devoció. Vingué a aquest lloc el baró profundament religiós, el senyor Dalmau, arquebisbe de la santa Església de Narbona, amb els reverents bisbes de Magalona, de Carcassona i de Barcelona i el d'Agde i d'Osona, i en veure aquest lloc i totes les coses que s'hi feien, donà gràcies a Déu i autoritzà i confirmà l'esmentada possessió, i decretà, amb l'autoritat dels bisbes esmentats i amb la seva, que tot allò que el bisbe de Girona havia establert i confirmat sobre l'esmentat lloc romangués irreversible en tot temps, i aquest lloc, amb tots els espais que hi ha al seu voltant, delimitats amb creus, l'ha col·locat amb el més gran respecte, immunitat i observança, i ha decretat que sigui per sempre, i conjuntament amb els bisbes ha prohibit que sota pena d'excomunió s'hi faci violència contra ningú. Després, el susdit bisbe de la santa Església de Girona, investit amb l'autoritat d'aquesta església i dels canonges, ha establert i decretat que sigui general el dret de sepultura a tots els cristians de tot el bisbat que vulguin reposar en aquest lloc sagrat de Lladó, i que no sigui negat a cap d'ells, sinó que per concessió de l'esmentat bisbe sigui permès i concedit a tots els qui vulguin reposar-hi i, en la mesura del possible, tots els que hi reposen són absolts per ell de manera que assoleixin el repòs etern.

Aquesta escriptura d'aquest privilegi ha estat feta el dia segon de les nones d'abril de l'any vint-i-vuitè del regnat del rei Felip, mil vuitanta nou de l'encarnació del Senyor, mil cent dinou de l'era, dotzena indicció. "(...)"

ÈPOCA MEDIEVAL: PRIVILEGIS FEUDALS I REIALS

5

Làpida sepulcral de la família de Biure, amb el nom del prior Ramon, mort l'any 1377, en la qual destaquen els escuts amb la senyera.

18

En època medieval l'Alt Empordà actual fou dividit entre els comtats d'Empúries, de Peralada i, a la banda occidental, el comtat de Besalú. L'organització eclesiàstica vinculà l'Empordà al bisbat de Girona. El 1111 una part de l'Empordà, la que pertanyia al comtat de Besalú, passà a les mans dels comtes de Barcelona, com a resultat dels pactes matrimonials entre Ramon Berenguer III de Barcelona i Bernat III de Besalú.

Hi havia tres grans poders: l'església, el rei i els nobles. Sovint s'establí una gran competència entre ells. Els abats i els priors, com fou el cas de Lladó, detentaven el seu senyoriu feudal sobre viles i pobles.

La institució legal que va permetre el desenvolupament dels nuclis i permetia l'accés a la terra seguia la fórmula del cens emfitèutic, on sovint concorrien les diverses parts: la protecció reial, els drets senyoriaus que cedien els senyors feudals, la protecció del monestir i el repartiments de terres i, finalment, el treball del pagès. Els homes que s'acollien a les condicions de l'emfiteusi eren anomenats "homes propis" del monestir. Aquests havien d'acatar la carta d'homenatge i el jurament de fidelitat que havien de fer al senyor, on s'estipulaven les normes jurídiques que els regien. També havien de signar l'escriptura d'establiment, on es fixaven les prestacions que havien de fer al senyor.

Que un lloc com Lladó, que originàriament comptava només amb dues esglésies, les dependències dels religiosos, una casa i un trull, esdevingués una vila de relativa importància durant l'època medieval, es va deure sobretot al fet que durant els segles XII-XV es varen realitzar gran quantitat d'establiments emfitèutics.

Des del mateix moment de la consagració, el monestir de Santa Maria va rebre beneficis que li van aportar una gran prosperitat. L'any 1089 se'l va deslliurar de les servituds i delmes que prestava a

l'església de Sant Feliu, i l'any 1109, aquesta parròquia fou donada al monestir. Per altra banda, el priorat va rebre i va comprar multitud de drets feudals sobre poblacions. El 1204, Dalmau de Creixell i la seva mare Berenguera varen vendre per 800 sous barcelonesos al prior de Santa Maria la jurisdicció feudal que tenia aquesta família sobre la vila, Sant Martí Sesserres, Queixàs, Cabanelles i Cistella.

Les disputes pel poder i pel control del territori que mantenien els nobles feudals eren freqüents. La situació del priorat, en la zona de contacte entre el comtat de Besalú, ara

regit per la monarquia barcelonina, i les possessions del comtat d'Empúries, va fer que sovint rebés privilegis reials a canvi de la funció tutelar del patrimoni de la Corona. Els reis de la Corona d'Aragó van exercir sovint mesures de protecció al monestir, com les exempcions de servituds reials atorgades per Jaume II. Alfons III, el juliol de 1333, féu efectiu un privilegi de salvaguarda i protecció, ordenant a totes les justícies del regne i, en particular, als batlles de Girona, Besalú i Figueres, que perseguissin Bernat de Rocaberti i d'altres que perjudicaven el monestir. Va facultar el prior per a detenir i

prendre qui exercís violència sobre el monestir i els seus béns, a més de concedir-li el dret de posar les armes reials en el priorat; també fou concedit el dret d'ús del quartó reial, mesura per a les transaccions d'oli. A més, des de 1334 fins al 1343, el prior Ramon de Biure va ostentar el càrrec de vicari general de la diòcesi. Pere III, l'any 1372, els donà drets de bovatge, terratge i pastures. El rei Martí, en data de 10 d'agost de 1409, promulgà també un decret de protecció d'aquest monestir, imposant greus penes als qui robessin o impedissin dur comestibles al priorat.

De part dels comtes d'Empúries també va rebre privilegis, com el que reconegué Ponç Hug IV el 1303, que declarava els homes del prior francs de prestar host, cavalcades, tragines, obres, guàrdies i serveis forçats. El monestir tenia el dret de percebre 30 fanegues de sal de la gabella de Castelló d'Empúries, en virtut d'una donació del 14 d'octubre de 1393.

19

L'església canonical de Santa Maria i la parroquia de Sant Feliu han protagonitzat durant segles un dur enfrontament per obtenir els beneficis.

LA CANÒNICA AGUSTINIANA I LES SEVES FILIALS

6

*Primitiva església de Sant Joan,
que durant la història del priorat
fou utilitzada com a aula capítular.*

20

En el tombant del segle XII l'orde benedictí havia entrat en un procés de decadència. La iniciativa pel que fa a la fundació d'abadies s'anà frenant progressivament, i fou rellevada pels nous ordes monàstics, que a partir d'ara tindran major predicament, entre els quals prendran molt més impuls les fundacions canòniques regides per la regla de Sant Agustí. Per entendre el paper jugat per aquestes comunitats a casa nostra és cabdal la figura de Pere Rigall, com a reformador i organitzador de la comunitat regular, primer, i, en segon terme, com a focus irradiador, des de Vilabertran, d'altres fundacions filials. A partir de l'any 1089 i durant l'exercici del primer prior de

Lladó, Joan, van ser donades al monestir les esglésies de Santa Maria d'Ermedàs, Santa Maria de Vilajoan, Sant Cristòfor de l'Estela, Sant Julià d'Oliveda i Sant Miquel de Fontfreda, Sant Tomàs de Riudeperes (bisbat de Vic) i Santa Maria del Vilar (bisbat d'Elna) i també la de Sant Feliu de Lladó, el 1109.

En l'exercici del segon prior, Grau, el papa Calixt II, per butlla donada a Sant Joan de Laterà el 6 de febrer de 1124, va aprovar l'ordre canònic agustiniana de Lladó, confirmant tots els béns que posseïa aleshores i els que pogués adquirir en el futur.

En temps d'Arnau de Coll, Santa Maria de Lladó integrà al seu patrimoni les esglésies de

Sant Andreu de Borrassà, Santa Coloma d'Alamans i Sant Joan de l'Albera, agregades a Santa Maria del Vilar, i de Sant Sixt de Miralpà, agregada a Sant Tomàs de Riudeperes.

L'any 1204 el monestir de Lladó rebia de Dalmau de Creixell les jurisdiccions ja esmentades, a més de la capellania de Creixell.

Essent prior Berenguer de Pontós, que havia dotat al priorat de la capellania del seu castell, la canònica va viure una situació molt dramàtica, puix que l'any 1285 es produí la invasió francesa de l'Empordà

en el marc de la guerra que enfrontava Catalunya amb França. El caràcter de croada donada als francesos pel papa Martí IV va lligar les cases religioses en favor de Felip l'Ardit. Aquesta situació era doblement delicada per al prior lladoní, ja que com a membre de la família noble de Pontós havia de posar al servei del rei les defenses de Pontós. La defecció de les cases religioses cap al monarca va fer que de tornada de Panissars Pere II decretés el segrestament dels béns dels monestir de Banyoles, Vilabertran i Lladó, i pena de presó per als caps si no anaven a l'exili.

Tot i aquests tràngols provocats per les lluites medievals, aquell temps fou un període de riquesa per al monestir, que fins i tot incrementà les seves propietats. Per exemple, trobem que Guillem de Queixàs, fill de Berenguer de Queixàs, cavaller, el 1299 va vendre al prior i a l'ofici de la cambreria de Santa Maria de Lladó quatre masos a Merlant, un a Serinyà, un a Sant Martí de Campmajor, un a Falgons i drets sobre dos masos més en aquesta darrera parròquia per 10.500 sous. Per al cobrament de les rendes que pagaven emfiteutes i arrendataris, el priorat tenia un funcionari anomenat batlle de

sac, que estava al servei del prior i cobrava una part de la recaptació. De totes les possessions, però, la més important fou la infeudació que li va fer Jaume II sobre el lloc del Vilar, al Vallespir, l'any 1307, que pel fet de tenir-ne la jurisdicció civil i criminal donava lloc al prior a assistir amb veu i vot a les Corts Catalanes.

Tot i que a les darreries del segle XV hi hagué moments de crisi, com ara l'excomunicació del capítol en no acceptar el prior Pere de Coll imposat pel Papa en comptes de Jaume Mas, escollit pels canonges o la venda de la jurisdicció feudal a Guillem Arnau de Palou per 2.000 florins d'or, el nou context que suposà l'època del Renaixement fou una bona època per al priorat. A partir del segle XVI regeixen la casa els priors comanadors, que vivien fora, generalment a Roma, i tenien delegats i administradors sota els quals es produïren importants millores: el 1502 es va inaugurar el rellotge públic, es posa en funcionament la font Juliana i s'efectuaren millores en l'església i els altars, com l'acabament del retaule de l'altar major i la pintura del timpà.

Làpida de Ramon de Palol. Durant el mandat d'aquest prior es va redactar la "carta comuna" que arbitrava les rivalitats entre les dues institucions religioses del poble.

EL CONJUNT ROMÀNIC

7

Detall del treball escultòric de gran qualitat que tenen les arquivoltes que, en degradació, decoren la portalada de l'església de Santa Maria.

22

El conjunt arquitectònic de la canònica de Santa Maria de Lladó està força ben conservat. Els elements que la formaven permeten veure com s'organitzava un monestir canonical.

L'ordenació del conjunt, situat a la banda nord-occidental de la plaça Major, es realitzava entorn del pati del claustre, i està formada per l'església de Santa Maria, la capella de Sant Joan i les restes de l'hospital. A ponent d'aquest conjunt hi havia diverses dependències del priorat, articulades al voltant del pati.

L'església és una basílica de tres naus que acaben amb absis semicirculars. L'absis central

està decorat internament amb arcs aguantats sobre columnes, adossats al mur. Les naus estan cobertes amb voltes de canó, la central lleugerament apuntada, i les laterals són de quart de cercle. La primera està reforçada per arcs torals, igualment apuntats, que arrenquen de mitges columnes adossades a pilars quadrats que sustenten els arcs formers. Els vuit capitells d'aquestes columnes varen quedar sense esculpir, excepte els de l'arc toral més proper a l'absis i el de la dreta de l'arc següent, que probablement tenien com a programa iconogràfic els símbols del *Tetramorfos* en els quatre capitells centrals, flanquejats per dues escenes bíbliques a levant i dues més a ponent.

Les voltes de les naus laterals són llises, sense arcs torals que les reforcin, excepte els extrems de ponent, que estaven destinats a sustentar dues torres campanar que haurien flanquejat la façana, projecte que mai no s'arribà a completar.

L'escultura de Santa Maria, del segle XII, s'ha de considerar en tres conjunts: el de l'interior de l'església, el de la façana i el de les peces atribuïdes al claustre.

El grup més antic seria el de l'interior, localitzat en els

capitells dels arcs torals de la nau central, la finestra de l'absis central i algunes impostes. Es caracteritza per l'arcaisme del treball, sobretot de la figuració humana.

A la façana trobem el conjunt més destacat, format per la portalada i la finestra. La decoració es troba als capitells corintis dels dos parells de columnes que suporten els muntants i a les arquivoltes, sis en degradació, que representen molt acuradament temes vegetals, geomètrics i d'escacats, que permeten vincular el treball escultòric amb l'església de Cistella i, sobretot, amb el cercle rossellonès, amb obres com l'església de Costoja.

Finalment, hi ha les peces atribuïdes al claustre i a d'altres

dependències, en dues sèries clarament diferenciades: una primera, amb set capitells de gran qualitat, de temàtica diversa; i una altra, amb capitells d'un mòdul menor i un treball molt més senzill, de temàtica floral i geomètrica.

La decoració pintada del timpà és una obra gòtica de l'any 1505, realitzada en època del prior Miquel de Biure, i representa l'adoració dels Mags d'Orient.

A la banda meridional s'hi varen afegir una capella dedicada a Sant Llambert i una rectoria, durant el segle XVIII, quan era prior Tomàs Verdaguer. La restauració del monestir, realitzada l'any 1976, dirigida per l'arquitecte Joan M. Ribot, que comportà l'enderroc d'aquests

Antiga disposició de diversos capitells apilats, procedents del claustre enderrocat, que tenien la funció de servir de pica beneitera.

23

afegitons per tal de recuperar la paret del tancament original, va permetre de recuperar molts elements arquitectònics antics. El 9 de maig de 1925 la Direcció General de Bellas Artes declara l'església de Santa Maria "Monumento Arquitectónico-artístico".

Capitell esculpit de la banda dreta del segon arc toral, en relació a l'absis, que representa un lleó, imatge al·legòrica de Sant Marc. Dels vuit capitells que hi havia a l'interior de la nau només n'hi ha tres de treballats.

LA INSTITUCIÓ PRIORAL

8

*Aspecte del frontal
de Santa Maria abans
de la restauració moderna.*

24

El 9 de febrer de 1356, el prior Ramon II de Biure va fer una còpia dels estatuts originals que es conservaven a Santa Maria de Lladó, en deixà còpia a la notaria de Pere Gallinés, i en donà fe el també notari de Lladó, Anton Masó. Aquesta notícia, recollida pel canonge Ignasi Ros i Perpinyà, és d'un interès excepcional, ja que especifica el funcionament del priorat. En realitat, aquest document es basava en un document encara més antic i fou actualitzat a mitjan segle XIV per voluntat expressa del bisbe Berenguer de Girona.

El priorat de Lladó seguia la regla de Sant Agustí i estava regit per un prior, que tenia el càrrec d'administrador espiritual

dins la comunitat. Era escollit per aclamació entre els canonges de la comunitat. Amb aquesta tenia diverses obligacions com, per exemple, proporcionar les hortalisses que es menjaven en els àpats, o la llenya, que també anava a càrrec del prior, i es procurava mitjançant contractes amb diversos propietaris, com el cas documentat de Ramon II de Biure, que va comprar a un tal Serradell de l'Estela el dret de fer llenya al seu bosc durant sis anys.

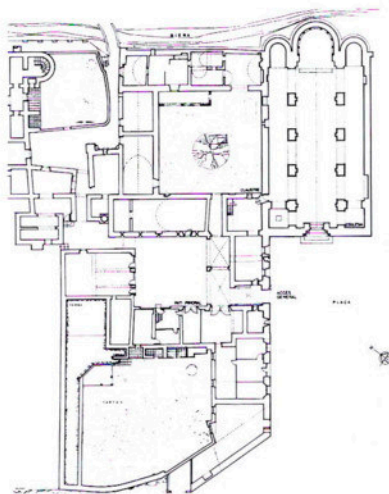
Si bé inicialment tots els canonges eren claustrals, ben aviat es varen fundar els canonicats d'ofici, la qual cosa va fer que l'organització de la comunitat esdevingués més

complexa. Així, cal distingir entre els *canonges oficials*, vinculats al seu ofici i per al qual rebien rendes pròpies; havien de complir determinades formalitats inherents al càrrec, però gaudien de certa autonomia, disposant, cadascun d'ells, de casa pròpia dins el recinte del monestir; i, els *canonges simples o nutuals*, que residien entorn de les habitacions del prior.

Hi havia diversos canonicats d'ofici: la camareria, que

obligava a subministrar el vestuari als capitulars, excepte al sagristà; la sagristia tenia com a funció la cura d'ànimes i el servei del culte; el candeler es cuidava del manteniment de la llàntia del Santíssim i havia de tenir disponibles dos ciris; la infermeria i l'almoïna, que més tard es varen ajuntar, tenien cura dels capitulars malalts i del servei de l'hospital de pelegrins.

Planta amb la topografia actual del conjunt medieval de Lladó (segons Benet Cervera i Assumpta Alonso).

Priorologi de la canònica de Santa Maria de Lladó

Joan	1089-1115
Grau	1119-1136
Arnau de Coll.....	1136-1196
Arnau d'Hospital.....	1196-1214
Guillem de Llers	1215-1239
Ramon Seguí.....	1239-1267
Berenguer de Romanyà.....	1267-1272
Berenguer de Pontós	1272-1305
Ramon de Palol.....	1305-1328
Ramon I de Biure.....	1328-1348
Ramon II	1348-1377
Pere de Bancs.....	1377-1391
Berenguer Pellicer.....	1391-1409
Antoni d' Agullana	1409-1450
Pere de Coll.....	1451-1472
Bartomeu Fuster.....	1473-1499

Priors comendataris

Miquel de Biure	1500-1515
Jordi Joan del Sitjar.....	1515-1519
Francesc de Vallgornera	1522-1564
Jaume de Vallgornera	1564-1565
Jeroni Garbí.....	1566-1592

Priors seculars

Jeroni Garbí.....	1592-1609
Francesc de Bas	1609-1637
Miquel de Llupià.....	1640-1645
Francesc Riera.....	1645-1649
Bernat Bosser.....	1650-1659
Joan Lleopart.....	1660-1674
Josep Torrecabota i Santamans	1675-1699
Miquel Santamans.....	1699-1706
Joan de Roquer i de Codina	1708-1734
Miquel Duran i de Muxiga.....	1734-1737
Tomàs Verdaguer.....	1737-1780
Narcís Ros i Caner	1787-1789
Pere Barraca i Marifont.....	1789-1813
Tomàs Rovira	1813-1835

LA VIDA DELS CANONGES

9

26

Al priorat lladonenc, els canonges simples menjaven en comunitat, però, quan es realitzaven àpats, en algunes diades, que subministraven el prior, els oficials o els preposits del Vilar i Riudaperes, solien aplegar tots els comunitaris en el refectori del monestir. De fet, la diferenciació entre diades corrents i les solemnes o temps litúrgics va fer que hi hagués dos menjadors, un per a ús particular del prior i un altre per a les refeccions col·lectives.

Les normes de la regla marcaven que es fes vigília per Advent i Quaresma, des de Septuagèsima a Pasqua. Un cop celebrades les Completes de la vigília de Nadal, i també per la

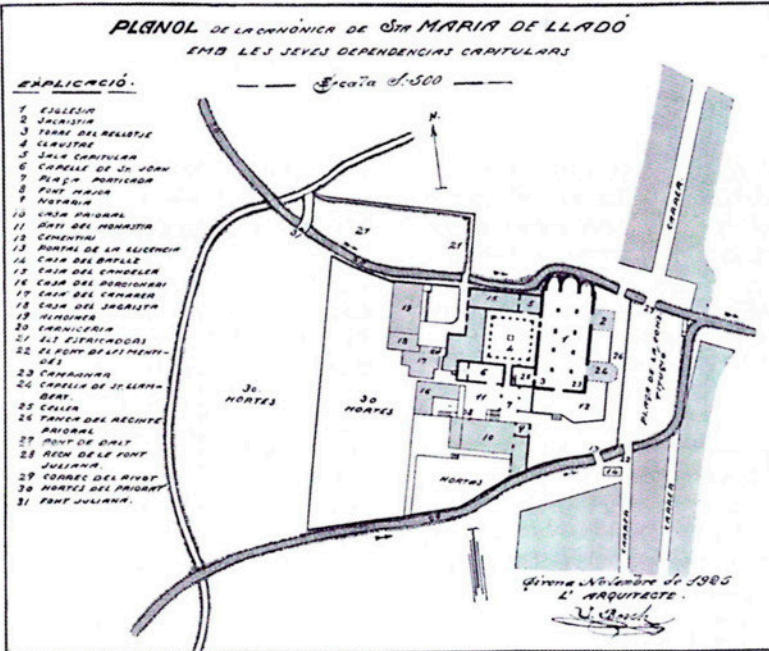
diada de Nadal, el criat refectorer havia d'encendre foc en el refectori, que havia de mantenir fins que la comunitat s'aixecava de taula. El dia de Tots Sants, després de cantar les Vespres de Difunts i les absoltes, el sagristà de la col·legiata es cuidava de donar castanyes torrades, a casa seva, a tots els residents de la col·legiata i al domer o curat de Sant Feliu.

L'estatut que regia el monestir regulava la quantitat i el tipus de menjars que se servien als membres de la comunitat segons l'ordre de les diades i la categoria que ocupaven en el calendari litúrgic; també es feia referència a l'ús dels serveis complementaris, com ara la fleca, el celler, bugades, viatges

Planimetria de l'any 1925, segons l'arquitecte J. Bosch, de les dependències capitulars de la canònica de Santa Maria, amb les diverses funcions.

i hosteria, així com al personal auxiliar del monestir.

Es menjava carn els diumenges, dimarts i dijous, i dilluns i dimecres només si eren festius; si se celebrava l'aniversari d'alguna porció canonical es menjava carn tota la setmana, excepte divendres i dissabte. La sopa era de tres tipus diferents: el morterol, típica sopa monacal del període medieval, que es feia amb carn, ous i llet; l'escudella, cuinada amb faves, mongetes, arròs, blat o cigrons; i el brou d'herbes, menja pròpia de l'estiu. Les carns, el peix i les hortalisses se servien en qualitat de

companatge; aquestes darreres habitualment eren subministrades per l'horta del prior, a no ser que s'haguessin malmès pel fred o altres causes, i en aquest cas s'alliberava el prior d'haver-ne de comprar. Es menjava i es bevia amb culleres i vasos de fusta.

El consum de diverses viandes i begudes marcava algunes solemnitats: les neules i el gall salvatge eren propis de Nadal, el cabrit ho era de la Pasqua de Resurrecció, per l'Assumpció se servia una panera de raïms i el piment o el nèctar, beguda feta amb mel, pebre i herbes oloroses, constituïa la cloenda obligada dels àpats de les festes anuals. Es menjava peix, probablement gràcies a algun benefici senyorial que es devia tenir sobre alguna pesquera de la costa; la sal es rebia de Castelló d'Empúries.

A mitjan segle XIV, el prior Ramon de Biure va disposar que la comunitat lladonina estigués composta per dotze canonges. A més a més, el monestir tenia diverses persones a sou per al seu servei: un cambrer o criat refectorer, coc o cuiner, clavari, procurador i, segurament, auxiliars d'aquests oficials. El prior tenia dos fàmuls o servents i els canonges oficials tenien un criat adscrit a cada ofici.

Durant els dies que van des de la Quinquagèsima fins a la vigília

de Pasqua es feia anar al monestir dos pelegrins, si es trobaven a la parròquia, o bé dos pobres, que no fossin dones, cada dia, als quals el prior feia almoïna d'una lliura de pa de forment a cadascú, i suficient vi aigualit del convent i un plat de cols, un de llegums i dos porros, que es feien coure a la cuina del convent i es donaven per menjar als pelegrins o pobres en el claustre. El Dijous Sant es feien venir 13 pobres, als quals el prior rentava els peus i les mans i els donava a cadascun dues lliures de pa de forment i, de dos en dos, una escudella de forment i també vi aigualit del convent.

En cas de malaltia dels canonges, el prior havia de contractar els serveis del metge; si la indisposició requeria una sagnia, el metge cobrava una gallina i una quantitat de vi, però, si la malaltia exigia l'hospitalització del malalt a la infermeria, el criat de l'infermeria tenia dret a rebre una determinada porció, que havia de ser lliurada pel prior, així com la llenya que fos necessària.

Si els canonges s'havien d'absentar del monestir, el prior proporcionava la cavalcadura i les despeses del viatge, però podia recuperar la despesa retenint la porció canonical que hauria correspost a l'absent. Aquests podien usar la casa que el monestir tenia a Girona, normalment cedida a una família a títol vitalici, que estava obligada a proporcionar cambres, parament de taula i cuina a qualsevol membre de la comunitat que hagués de fer estada a la ciutat.

Quan moria un canonge, el seu mobiliari es repartia en tres parts iguals: la primera es destinava a pagar el funeral, la segona a la sagristia, per a la reparació i reposició dels ornaments sagrats i, la tercera, al prior.

Escut barroc de marbre que estava situat sobre la porta de la casa del camarer.

EL GOVERN DE LA VILA

10

Panoràmica del poble des de la banda nord-occidental. Al fons es pot veure la plana de l'Empordà.

28

La creixent activitat que mostren els centres urbans, ciutats i viles, nascuts sovint a recer dels monestirs, va fer que a partir dels segles XII i XIII es desenvolupessin les universitats, primeres formes de règim municipal, representades per procuradors o cònsols, que solien entrar en discòrdia amb els beneficis feudals que ostentaven aquestes cases religioses i els mateixos senyors feudals.

La vila es regia per una institució civil que tenia forts llaços amb la casa religiosa.

La jurisdicció administrativa estava compartida entre el prior de la canònica i la corona.

El prior, com a senyor feudal del lloc, tenia facultats molt importants sobre l'organització civil del poble: nomenava els funcionaris adscrits a la cúria popular, cobrava exaccions sobre botigues i indústries de la vila, carnalutges, i tenia el control sobre els pesos i mesures.

L'alta jurisdicció civil i criminal pertanyia a la corona. Els priors varen obtenir amb el temps concessions reials com a reconeixement de l'ajut polític que en rebien, i això provocà que sovint els funcionaris del comtat de Besalú envaïssin la zona d'actuació que depenia dels priors. Aquestes ingerències de vegades seguien la via judicial, segons denúncies

fetes contra aquests funcionaris, com fou el cas del cobrament per part d'aquests de carnalutges als carnissers que venien carn a la plaça del poble el dia 2 d'agost de 1312. De vegades, tot acabava amb una protesta, com quan funcionaris de Besalú van inspeccionar els pesos i mesures en els establiments de Lladó, jurisdicció que, com hem vist, pertanyia al prior.

La universitat era l'assemblea on es reunien els caps de casa i

adquiria poder legislatiu, en el sentit que adoptava acords que afectaven tota la comunitat. Aquestes reunions comunals se celebraven sota el portal del monestir, o bé a l'interior de l'església de Sant Feliu. A partir dels acords presos, es creava una comissió delegada, formada per dos o més individus, anomenada procura, que ostentava el poder executiu; així, els procuradors havien de dur a la pràctica el que s'havia acordat a la universitat. La primera acta que fa esment de la universitat lladonina data de l'any 1319, arbitratge que va permetre la redacció de la carta comuna, document que servia per dirimir les disputes sobre els drets que pertanyien a Santa Maria o a la parròquia.

Amb el creixement de la població, les qüestions pròpies del comú demanaven cada vegada més atenció i dedicació. Això motivà que aquell òrgan executiu adquirís caràcter permanent, amb el consegüent nomenament de dos cònsols anuals. L'extracció dels cònsols es feia en dates molt concretes del calendari litúrgic, i a Lladó es feia el vespre de Pasqua Florida.

Pel que fa a l'administració de justícia, els habitants depenien del fur que els regia, segons si eren homes propis del prior o homes lliures. En el primer cas,

es trobaven sota la jurisdicció feudal del prior, i els delictes eren competència de la cúria judicial del monestir, així com l'aplicació de les penes. Els homes lliures eren sotmesos al jutge del monestir i aquest, per delegació, aplicava la legislació del comtat. Si els litigis sorgien entre els seus propis funcionaris, la canònica nomenava un jutge especial, com va passar entre Pere Roure, batlle del monestir, i el prior Ramon II de Biure, que va acabar amb la destitució del batlle. Per al compliment de les penes a l'entrada del poble havien existit uns costells, que eren uns troncs de cirerer on eren lligats i exposats els condemnats a la vergonya pública; el 1412 consta que ja eren caiguts.

*Segell del municipi,
extret del Llibre del Comú.*

*Sota la portalada de Santa Maria
es reunia habitualment la universitat
del poble els matins dels diumenges.*

Lladó depenia del veguer de Besalú, però, a partir de final del segle XIII, quan Jaume II va dividir el territori en vegueria estreta de Besalú i la batllia de Figueres, aquesta va exercir una certa capitalitat a la comarca.

LA COL-LEGIATA

11

Conjunt del retaule renaixentista dels Sants Metges, que estava col·locat en l'altar que els estava dedicat, tal com es conservava abans de l'any 1936.

30

La secularització de les canòniques agustinianes fou promulgada l'any 1592 pel papa Climent VIII i, tot i que a Lladó no es féu efectiva fins al 1596, implicava que a partir d'aquella data els canonges serien seculars, sense fer vida comuna com fins aleshores i, més important encara, Roma exerciria un control directe sobre les seves jurisdiccions.

El capítol d'aquesta col·legiata es va compondre dels càrrecs següents: el prior, primera i única dignitat, cambrer, sagristà jurat, infermer, candeler i un beneficiat, dit porcionari.

Aquesta nova etapa va representar per a les cases religioses greus problemes per

l'interès que tenien els nobles i senyors de la comarca d'apropiar-se de les seves jurisdiccions i privilegis. Les seves queixes es van elevar a la Santa Seu, la qual cosa va motivar la publicació de dos breus el 1603 i el 1605 per part de Climent VIII i Lleó XI, respectivament. Encara a principi del segle XVII, la col·legiata va adquirir el terçó, que era el dret de cobrar el delme al terme de Lladó.

L'existència de dues esglésies al poble, la parròquia i la de la canònica, implicava que cadascuna tenia beneficis propis, però a més, pel fet de pertànyer la primera a la jurisdicció prioral, era capellania curada i els seus preveres eren

considerats comunitaris de Santa Maria, i havien d'assistir a les processons i actes solemnes de la canònica. Aquesta situació creava una situació jurídica complexa, origen de confusions i litigis. Per dirimir aquestes qüestions s'havia redactat la carta comuna el 1319. Aquesta carta de govern es va anar modificant i traduint al català. En coneixem dues versions dels anys 1589 i 1643. Però és evident que la seva aplicació no fou suficient per posar fi a les discòrdies. Per manament episcopal es va fer la recopilació dels "lloables costums" que es practicaven a

la col·legiata, que vindria a ser un corpus consuetudinari semblant a la carta comuna.

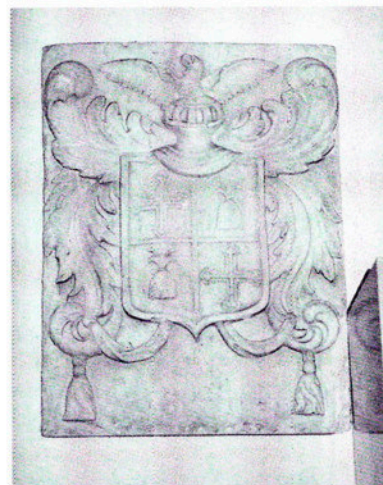
Amb l'elecció del prior Miquel de Llupià, de família noble i germà del governador de Catalunya, es fundà el 1643 la notaria, que va tenir continuïtat fins a mitjan segle XIX.

La segona meitat del segle XVII representa un moment crític a Lladó. El prior no vol fer-se càrrec de les despeses de la reparació de l'església i el 1688 va ser condemnat per un tribunal eclesiàstic, fins al punt que es van haver de segrestar els béns que tenia adscrits el priorat; el rector de Navata, Esteve Dou, fou l'encarregat d'administrar-los.

A principi del segle XVIII el priorat encara conservava totes les possessions que constaven en la butlla de 1123, excepte l'església de Sant Tomàs, al

bisbat de Vic. Amb la revolució francesa va perdre també el priorat de Santa Maria del Vilar, al Vallespir, que tenia des de la seva fundació al segle XII i que, en tenir-ne la jurisdicció civil i criminal, li donava veu i vot a la Diputació general de Catalunya. El 1802 el prior va vendre el que en restava per 4.000 francs.

El nomenament de Tomàs Verdagner va suposar una lenta recuperació d'alguns drets, gràcies a la seva gran formació jurídica. El 1773 el bisbe volia suprimir les col·legiades de Besalú, Ullà i Lladó per a reforçar la seu de Girona. Verdagner va interposar un contraprojecte, en el qual proposava la supressió d'Ullà i que revertís sobre Lladó i Besalú, pel major nombre de veïns que tenien aquests dos darrers pobles. No es va fer efectiu, però va servir per aturar la iniciativa del bisbe.

Escut de Miquel de Llupià, esculpit en una peça de marbre blanc, que avui es troba a la rectoria de l'església. La família noble de Llupià va tenir gran influència en el segle XVII, com ara el seu germà Manuel, que fou governador de Catalunya.

A final del segle XVIII es consuma la pèrdua de la majoria de possessions de la col·legiata. El prior Rovira va ser l'últim, i és significatiu el fet que per la festa major de 1815 es produís l'incendi de l'altar de Sant Llambert. No hi havia diners per a les reparacions més imprescindibles. Els efectes de la desamortització, la crisi provocada per les carlinades i, finalment, el Concordat signat entre l'Església i l'Estat suprimia les col·legiades el 1851. L'any 1929 Santa Maria es convertia en parròquia i Sant Feliu quedava fora de culte.

Capseta aràbiga feta d'aram, profusament decorada, que havia estat utilitzada com a reliquiari.

En aquest capítol farem relació d'alguns objectes religiosos del priorat que s'han conservat i que formaven part del riquíssim patrimoni que la casa religiosa va anar reunint amb el temps. Amb les reformes del monestir, els anys 70, la major part dels objectes litúrgics varen ingressar al Museu Diocesà de Girona.

- Capsa aràbiga. (Museu Diocesà de Girona). Segle XI. Mides: 11 cm de diàmetre; 7,50 d'alt. Núm. inv. 16.

Arqueta de llautó estanyat, que podria haver servit de reliquiari (havia contingut molts ossets i pols d'ossos) o d'hostiari. La capsa és de forma cilíndrica, lleugerament bombada a la base i a la tapadora, amb una anella. Està decorada amb motius vegetals i animals i amb inscripcions cúfiques a les vores de la tapadora i de la capsa, que reproduïrien la fórmula d'una invocació freqüent entre els pobles mahometans: *"Benedicció de Déu, prosperitat sobre el seu amo"*. La tapadora està decorada amb sis cercles encadenats, formats per l'anomenat "cordó de l'Eternitat", que contenen un animal diferent –llebre, lleó, gasela, àliga, etc.– a l'interior de cadascun. La paret del vas està ocupada per diversos motius ornamentals de quatre lòbuls, idèntics entre si. A l'interior hi ha motius florals estilitzats, així com en els espais buits que queden entre els tetralòbuls.

- Lipsanoteca d'alabastre. (Museu Diocesà de Girona).

Segle XI. Mides: 16 cm de llarg; 7 d'ample i 9,50 d'alt. Núm. inv. 65.

Aquesta peça fou trobada cap al 1944 en la restauració d'un dels altars de l'església. És una capsa rectangular monolítica, resultant de buidar un sol bloc de pedra; totes les cares, interiors i exteriors, són llises, i la part interior de la vora es va rebaixar per fer una ranura

Retable gòtic dedicat a Sant Tomàs, que avui es conserva al Museu d'Art de Catalunya.

que encaixés amb la tapa. Aquesta també té les cares llises, la base és plana, però el perfil pren la forma de piràmide truncada.

L'interès de la peça rau en les diverses inscripcions que conté sobre les parets. A la tapadora s'hi pot llegir, en tres línies longitudinals separades per dues ratlles horitzontals: *Senifredus me iusit et Senifredus pro me fecit* ("Sunifred em va manar [fer] i Sunifred prevere em va fer"). A la part davantera de la capsa hi ha una altra inscripció llatina que ha estat transcrita, amb dubtes, com: *Lovetas presviter cum Ennalegi defuncti Olliubarrio Suniario defuncti Argeleva defuncta Tilmeta Olibasus defuncti me iussit* ("Llobet prevere amb Ennalegi difunts, Ol-libar, Sunyer difunts, Argeleva difunta. Tilmeta Olivàs difunt em va manar [fer]"). Pel caràcter de la lletra i pel contingut aquesta inscripció ha estat datada en el segle XI. Si els caràcters de la tapa són visigots serien anteriors a la fundació de l'església de 1089,

indicant que la lipsanoteca fou reutilitzada. Hi ha dues inscripcions més que diuen: “*Se feu est Altar en lo any 1811 per Baltasar Subietas*” i “*axó ya se trobà en lo Altar bell*”.

- Lipsanoteca de vidre. (Museu Diocesà de Girona). Segle XI. Mides: 7 cm de diàmetre; 7,80 d'alt. Núm. inv. 69.

Peça de vidre de color verdós, que originàriament devia ser una llàntia que formava part d'una corona de llum i, en posar-hi relíquies, va canviar de funció. La forma és de campana invertida, amb la vora exvasada i el coll resseguit per dues fines línies en relleu. A mitja alçada hi ha tres nanses equidistants entre si.

- Lipsanoteca de fusta. (Museu Diocesà de Girona). Sense inventari. Segle XIII. Mides: 5 cm de diàmetre; 4,1 d'alt. Pot de fusta cilíndric amb tapa. El recipient fou fet d'una sola peça, amb el perfil llis i sense cap mena de decoració. Només hi ha un solc a prop de la base. La tapa també és llisa. El treball de la peça es va fer al torn, tant per polir les parets exteriors com per buidar el recipient i fer-lo apte per a contenir relíquies. A la vora es va rebaixar un graó per tal d'encaixar-hi la tapa. Conté fragments de pergamins en els quals es pot llegir: *Sine título / Santas Feliciats / Marmoras martir / S(anc)ta Marmoras*.

- Retaule gòtic dedicat a Sant Tomàs (Museu d'Art de Catalunya). Retaule policrom datable en la segona meitat del segle XIV, i classificat pels especialistes com d'estil francogòtic o gòtic lineal, caracteritzat pel domini del dibuix i per l'aplicació uniforme del color, tot i la inspiració en models presos del natural. És possible que aquesta obra es degui a una escola de Girona que desenvolupa les característiques d'aquest gòtic lineal, juntament amb una influència italiana.

- Creu processional. (Museu Diocesà de Girona). Segles XV-XVI. Mides: 120 x 52 cm. Núm. inv. 244.

Creu processional gòtica, tota ella d'un treball d'orfebreria extraordinari, de plata repussada.

- Retaule Renaixentista de Sant Cosme, Sant Damià i Sant Roc (Museu d'Art de Girona). Segle XVI. Núm. inv. 327.

Es conserven les tres taules centrals. Abans de la guerra era complet, amb la predel·la i l'ornamentació de talla daurada i policromada que feia de marc. La predel·la constava de cinc plafons, amb només quatre de pintats, que tenien les representacions de Santa Magdalena, Sant Cristòfol portant el Nen Jesús, la Pietat i Santa Llúcia. Els plafons salvats representen Sant Cosme, al centre; Sant Damià, a la seva dreta i Sant Roc, a l'esquerra. Els dos primers eren els patrons de la Medicina i de la Farmàcia, mentre que Sant Roc s'invocava per preservar de la pesta. Per sobre dels sants hi ha tres taules més petites que representen Sant Martí partint la capa amb el pobre, la Crucifixió, al centre, amb la Verge i Sant Joan i, en la tercera, un sant ermità amb joves agenollats.

- Calze. (Museu Diocesà de Girona). Segle XVI. Mides: 20,5 x 14 x 12 cm. Núm. inv. 242.

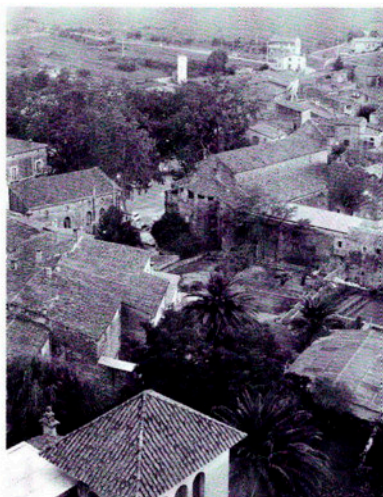
Calze de plata daurada. Era de Miquel de Biure, un dels priors comandataris, com demostren les armes heràldiques que hi ha al peu. Bonic exemplar gòtic d'orfebreria, amb vestigis de policromia vermella.

- Casulla. (Museu Diocesà de Girona). Segle XVI. Mides: 118 x 72 cm. Núm. inv. 1877. Casulla amb brodat sobre vellut, amb una banda ampla que, en sentit vertical, mostra escenes amb diversos sants i la Mare de Déu. Podem datar aquest teixit en la segona meitat del segle XVI.

REVOLTES, INVASIONS I DESFETES

12

El terrabastall que es va construir sobre els absis de l'església tenia per objecte la fortificació del conjunt monàstic. Probablement fou bastit durant el segle XVII.

Per a alguns grans propietaris i càrrecs importants del poble la fi del segle XVI i el començament del següent no fou pas de crisi, ja que s'inverteix en la construcció de grans cases, com seria el cas de can Costa del carrer de Figueres, on figura la data de 1601, o de la família Pasqual i Callabot, edificada el 1602. Precisament el desembre de 1657 trobem una causa oberta pel comissari del bisbe contra el batlle de sac del priorat Sebastià Noguer i Pasqual, casat amb Magdalena Pasqual i Callabot, ja que el bisbe Bernat de Cardona pretenia el feu del batlliu de Lladó.

El segle XVII representa una època de turbulències i d'instabilitat arreu de Catalunya. A mitjan segle hi hagué la Guerra dels Segadors (1640), amb un fons de revolta social i política. L'any anterior, davant el clima d'inseguretat ciutadana que es respirava, la universitat de Lladó va comissionar dos cònsols de la vila per anar a comprar armes i, probablement, en aquest moment es fan obres per a

34

A la comarca, els segles XIV i XV varen estar marcats per la decadència. La població, dedicada a una economia bàsicament agrícola, patirà un important retrocés. Va patir els efectes de les males collites i les fams a principi del tres-cents, que derivaran en epidèmies de pesta des del 1347. Aquestes malvestats, combinades amb els terratrèmols i les guerres, sobretot a la segona meitat del segle XV, i els efectes de la pirateria a la costa, tant musulmana com catalana o provençal, a més de les lluites remences, posaran traves a l'activitat comercial.

A causa de la guerra civil catalana de la segona meitat del segle XV, Joan II ven la

jurisdicció de Lladó i Cabanelles per aconseguir diners.

En un context de conflicte pagès contra els senyorius eclesiàstics, ja a les acaballes, el 1485 els remences es van apoderar i van espoliar el monestir, i la comunitat va haver de fugir. Més tard, l'any 1497 es va produir un robatori a l'església de Santa Maria. En el fogatge d'aquest mateix any es comptabilitzaren 27 focs al poble, 17 dels quals eren remences.

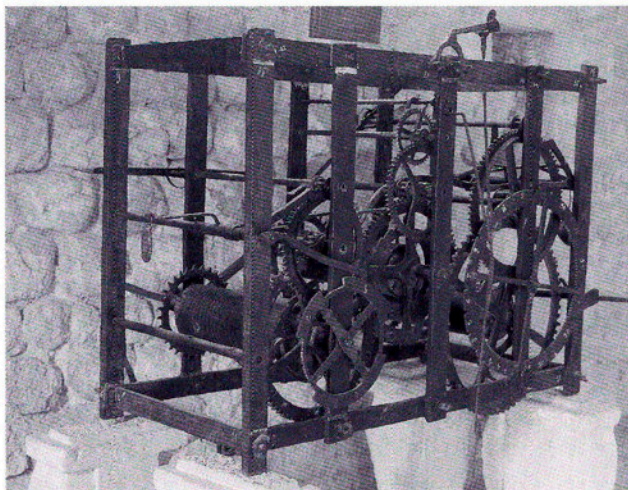
La població en aquest moment està formada per una gran massa pagesa, però, a Lladó trobem també un alt nombre de paraires, industrials que es dedicaven al teixit de la llana.

fortificar l'església. El rei Carles II, el 5 de maig de 1682, va escriure una carta al prior de la col·legiata on demanava diners per a fortificar la frontera.

En la darrera dècada del segle es va viure la Guerra dels Vuit Anys. Tot i signar-se la pau el 1698, a principi del segle següent hi tornà a haver lluites que van dividir profundament la societat en austracistes i borbònics o "botiflers", segons fossin afectes als pretendents d'una o altra casa en referència a la successió de la corona espanyola. El priorat de Lladó sentia tan gran rebuig pel bisbe Taberner, declarat partidari de Felip V de Borbó, que el 1707 va voler demanar la desvinculació de la diòcesi i dependre directament de Roma. Bona part d'aquest desànim estava motivat per la manca d'ingressos que patia la col·legiata: "(...) los francesos

Antic rellotge públic, que fou col·locat a l'església de Santa Maria l'any 1502. A final del segle XVIII fou traslladat al campanar de Sant Feliu.

se han menjat y devestat molts termes del Empurdà y part aportat, en particular lo de Borrassà, ahont te la major renda dit priorat; per la qual rahó no volan pagar dits censos ni tampoc per no estar establida la justícia no's pot cobrar cosa, burlant-se y valent-se del temps los deutors".

Pel que fa a l'economia, arreu de la geografia de la comarca començarà l'expansió de l'olivera en detriment del bosc, l'erm i la garriga, i en alguns llocs també enfront de la vinya o de la terra sembradora. Aquesta expansió es produeix molt aviat i en àmbits ben diversos del terraprim i la zona de transició als aspres. Així, trobem concòrdies sobre la tasca de les olives a Vilajoan el 1529 i a Arenys el 1576; sobre el delme de l'oli, a Lladó el 1646.

Llindar de Can Pasqual, al carrer de Besalú, una de les cases que es conserven del principi del segle XVII, en el qual es pot llegir: PASQUAL CALLABOT / IESUS 1602 MARIA.

L'EXPANSIÓ DEL SEGLE XVIII

13

*Can Olivas de Manol,
construcció que data
de 1776. Estava vinculada
a la gran propietat
i explotava el bosc
i la ramaderia.*

36

Aquest segle es caracteritza pel creixement que es produí en tots els sentits. En primer lloc, creixement demogràfic. A l'Alt Empordà, els 25.000 habitants de principi de segle varen superar, el 1787, segons el cens de Floridablanca, els 41.000. Les proves materials d'aquest auge demogràfic són evidents en contemplar les llindes de les cases de Lladó, que demostren una gran vitalitat constructora. La majoria de datacions de les cases se situa entre 1750 i final de segle, i sovint hi figuren símbols dels oficis dels estadants: ferrers, paletes, etc. El creixement crearà ampliacions del nucli, com evidència el carrer de les Cases Noves. Fins i tot durant la

segona meitat de segle, es produeix certa mobilitat de persones cap a altres centres. Així, en la procedència dels cònjuges que contragueren matrimoni a Banyoles entre 1750-1800 es troba gent procedent de Lladó.

En connexió directa amb l'increment demogràfic hi havia el creixement econòmic, eminentment agrícola, en aquestes zones interiors de la vinya i, sobretot, de l'olivera. El nou poblament no fou absorbit només per l'agricultura, sinó que es va combinar amb l'explotació del bosc. El desenvolupament fou tan general que s'amplià considerablement la superfície conreada, la qual cosa es

tradueix en la creació de nous veïnats i masos que poblaven aquestes zones disseminades, vinculats a les terres que conreaven i, també, propers a les zones boscoses que se situen al nord del poble, des del vessant oriental del Mont, Segueró, Sant Martí Sesserres, l'Estela, el Bac de la Sala i també, més amunt, fins a Montalat i Montcanut.

Tot això es donava encara en el marc polític de l'Antic Règim, que mantenia les estructures feudals, la qual cosa implicava els pagaments pagesos,

sobretot el delme, al qual caldrà afegir, des de principi de segle, el cadastre com a fiscalitat estatal.

Per absorbir aquesta crescuda també es va impulsar la reedificació de l'església parroquial. Les obres de Sant Feliu comencen el 1758 i tres anys més tard ja estava habilitada per al culte. Tenia com a agregada l'ermita dels Sants Apòstols. A final de segle el rellotge públic es va traslladar de Santa Maria a Sant Feliu.

Però no tot eren fets positius i prosperitat, ja que a mitjan segle, l'any 1759, va fer aparició la plaga de la cuca, que afectava les oliveres. Per aquesta raó el papa Climent XIII donava permís al bisbe de

Girona per ordenar un dejuni de tres dies i una processó pública per beneir amb la creu els camps infestats dels pobles de Vilademires, Vilademí, Queixàs, Cabanelles, Segaró, Ordís, Avinyonet i Lladó.

*Llindar del segle XVIII,
decorat amb un martell
i una ferradura, indicatiu
de l'ofici del propietari:
BAJRTHOMEV
AJRMADÀ FARRER 1758.*

37

Un altre factor important que permetrà que es doni aquest creixement fou la pau amb França, a diferència del segle anterior i també del segle següent.

*El carrer de les Cases Noves
és l'ampliació urbanística
més important que es va
produir al nucli del poble com
a conseqüència del creixement
demogràfic experimentat
durant el segle XVIII.*

PINSANS I ESPARVERS

14

38

El darrers decennis del segle XVIII foren un període difícil i complicat que posà fi a un llarg període d'expansió i creixement, anunciant d'alguna manera el complicadíssim segle que estava a punt de començar.

El 28 de setembre de 1780 moria, després d'un llarg mandat, el prior Tomàs Verdaguer. Aquesta vacant deixava sense direcció la comunitat religiosa de la col·legiata, i no seria coberta fins sis anys més tard. Fou precisament en aquestes dates que el poble es va enfrontar en dos bàndols irreconciliables anomenats "pinsans" i "esparvers". La causa immediata d'aquesta divisió fou

117. LLADÓ
Iglesia parroquial de San Félix

Targeta postal fotogràfica amb imatge de la parròquia de Sant Felix, segons edició de La Veu de l'Empordà, on s'aprecia una filada de nens que devien acudir a l'escola en una dependència que estigué destinada a aquesta finalitat fins a principi de segle XX.

el canvi de data per a la celebració de la festa de Sant Llambert, que tradicionalment se celebrava el dia disset de setembre, l'últim diumenge de mes, per tal d'evitar els problemes que produïa alguns anys la coincidència del dia de la festa amb les temporades de Sant Mateu i, per tant, celebració de penitència i dejuni.

La demanda d'aquest canvi, feta pels regidors del poble al bisbe, va fer que es concedís aquest trasllat, signat per decret episcopal el dia 20 de febrer de 1781. L'efecte que va produir fou el d'una profunda dissensió i enfrontaments entre els defensors de mantenir la diada tradicional (pinsans), i els partidaris de la reforma

(esparvers). L'ambient de desordre que es va crear fou tan gran que en un document de l'època es diu que "semblava més aviat un infern que un poble cristià". Una vegada superada la situació, es coneix una carta del poble amb data de l'any 1786 en la qual es demanava a les autoritats eclesiàstiques poder tornar a disposar de prior.

Malgrat que aquest episodi pugui resultar més o menys anecdòtic, no hi ha cap mena de dubte que al darrera s'amaguen unes causes molt més profundes i que denoten una rivalitat ancestral, l'esca de

divisió al poble més enllà d'una simple qüestió conjuntural. Com solia passar en altres viles dependents d'un monestir, de monjos agustins en el nostre cas, però també moltes vegades benedictins, durant molts segles es va anar creant una divisió entre els partidaris de conservar els privilegis que tenia el monestir sobre el municipi i la parròquia, entre els quals hem de comptar, a més dels monjos regulars, les famílies propietàries i benestants, poc nombroses, però de gran poder econòmic. Per altra banda, hi havia el bàndol que defensava una major llibertat municipal de la vila i la parròquia en contra del poder del prior, que corresponia a la població més nombrosa i rasa, de treballadors, menestrals i possiblement també gent d'ofici enriquida i desitjosa de defentar el poder municipal enfront dels vells privilegis feudals i dels terratinents. Trobariem moltíssims casos semblants: un de propper seria Banyoles, amb els cairuts, partidaris del monestir de Sant Esteve, i els rodons, que ho eren de la vila i la parròquia de Santa Maria dels Turers.

Una rivalitat ancestral

Papers del prior Verdagner, indicatius de la rivalitat entre Santa Maria i la parròquia. 17 març 1748. Arxiu del priorat. "Que lo Prior de la Collegiata de Sta. Maria de Lladó sia lo Parrocho propi, primitiuo, habitual, è unich de la Parriquial de St. Feliu de dit lloch. Y que lo Rnt. Domer, o Curat de la dita Parroquia no sia més que coadjutor. y Vicari de dit Prior, se comproba ab los següents motius, que lo Prior actual fa presents al Rnt. Prim Serra Rnt. y actual Domer de la dita Parroquia, peraque comprega la sobrada rahó que tingué dit Prior pera tractarlo de Domer, y no de Rector en lo Bitllet que li escrigué als 2 de Febrer del corrent any."

Els enfrontaments descrits abans són espectaculars pel caire popular i general que varen agafar al poble, però no són pas els únics. Hi ha documentació prou explícita de l'estira i afluixa constant que es mantenia entre el prior de Santa Maria i el capellà de Sant Feliu. N'ha quedat constància en documents legals redactats o encarregats pels priors per a mantenir els delmes i primícies que es cobraven al poble i que sovint el rector de Sant Feliu es resistia a cedir.

GOIGS DEL
M A R T I N S A N T
DEL TALLICTO, LO COS
EN LA HEREDA COAR.

GLORIOS
LLAMBERT, BISBE
SANT DEL QUAL ESTA
CANTA DE ISLAND.

Paix que vauze gran lacer
es de des valer al Deu:
dels quals reclaman de cor
Sant Lambert nous aliviar.
Pues Nobre, y molt nobre
ves donz Trojeo es Vreca,
de son Rey tant gran amica
com se ab pe: sa privans:
indivision el mnt,
y servit San de Deu, de.
Per un home abertind
docte, sant, y molt prudent
foren, y ab tal breuetit
queso abnada la gent:
obras per vos lo Senyor
grans amada com se ves, de.
De voste Para Fuelle
ditat de son un pagador
del Rey, y Poble amant,
y ab mill menegueru:
Jilques voste velle,
set lo Chro a la via, de.
Eroques en lillares,
los qualz de voste Bisbe,
mort lo Rey, van deterreres
mes en ell foren tornat:
lavent pual til d'el
set soy per amat de Deu, de.
Ab exmpio singular
obras, y Jan maravilla,
procureu en deus:
luch que i voste Ocellas,
qual ben Velle, y Paure
corregit i nos velle, de.
A Pipens indignit
detexas, y sa amigda,
y Ore per nobre. Bate Lambert.

per haverlos afat
sa vida nos depreada
tantit que a son valer
incassat ab tal menegueru, de.
Coma son una acorda
que Sant Joan fu escapat,
y nos per elre mada
ab llans estravel:
coso tant ab favel:
les brans posit'en Cro, de.
Voste mort los vrelada
al Papa excomunicat,
y la Actua coronada
de Glorio molt excedit:
presentat lo Senyor
com a tant ben servit, de.
En Lladó foren mort,
en Trojeo captit:
y es Lladó (per sa gran sort)
despres de temps trallidat:
y voreit ab nos
per los tant miratels seu, de.
A nos excomitit
acolla Sant Glorid,
al ab til vire cosada
demans voste acord:
de set mort, y set d'el
corta per vireit de Deu,
dels quals reclaman de cor, de.

TORNADA.

Paix ab Deu nostre Senyor
en la Gloria tant pobre:
dels quals reclaman de cor,
Sant Lambert nous aliviar,
oficiame presentat lo Glorid.

ORDEU.

Comentacion unanme suplic Constitucion D'au til que pudes propial actiuo granat
d'au Lambert Mersuio m, ayque Pauticain l'actiuo gl'atino un prelat. Per
D'auone unanme Juan-Carimon Fillos unan, etc.

Coma: Per Aguil Rigad impresat de S. M.

Goigs que es cantaven
en honor de Sant Llàmbert,
patró del poble des de 1353.

LES GUERRES AMB FRANÇA

15

*Aspecte actual del claustre,
que estava delimitat per l'església
de Santa Maria, al sud, i per la sala
de Sant Joan, per l'oest.*

*La seva destrucció fou deguda
a les tropes de l'exèrcit francès.*

40

El 21 de setembre de 1792 s'abolia la monarquia a França i es proclamava la República. A principi de l'any següent, el 21 de gener de 1793, s'executava a la guillotina Lluís XVI, i el 7 de març la Convenció declarava la guerra a Espanya. A final de mes, la monarquia espanyola, en acte recíproc, declarava la guerra a França i es decretava l'allistament de voluntaris.

Durant els dos primers anys l'escenari de la guerra es desenvolupa a la zona de la Cerdanya i Rosselló, però l'avanç de les tropes franceses fa que el 18 de setembre de 1794 el general Dugommier s'apoderi del fort de Bellaguarda i comenci

l'ocupació de l'Empordà. El 24 de novembre del mateix any començava el setge de Roses pels francesos i tres dies després es lliurava el castell de Figueres, punt que havia fet de quarter general per part de les tropes espanyoles comandades pel comte de La Unión, capità general de Catalunya.

Fou en aquest context que els annals de la vila, escrits pel canonge Ros, recolliren alguns dels episodis més penosos que hagué de viure. El 15 de gener de 1795 després que els francesos haguessin mort quatre sentinelles dels sis que tenia el poble de Lladó a Mercadell, prop del lloc conegut com el Roure d'en Parrot, i havent fet presoners

de guerra els altres dos que es trobaven allí, sense armes, varen fer una cruel matança de 42 o 48 persones a Lladó, entre els quals es comptaven alguns vells i malalts, així com 12 o 15 forasters que es trobaven al poble. Sembla que fou una acció de represàlia dels francesos pel fet que els de Lladó i alguns forasters, sortint a sometent, havien fet diversos presoners francesos. En diverses accions, s'havien capturat un total de 32 francesos, però no fou mort

cap dels que es rendien, sinó que s'actuà segons el dret de guerra i sota la llicència del general d'Espanya D. Josep Urrutia.

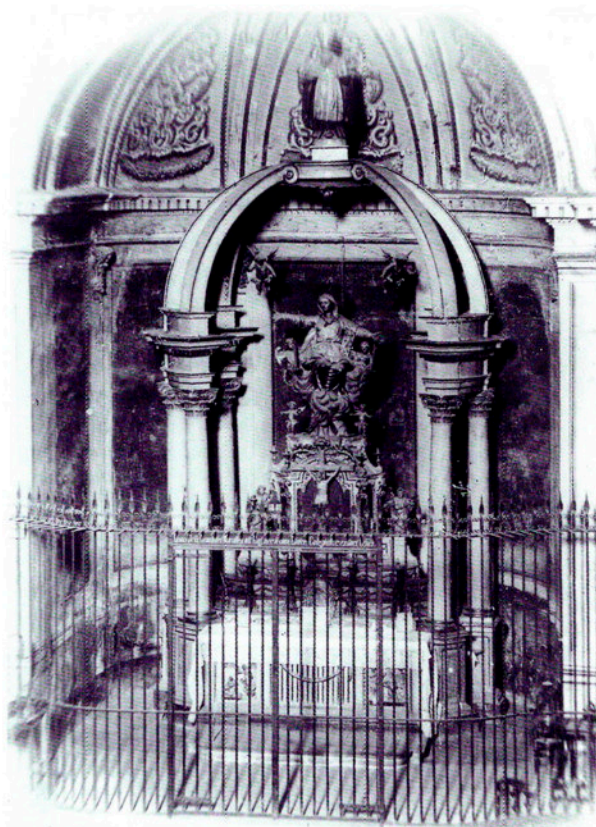
Aquestes sagnants accions es veieren esperonades pel fet d'haver trobat damunt d'un capità de fusellers vermells de les tropes espanyoles, mort en una acció sorpresa feta a l'enemic al Pla del Cotó, una llista que deia que, entre d'altres sometents, hi havia d'haver els de Lladó per a realitzar aquesta acció.

A partir d'aquest dia el poble va quedar deshabitat fins a la pau de Basilea que, tot i que fou signada el 22 de juliol de 1795, hagué de ser ratificada l'1 d'agost. La gent no va tornar a les seves cases fins a final d'agost o principi de setembre. Durant aquest període un bagulet amb les relíquies de Sant Llambert fou guardat a can Pou de Maià de Montcal.

El 1808 es va produir novament l'entrada de tropes franceses, en el marc de la invasió napoleònica. Aquesta vegada, tot i amagar les relíquies del patró a la Mare de Déu del Mont, va ser cremat l'arxiu del monestir i altres dependències del priorat, repressaliat possiblement per haver estat el lloc de reunió de la junta de defensa del corregiment de Figueres.

El sometent era una organització de gent armada no professional creada en època moderna. Fou suprimit amb el decret de Nova Planta, el 1716, i restablert precisament el 6 de maig de 1794 pel comte de La Unió davant l'angoixosa situació de l'exèrcit. Es convocava a toc de campanes per assenyalar alarma i mobilitzar el poble.

El sometent segueix les directrius de l'enquadrament tradicional de les poblacions pageses. Es fa per pobles i té com a màxims comandaments els rics propietaris del lloc. Així, el 1809 la primera divisió estava dirigida per Pere Noguer de Segueró; Ramon Llavanera i Joan Pasqual eren els capitans d'una companyia integrada per 93 soldats de Lladó.

El barroquisme decoratiu que tenia l'interior de l'absis de l'església de Santa Maria contrasta amb la sobrietat actual, producte d'una restauració que ha destacat l'estructura romànica original.

ELS CARLINS

16

El mas de can Brujó, casa pairal del cabdill de la Primera Guerra Carlina Ignasi Brujó, situat a la banda de ponent del poble, al peu de la carretera que comunica amb Cabanelles.

42

El segle XIX va estar dominat per les lluites polítiques i militars d'àmbit estatal. Després de la mort del rei Ferran VII va esclatar una llarga guerra civil que enfrontaria carlins i liberals. La Primera Guerra Carlina (1833-1840) va tocar de passada l'Empordà. En canvi, es va haver de suportar el pes de les contribucions, bagatges, allotjaments i serveis, sobretot amb l'expedició Guergué del 1835. No es conserven dades del poble durant la Segona Guerra Carlina (1846-1849). Entremig trobem accions de bandolerisme, com la de Salvador Fàbregas, "el noi Piu", que segrestà, en unió d'altres trabucaires, el 23 de febrer de 1843, un noi de can Reixach de Lladó.

Durant tota aquesta època els pressupostos de l'ajuntament són sempre deficitaris i s'ha de recórrer a pressupostos extraordinaris per a sufragar despeses no previstes i a fer complir les jornades de prestació personal per part dels contribuents del poble per a reparar els camins que el comunicaven. L'alcaldia, en la dècada de 1860, va recaure en Joan Gou, Josep Rovira, Bonaventura Dispès, Joan Causa i Pere Torras.

Durant la tercera carlinada (1872-1876), en la campanya de Francesc Savalls, les tropes van passar per Lladó, una vegada a la primavera i un cop a la tardor de 1872. Una de les conseqüències lògiques

d'aquesta situació de presència d'exèrcits al país és la demanda de subministraments i bagatges per a les tropes, i estades fetes a cases del poble.

L'ajuntament ha d'enviar continuament oficis al Comandant General informant sobre l'estat de la població. Així, el 13 juliol de 1873 s'envia una relació d'individus

que falten al poble per haver passat a formar part de les "levantadas partidas", és a dir, dels carlins. El 30 agost s'acompanya el presoner carlí Joan Clé, que va quedar malalt al poble, i el 24 octubre s'informa al castell de Figueres de la presentació al poble dels cabdills Isern i Barrancot, exigint diners i espadenyes; el 29 i el 30 tornen amb un altre cap carlí, que anomenen Tremendo, tot i que no es van fer exigències.

El mes de novembre hi ha la necessitat de construir pessebres per col·locar cavalleries que formen part de les columnes d'operacions mobilitzades a conseqüència de l'aixecament carlí i que successivament pernocten a la població.

Es disposen els baixos de la casa consistorial, que poden contenir fins a 50 caps de bestiar, ja siguin mules o cavalls, ja que, en ser hivern, és impossible el seu allotjament en cases particulars. Les despeses es carreguen al capítol d'imprevistos de l'ajuntament. Finalment, el 30 de desembre el consistori envia ofici a la Diputació informant que no és possible la presentació de quintos en caixa per l'emigració causada com a conseqüència de l'aixecament. El dia 5 d'octubre de 1874,

Antic aspecte de la zona que es troba davant l'església de Santa Maria, amb el pont conegut com "Portal de la Llicència".

quan l'alcalde era Llorenç Prat, es fa el nomenament d'una comissió d'homes influents amb l'objecte de suplicar al govern carlí d'Olot que es digni a indultar del confinament diversos homes del poble. Per altra banda, el juliol de l'any següent es demana al govern alfonsí alguna gratificació per la gran desgràcia de les pedregades, com es farà igualment amb el govern carlí.

Per contra, pocs dies després Vicenç Macià, comissari de Guerra dels Carlins, reuneix l'ajuntament i n'arresta els membres per fer cridar els majors contribuents per fer entre ells un repartiment fins a 40.000 rals. L'11 març de 1876 es crea una comissió de nou individus per fer el repartiment de despeses que ocasionà la fortificació del districte municipal el 1875.

LA REVOLUCIÓ DE 1868

17

44

El 2 d'octubre de 1868, en motiu del govern liberal, es realitza el nomenament de la Junta Revolucionària, alhora que es dissol l'ajuntament i se'n nomena un altre, amb Pere Prats d'alcalde. El president de la Junta fou Ramon Fàbregas.

Una de les primeres accions conjuntes de la Junta i l'ajuntament és l'expropiació de la casa priorat i les seves dependències, que havia pertangut a l'excol·legiata i estava ocupada pel sacristà Salvador Casas, per a ser usada com a casa consistorial i escola. El 26 octubre es dissol la Junta provisional revolucionària i es cedeix l'arxiu documental a l'Ajuntament al crit de *Visca la llibertat, Visca la sobirania*

nacional, Visca les Corts Constituents i Visca l'Armada i l'Exèrcit!

En les eleccions municipals i a diputats de 1869 el cens és de 1.074 votants, que voten majoritàriament la candidatura Republicana Federal amb 489 vots (45,5 %), encapçalada per Joan Tutau, que obtingué 129 vots. En segon lloc es va situar la candidatura carlista amb 445 vots (41,5 %); finalment, la candidatura progressista n'obtingué 140 (13 %).

Les tensions, producte d'una forta divisió política, varen perdurar fins a final de segle. El 13 de juliol de 1890 es va

L'anomenada casa Priorat va ser objecte d'expropiació per part de l'Ajuntament i la Junta Revolucionària sorgida del govern liberal de 1868.

registrar un fet exemplificador, que fou publicat al setmanari *La República*, òrgan del "Partido Republicano Progresista del Ampurdán". Estava programada una festa cívica a Lladó que, en memòria de Manuel Pérez y Pérez, van fer els republicans inaugurant una piràmide en record, però quan van anar a l'acte es varen trobar que el monument havia estat enderrocat. L'alcalde era Fulgencio de Batlle, fill del notari.

La revolució de 1868

Comunicat cridant a mantenir l'ordre dirigit a la població de Lladó per part de la Junta Revolucionària, en virtut del qual s'estableixen tres punts que ordenen la confiscació de les armes, la no circulació de partides armades sense permís de la seva corresponent junta i la persecució i captura dels que actuïn en contra de les persones, la propietat i l'ordre. Octubre de 1868.

“Habitantes

Esta Junta interina que quedó constituida en estos momentos de generosa expansión por el triunfo de la idea liberal, no cumpliría con la patriótica misión que le quedaba encomendada si en nombre de la causa santa del Pueblo no os dirigiera su voz amiga para aconsejaros la prudencia, el respeto a las personas y a la propiedad y cumplir y hacer cumplir una obligación sagrada, la de conservar el orden a toda costa inspirando su confianza a los intereses legítimos. Con esta provareis una vez más que no son otra cosa que falsedades y calumnias para desacreditar la libertad y al Pueblo lo que os digan y propaguen en contra de las dos cosas sus enemigos, los partidarios del oscurantismo entre los cuales se observa esa falange de pajarracos de mal agüero que pretenden una dominación y buscan una influencia para poder llevar a cabo proyectos miserables y crueles (...).

La Junta Provisional espera que no desoiréis sus consejos, mientras que para defender la libertad, las personas y la propiedad, como también para mantener el orden y sosiego ha tomado las resoluciones siguientes. Primero: Se ordena que todas las personas que posean armas, por si o por persona delegada las entreguen a esta Junta, pero que podrán conservarlas mientras ante esta Junta se comprometan a manejarlas por si mismas o mandar otro en su lugar y comparecer y salir bajo las órdenes de la Junta, a la menor

indicación, aviso o señal. Todo lo cual deberá efectuarse por todo el día de mañana 10 del presente mes de octubre. 2º Se ordena que no circulen partidas armadas sin orden de la Junta del pueblo a que pertenezcan, cuya Junta deberá entregar dicha orden al Jefe de la fuerza. En caso contrario serán tenidos por facciosos. 3º Se ordena que se capturen y entreguen a la acción de los tribunales ordinarios los que atenten contra las personas, la propiedad y el orden.

La Junta Revolucionaria”.

Captaires a la placeta de Sant Feliu. El segle XIX va ser un període de gran conflictitat i la pobresa sempre acabava afectant sobre la població civil.

Presentem aquí les ressenyes biogràfiques de dos personatges lladonencs que varen desenvolupar la major part de la seva activitat durant el segle XIX i principi del segle XX.

IGNASI BRUJÓ

(Lladó ?- Palma de Mallorca 1858).

Va néixer a Lladó d'una família de propietaris, documentada a la vila de molt antic. Aquest general era un dels homes que semblava reunir més condicions per assolir el paper de líder dels alçats en la primera guerra carlina a Catalunya. Va estar en la lluita des dels primers moments, participà en moltes accions, assumint responsabilitats en moments de gravetat, i fins i tot va ser comandant general interí en dues ocasions, sense cometre errors importants; potser el van aturar la seva discreció i manca d'ambició. A les darreries de 1835, com a conseqüència de l'organització del comandament carlí decidit a Torà i feta pública a Torroja de Segarra, Guergué havia encomanat la divisió de Girona al coronel Ignasi Brujó i la de Lleida al coronel José Juan de Torres; aquest dos homes serien els que es disputarien el comandament suprem. Abans de deixar Catalunya Guergué havia designat comandant general interí Brujó. Aquest nomenament el trobem plenament confirmat en una carta que escrigué el 12 de desembre de 1835 Pere Ripoll, delegat de Carles V a la frontera francesa: "El actual comandante general interino del Principado de Cataluña don Ignacio Brujó, encargado de este mando por delegación del brigadier Guergué (...)". Torres no ho va acceptar i es va nomenar ell mateix comandant en cap de les forces carlines. Les disputes i casos d'indisciplina no només afectaven aquest nivell sinó que també va tenir problemes amb els seus subordinats, per exemple Antoni Borges, cap d'una de les brigades de Lleida, que obeeïa Torres; o Pere Massana, ecònom de Sant Salvador de Banya, cap d'una nombrosa

partida, que per ordre del mateix rei fou fet empresonar. Més endavant, per l'agost de 1836 va entrar a la Vall d'Aran i ocupà Viella, però fou derrotat a la batalla del pont d'Aubert. El 30 d'agost, Brujó fou substituït pel general Maroto, tot i que continuà en els principals escenaris de batalla com un dels caps més actius.

L'estat de les forces carlines al Principat l'octubre i novembre de 1835 comptava amb un total de 25.000 efectius. El 15 d'abril de 1836 s'havien reduït a 13.367, entre les quals destaquem la brigada d'Ignasi Brujó, que passava de 2.000 homes, dividida en cinc brigades comandades pel mateix Brujó, Patrici Zorrilla, Miquel Pujol, Jaume Casas i Pere Grau. El 30 d'agost de 1836 és el propi Ignasi Brujó qui des de Queralbs relaciona l'estat de les forces carlines, segons la qual l'exèrcit es compon de quatre divisions: Girona, Lleida, Centre i Tarragona. La divisió de Girona es troba sota les ordres immediates del brigadier Ignasi Brujó i constava de dues brigades comandades pel coronel Patrici Zorrilla, formades per tres batallons i vint cavalls; la segona era manada per Pere Grau, amb dos batallons i cinquanta cavalls. Aquesta divisió comptava a més amb el batalló de guies de l'Empordà a les ordres de Jaume Guitard, un esquadró primer provisional, a les ordres del coronel Manuel Tell de Mondedeu, i la companyia de guies solts del comandant general interí, és a dir, el mateix Brujó. Això representava una força de 2.200 soldats d'infanteria i 120 de cavalleria sobre un total de 10.000 i 210 cavalls.

Ja al final de la guerra, trobem Ignasi Brujó el 23 de setembre de 1839 assaltant Camprodon amb sis batallons, tot i que no va poder prendre la ciutat. Més tard, el 21 de novembre de 1839 a l'escenari de Peracamps, tot i la comandància de Segarra, que estava malalt, Brujó va tenir la responsabilitat de les operacions, durant les quals hi hagué una batalla molt dura però favorable als carlins, avaluada en 300 homes i 30 cavalls

Fotografia que
proporciona
una imatge
gairebé mística
del carmelita
Pare Ciril M.
Font Puig,
vestit amb la
capa blanca.

perduts pels liberals enfront 40 baixes carlines. El mateix dia Brujó feia un comunicat de la batalla a *El Restaurador Catalán*, núm. 380. El desembre Brujó és ascendit a mariscal de camp, passant a manar la 3ª divisió, i el 2 de juny de l'any següent Segarra, quan Brujó es trobava a Berga, li lliura el comandament general. El juliol de 1840 s'acaba la guerra davant el potent exèrcit d'Espartero. La Junta carlina ha d'anar a l'exili. Brujó fou dels darrers a abandonar. Encara el dia 4 havia declarat que no pensava retirar-se a França i que comptava amb la Junta per a formar un grup armat, tot i que el 6 de juliol hagué de partir. Els vuit mil homes de Cabrera i els cinc mil de Brujó van iniciar el pas de la frontera, entre Age i Palau de Cerdanya, i entraren a França com a refugiats. Gràcies a la correspondència familiar sabem que els últims anys de vida d'Ignasi Brujó no foren fàcils. Retirat a Lladó, patí un consell de guerra i va estar desterrat a Mallorca. Va viure a Palma amb considerables estretors econòmiques, i hi va morir el 6 de desembre de 1858.

JOAN FONT I PUIG (Lladó 1853 - Bahia (Brasil) 1927).

Joan Font i Puig era el setè de vuit germans d'una família vinculada a Lladó des d'antic. A l'edat de 20 anys en Joan se n'anà a lluitar amb els carlins i fou heroi destacat a Berga i Alps, mèrits que li valgueren l'ascens a capità. A partir del final de la tercera guerra carlina evolucionà cap a la vessant religiosa, etapa inquieta durant la qual coneix el convent de Carmelites de Jerez de la Frontera; el 1885 farà la professió solemne a Roma i el mateix any fou ordenat sacerdot a Sant Joan de Laterà. Adoptà el nom de Ciril M., com a religiós. El 1890 fou nomenat prior de la comunitat de Carmelites de Caudete (Albacete), diòcesi d'Oriola, i l'any següent fundà i dirigí la nova Congregació de les Germanes de la Verge Maria del Mont Carmel, juntament amb la religiosa Elisa M. Oliver. L'objectiu que persegueix l'orde és el de descobrir la presència de Déu amb el testimoni d'una vida fraternal, senzilla i austera, alhora que per la consagració religiosa es troba una vinculació divina i s'estableix el compromís del seguiment i imitació com un signe clar del Regne de Déu. Mitjançant una activitat contemplativa i apostòlica es dedica a la formació del jovent en catequesi, residències, assistència a malalts i ancians i atenció als marginats. El 1894 va anar al Brasil per restaurar-hi el Carmel. En aquell país va viure 33 anys, a diverses ciutats, a Recife i a Bahia, entre d'altres, desenvolupant un important paper com a mestre de novícis, prior, provincial, etc. Va morir el 1927 i fou enterrat a Bahia. En el centenari de la fundació d'aquella Congregació religiosa, el 14 de març de 1991 van visitar el poble natal del P. Ciril la Superiora General, juntament amb el Prior Provincial dels Carmelites de Catalunya i una representació de religioses carmelites. El 19 d'octubre es va fer la commemoració a la nostra parròquia i des del 1995 hi ha una comunitat resident.

ENTRE DOS SEGLES

18

*Fotografia del grup escolar
dirigit per les monges
Filles de Jesús, de l'any 1911.*

48

El període de la Restauració borbònica correspon a una cinquantena d'anys que es troben a cavall entre el segle XIX i el segle XX, entre 1875 i 1923. En general és un període de crisi econòmica, que surt de les experiències terribles de les guerres carlines i, per altra banda, l'agricultura, que constitueix la base per al sosteniment i l'ocupació de la major part de la població, passarà per moments de gran dificultat a la comarca. El 1879 la fil-loxera entra a l'Empordà, l'any següent es produeixen els fets de Llers, l'olivera arrossegava una crisi que abastarà des del 1860 i es prolongarà fins al 1920.

Dins aquest panorama crític, l'associacionisme agrari

s'implantà tardanament, lligat a la Llei de sindicats agrícoles de 1906. Tot i això, a Lladó el Sindicat Agrícola Oficial de la Garrotxa de Lladó va presentar els seus estatuts el 1904. Aquesta entitat estava lligada a l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre, que estava aglutinat en la Federació Agrícola Catalano-Balear; però el Sindicat de Lladó participava també dels objectius del sindicalisme catòlic i, en aquesta línia, el 1910 disposa d'una caixa mixta d'estalvis i de crèdit. L'any 1923 tenia 121 associats i el 1927 el nombre era de 150. Es tracta d'un sindicat reformista, preocupat per augmentar el rendiment dels conreus, dirigit i controlat pels

propietaris i tutelat per l'Església, molt diferent del sindicalisme que arrelà en les zones vitícoles.

Un dels potencials econòmics més importants del poble era l'elaboració de l'oli. El 1865 a l'Empordà hi havia 434 trulls, que representaven el 65 % dels existents a la província de Girona, concentrats a Llers, Garriguella, Terrades i Lladó.

L'increment de la ramaderia i la venda de carn en aquest període també devia ser important, ja que va fer necessària la construcció d'un

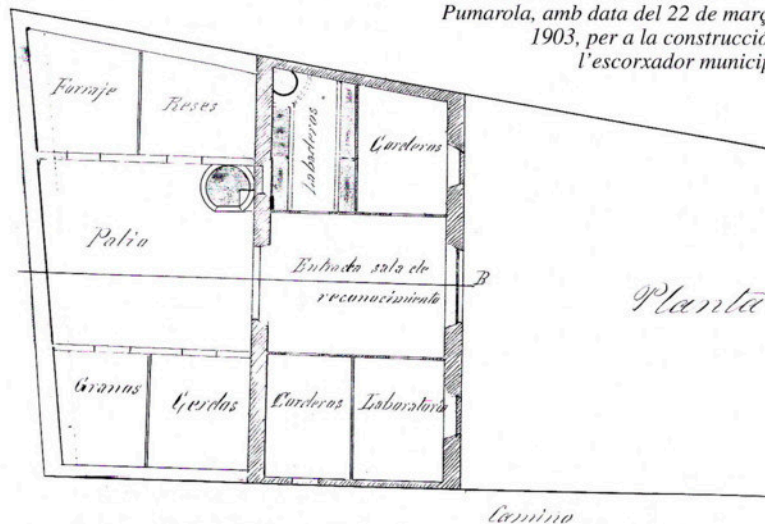
escorxador municipal. El projecte ja estava definit el 22 de març de 1903. Malgrat això, el període d'activitat fou curt, ja que l'any 34 ja no estava en funcionament i el gener del 35 es cedia a Joan Ayats Suriñach per a magatzem de fustes, amb un lloguer de 150 ptes. anuals.

En l'aspecte religiós, el 17 de maig de 1903, sor Rafaela Clemens, germana priora de la congregació de "Hijas pobres de Jesús", es dirigia a l'ajuntament per respondre la demanda que diversos propietaris havien fet a la seva superiora per què s'instal·lessin al poble amb la funció de servir i vetllar malalts, amb retribució, i

també per a l'ensenyament de pàrvuls i nenes. A principi del segle passat existia una petita capella dedicada a Sant Sebastià, en agraïment per haver lliurat el poble de la pesta.

A Lladó, la llum pública estava contractada amb la companyia Elèctrica de la Garrotxa per 300 ptes. anuals. Narcís Juanola i Cortada tenia els contractes per al proveïment de bombetes. El setembre de 1928 es reberen queixes pel servei de la llum i s'accepta la proposta que havia fet Industria Coromina S.A., a 500 ptes. anuals, que permetrà de tenir llum dia i nit, la qual cosa va suposar grans avantatges per als industrials.

Plànols del mestre d'obres Josep Pumarola, amb data del 22 de març de 1903, per a la construcció de l'escorxador municipal.

Rito para preservar las viñas de las plagas

En esta población y en tiempo muy antiguo, dice el Sr. Vayreda que, en las primeras horas de la mañana del día de San Juan, iban los cultivadores de viña a la suya respectiva y allí encendían cuatro pequeñas fogatas (una para cada uno de los cuatro vientos) con objeto de alejar con ello el peligro de enfermedades en la viña.

Joaquim PLA CARGOL, *Tradiciones, santuarios y tipismo de las comarcas gerundenses*, Dalmau Carles Pla, Gerona-Madrid, 1957, p. 147.

Programa d'actes amb motiu de la inauguració del Sindicat Agrícola de la Garrotxa de Lladó per la festivitat de Reis de 1905, amb cavalcada, sardanes, ofici i inauguració del teatre amb representació d'una sarsuela.

LA REPÚBLICA

19

Diada de la proclamació de la República, que congregà un gran nombre de veïns a la placeta del Cabré.

50

Es anys de la segona República són d'una gran activitat política, tant a escala general com local. A les eleccions legislatives del 28 de juny de 1931 al poble de Lladó hi hagué un alt índex de participació (78,1 %) d'un total de 301 electors. El resultat fou d'un 67,3 % per a la Coalició Catalana Republicana. La Lliga Regionalista es quedava en un 32,7 %. Lladó és dels pocs pobles empordanesos en què les dones sufragistes recolliren signatures durant l'agost de 1931.

L'11 de gener de 1932 presenta la dimissió l'alcalde Joan Aymar, que serà substituït per Carles de Batlle Nabot. El mes d'octubre d'aquest any, a proposta de Joan Colomer, s'aprova l'expropiació del

cementiri parroquial. Com a conseqüència d'aquesta decisió l'alcalde presenta la dimissió, que no li fou acceptada. Davant la queixa del Sr. Sagué que l'acord per expropiar el cementiri no s'hagués executat, l'alcalde ho deixa a mans del governador civil. El desembre, aquest envia un comunicat anunciant la immediata secularització del cementiri, fet que provoca la segona dimissió de l'alcalde. El gener de 1933 l'alcalde accidental fou Joan Colomer, qui donà compliment a la circular del Govern Civil, segons la qual tots els cementiris han de ser municipals.

En les eleccions al Parlament de Catalunya del 20 de novembre de 1932, l'índex de participació baixà al 57,5 %. El repartiment

de vots fou el següent: ERC 48,4 %; Lliga Regionalista 33,9; Coalició Catòlica 8,7; PCC 5,7; Acció Catalana 3,1; Esquerra Federal Agrària Obrera 0,2. L'any 1933 hi tornà a haver eleccions legislatives, el 19 de novembre. El nombre d'electors es fixà en 620, amb una participació del 49,2 %. Majoritàriament l'electorat es va decantar per ERC, que obtingué el 64,7 % dels vots, i la Lliga Regionalista el 30,1%, Dreta Agrària el 2,2 %; en darrer terme el Front Obrer obtingué un 0,7 %.

L'1 de febrer del 1934 es vota un nou ajuntament. Fou escollit Joan Colomer Marí com a

alcalde, Joan Sagué, alcalde segon i Pere Brugués, alcalde tercer. Els vocals foren Josep Font, Jaume Juanola, Joan Ferrer i Isidre Pons. Durant aquesta legislatura es va rebre una comissió de veïns dels pobles de Sant Martí Sesserres i de l'Estela, pertanyents al terme de Cabanelles, que varen manifestar a l'alcaldia que voldrien agregar-se al municipi. Aquesta proposta fou ben acollida de bell antuvi i es realitzaren diverses gestions per veure les condicions de la segregació, que culminà amb un informe favorable elaborat per Pere Brugués, on s'assenyalava l'interès mutu de l'operació, i s'envia ofici a Cabanelles. El mes de setembre Cabanelles responia donant llargues a la segregació. La demanda dels veïns de l'Estela es repeteix l'any 1937. L'octubre de l'any 1934 Catalunya fou privada de

Gran mobilització de treballadors de Lladó i també d'agraris de Banyoles, afiliats a l'ASA, que van arribar amb dos autocars de la TEISA, en motiu d'un procés judicial per fer fora una família de masovers que vivia a la Corominola l'any 1934. Finalment, s'aconseguir la seva readmissió.

Ajuntament republicà posant per la festa de la República, el dia 14 d'abril de 1935.

l'Estatut fins al febrer del 36. En l'àmbit polític, la conseqüència directa dels fets d'octubre fou que, el dia 30 d'aquest mes, el comandant de la Guàrdia Civil de Navata, Josep Salvi March, seguint ordres expresses del Governador Militar de la província, convoca reunió a l'ajuntament i declara tots els membres del consistori dimitits; en substitució nomena un

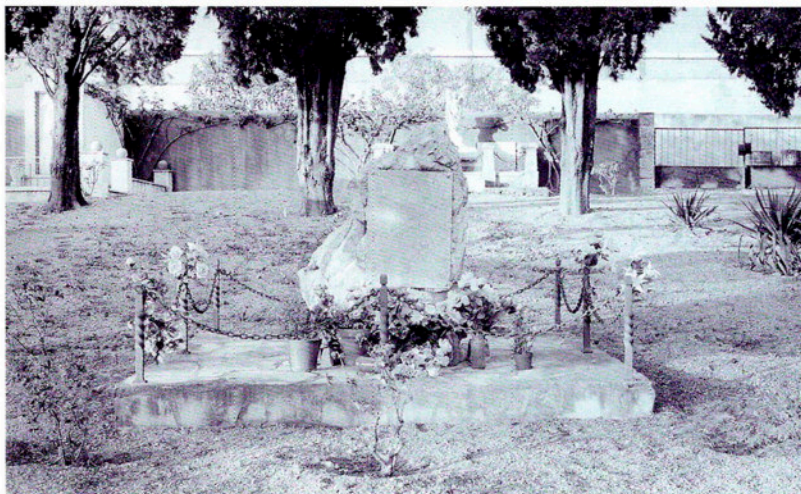
alcalde gestor, Josep Pou Camps. El 5 de maig del 1935 es tria Enric Capallera alcalde primer i Joan Ayats alcalde segon. El 8 de setembre l'alcalde assistia a l'acte de la col·locació de la primera pedra del pantà de Crespià. El desembre es retornava el cementiri al capellà.

L'any 1936 hi hagué eleccions de nou, legislatives el 16 de febrer, i eleccions de compromissaris el 26 d'abril. Amb un cens de 609 electors, en ambdós casos el triomf fou clar per al Front d'Esquerres de Catalunya. Fruit d'aquests resultats, que posaven fi al Bienni Negre i restabien la situació anterior al 6 d'octubre del 1934, el 17 de febrer, l'ajuntament que havia estat destituït, amb Joan Colomer com a alcalde popular, prenia novament possessió dels càrrecs, desplaçant l'ajuntament gestor.

LA GUERRA CIVIL

20

Monument commemoratiu erigit al cementiri l'any 1986, que recull el nom de tots els morts causats al poble per la Guerra Civil.

52

El juliol de 1936 a Lladó es va crear un comitè format per homes de la CNT i la FAI. Es varen cremar imatges com la de Sant Llambert i altres objectes religiosos. Igualment, la creu de terme gòtica va ser destruïda.

Poc després de l'esclat de la guerra, en el ple del 8 d'agost de 1936 es constata que el metge Sr. Pere Costa Sagué ha desaparegut del poble, i també diverses famílies de propietaris, com els de can Macià o can Falgàs. Al metge se li aplicà el decret sobre les substitucions de funcionaris municipals desafectes a la República. De la mateixa manera s'actua contra el farmacèutic titular Josep Pujol Palmés. Es nomena metge

Joan Cama Dausà. Els membres del comitè antifeixista local destitueixen l'alcalde i es nomena Joan Sagué Mallart. El 18 d'octubre es votà el nou ajuntament. Els resultats foren els següents: Salvador Seguí Juanola (ERC), Jaume Darné Juanola (PSUC), Pere Brugués Cruañas (ERC), Pere Cargol Pau (PSUC), Joan Ferrer Esparch (ERC), Josep Casademont Juanola (POUM), Joan Carré Corominas (AC) i Narcís Cargol Pau (Rabassaire).

Es van fer requisos com a conseqüència dels escorcolls efectuats a les cases dels grans propietaris del poble.

Es produeix el canvi de nom d'alguns carrers del poble:

carrer de Sant Feliu per carrer del 19 de juliol, carrer de Sant Llorenç per carrer del Pujol, placeta de Sant Feliu per plaça del President Companys i placeta de Santa Maria per plaça de Francesc Macià.

Per als pagesos, aquest període representa l'execució de la llei de Contractes de Conreu. Les col·lectivitzacions agràries al poble foren poc importants i varen implicar el repartiment dels horts del priorat. El Sindicat Agrícola procedeix al repartiment i primer es dona un tros als que no en tenen i es passa al sorteig de quinze lots.

L'any 1937 calien certificats de bona conducta per anar a veremes i saber si hi havia relació amb desertors. Les famílies que tenien desertors varen ser multades i els varen recaure allotjaments de refugiats. El govern del Front Popular va cridar la quinta de 1930, per la qual cosa l'alcalde ha de deixar el càrrec per incorporar-se a l'exèrcit popular. El substitueix Jaume Darné, que també fou cridat a files el 20 de novembre de 1938; en aquest cas, ocupa el càrrec el dipositari Pere Cargol i Pau.

El cost humà de la guerra civil al poble de Lladó fou elevat, ja que sobre un total de 919 habitants es comptabilitzen disset víctimes directes de la guerra, tots ells del bàndol republicà. De Jaume Arnau Asparó sabem que tenia disset anys, que pertanyia a la lleva del 41 i que morí l'any 1938 al front de l'Ebre. Els altres lladonencs morts al front foren:

Jaume Arnau Guillaumet, Josep Cabañó Serrat, Pere Campamar Argelés, de la lleva del 34; Isidre Costa Asparó, de la lleva de 37 i mort a Extremadura; Joan Ferrer Espach, Narcís Florí Pont, de la lleva del 38; Joaquim Guillaumes Bernades, Joan Juanola Terrades, de la lleva del 37; els germans Pere i Llambert Mercader Pagés, de les lleves del 31 i del 40, respectivament; Jaume Pineda Seguí, mort a les Borges Blanques; Josep Maria Prat Falgarona, de la lleva del 36; Joaquim Sagué Callís, de la lleva del 26 i mort a Igualada; els germans Pere i Josep Sagué Peitaví, de les lleves del 37 i del 38, mort el primer a Albacete i el segon consta com a desaparegut; i finalment, Joan Terrades Gratacós, que pertanyia a la lleva del 38. Per altra banda, mossèn Miquel Coll Salavia, originari de Santa Pau, fou un dels represaliats per la guerra. Va ser denunciat, tancat al castell de Figueres i afusellat.

Cap al final de la guerra a Lladó es va formar un batalló que pertanyia a la brigada que tenia la seu a Figueres. La instrucció es feia al camp de futbol d'en Pasqual. Al poble s'anava incorporant gent, ja que el govern de la República feia arribar lleves per cobrir les baixes sofertes al front d'Aragó. Les dues esglésies no foren espai suficient per donar cabuda al contingent de soldats i s'hagué de buscar estada a cases particulars. Durant aquest període, però, l'animació era constant, sovint s'organitzaven balls i es feien coneixences.

Després de la guerra es produïren diverses detencions, i els caps de família havien d'anar a la Carbonera a presentar-se. La retirada de l'any 1939 va ser molt dura arreu, però Lladó, per la seva posició geogràfica, no només va patir la dels seus propis vilatans, sinó que va veure com arribava multitud de cotxes i carruatges que venien de Barcelona i, en especial, de Badalona, pensant que la carretera de Cistella portava a la frontera. Els fugitius van haver d'abandonar els vehicles i els bagatges en no poder travessar el Manol. Els homes s'amagaven a les teulades o fugien amb els matxos per no ser obligats a conduir els qui es batién en retirada, per camins de muntanya, cap a la frontera.

Casa coneguda com el POUM, que estava situada en el carrer Gran, entre Cal Gran i Ca l'Esclopé, en el moment de ser enderrocada. Durant la guerra hi havia el personal encarregat de transmissions i senyals.

POSTGUERRA I FRANQUISME

21

Acte oficial del juliol de 1973, amb la presència del governador civil, Victoriano Anguera, amb motiu de la instal·lació d'aigua corrent, una de les fites importants en la millora del nivell de vida del poble.

54

Acabada la Guerra Civil foren abolits tota mena de sindicats i cooperatives agrícoles i, en compliment de la Llei de bases de la Organización Sindical de l'any 1940, es varen englobar, com va passar amb la de Lladó, dins les "Hermandades Sindicales de Labradores y Ganaderos", implantades per Decret de 17 de juliol de 1944. Les seves funcions eren d'ordre social, econòmic i assistencial, amb la creació de les "Corresponsalías de la Mutualidad Nacional de Previsión Agraria", que gestionaven les assegurances socials dels pagesos.

L'any 1956, després d'un mes de gener molt benigne, una sobtada baixada de temperatura, que

culminava el dia 10 de febrer amb una temperatura mínima de 9º i una màxima de 5º sota zero, va marcar el fred que va matar les oliveres, amb totes les conseqüències econòmiques que això va implicar.

A partir de l'acabament de la guerra i durant tot el període de la dictadura la gestió de l'ajuntament coneix molt pocs canvis. Hi ha només tres alcaldes fins a les eleccions de 1979. Joan Ayats fou alcalde fins l'any 1959-60, i fou substituït per Juan de Batlle Nabot, que va ocupar l'alcaldia fins a la seva mort, l'any 1969. El seu successor fou Lluís Vayreda i Trullol.

El dia 5 de gener de 1960, un dels darrers episodis dels maquis

va dur un grup de la Guàrdia Civil, manat pel capità Blázquez, cap al poble. Es tractava d'una pista falsa, tot perseguint en Quico Sabaté, després de fugir del mas Clarà de la Mota.

Al llarg d'aquests anys d'immobilisme, el poble va anar realitzant diverses millores, algunes que varen contribuir decisivament a la modernització del poble, entre les quals podem distingir la inauguració de les escoles públiques l'any 1941, completada l'any 1967 amb els lavabos, instal·lació d'aigua, llum

i desguaços; l'arranjament del nou ajuntament als locals de la casa priorat l'any 1945; la construcció i aixecament de la creu de terme amb pedra treballada l'any 1951; la instal·lació d'un wàter públic per a higiene del poble l'any 1956. Una forta empenta es va produir a final dels anys 60 i principi dels 70, amb la instal·lació de telèfon públic amb centraleta per a 30 usuaris; conducció de l'aigua amb força des de la Font Juliana fins a la torre de l'església de Sant Feliu amb vuit dipòsits que acumulaven 5000 litres per alimentar les fonts públiques de la placeta de Sant Feliu i el carrer de la Serra; obres de clavegueram i el cobriment del torrent de la plaça España i conducció de les aigües brutes fora del nucli urbà. El 1970 es

realitzà el projecte de sanejament del poble, dividit en cinc zones; el 1973 s'inaugurava la portada d'aigua corrent al poble i el 1975 la pavimentació dels carrers del municipi.

En aquest període, la major part de cases del poble varen demanar ajuts econòmics –que majoritàriament foren concedits a l'organisme oficial anomenat “Patronato de gestión para la mejora de la vivienda rural Francisco Franco”, així com la participació en les “campañas de embellecimiento del pueblos rurales”.

Després dels precedents que s'enregistren durant la República, el 25 d'abril de l'any 1968 es reuneix el consistori amb els regidors Lluís Vayreda, Josep Fernández, Narcís Juanola, Pere Gómez, Cosme Vilanova i Joan Font, presidits per l'alcalde Joan de Batlle, en sessió extraordinària per a llegir i deliberar sobre les comunicacions rebudes del “Servicio de Inspección y Asesoramiento de las Corporaciones Locales”, que suggerien la fusió dels municipis de Lladó, Cabanelles i Navata, i

Can Santo i Can Carré, en la confluència entre l'antic carrer de Sant Feliu i el carrer de Figueras. Aquesta darrera fou una de les botigues tradicionals del poble i seu del club de futbol.

La presència de la Guàrdia Civil, que vivia al Quartel, va ser durant molts anys un fet quotidià. A la fotografia, David Pérez i el seu company Claudio Alonso.

l'agrupació amb els de Maià de Montcal i el de Dosquers. Finalment s'acorda que la fusió només es proposi amb Cabanelles.

Arran d'aquest acord, el 30 de maig de 1968 es publicà l'acord de fusió al B.O.P.G., amb dos edictes dels ajuntaments respectius, segons els quals el nou municipi s'anomenava “Lladó-Cabanelles”, amb capitalitat a Lladó. Malgrat el consens en els termes de l'acord, mai no s'arribà a produir la fusió.

OFICIS D'ABANS

22

Cada any per veremes s'organitzaven colles que anaven a la Catalunya Nord. Grup de diverses famílies de veremadors dels anys 20.

56

D'una reunió de la Universitat de Lladó de l'any 1694 n'hem extret una relació dels oficis dels caps de família. Si agrupem per ocupacions, sobre un total de 92, el resultat és el següent: relacionats amb el treball del camp 22 (*agricolae* = pagesos 13, *cultores* = conreadors 4); als quals cal sumar els jornalers (*laboratores* = treballadors 3 i *brasserius* = bracers 5). Amb el treball del bosc 28 (*silvater* = boscaters 25 i *serrator* = serrador 3). Relacionats amb indústries del teixit 28 (*paratores* = paraires 22, *textores lanae* = teixidors de llana 3, *textores lini* = teixidors de lli 3). Al costat d'aquest tres

grans blocs trobaríem 10 professions artesanals (*sutor* = sabater 2, *ferri fabri* = ferrers 2, *auri et argenti fabri* = orfebres 2, *magistri domoris* = constructors 3, *magister scolarum* = mestre d'escola 1); també es comptabilitza una vídua desemparada (*vidua relicta*).

Aquesta composició d'oficis s'ha mantingut fins a mitjan segle XX. A més d'una forta base agrícola, hi havia molts oficis vinculats a l'explotació del bosc, que avui han desaparegut gairebé del tot. En l'acta d'ajuntament del dia 27 de març de 1926 l'alcalde Emili Armadà constata: "La explotació de los bosques

que cubren las laderas E. y N.E. de la montaña de Ntra. Sra. del Mont constituye para este pueblo una de sus fuentes de riqueza más importantes, toda vez que en dicha explotación se emplean diariamente crecido número de obreros, como así mismo en el acarreo de carbón, maderas, traviesas, vigas y demás productos forestales."

En efecte, el treball del bosc acollia diversos oficis perquè era un procés llarg, des de

talar el bosc fins al consum. La primera era feina pròpia dels serradors o la gent pràctica amb la dextra, que proporcionava la llenya per a fer el carbó o la fusta per a altres usos.

La tasca dels carboners era dura, ja que les campanyes es feien lluny de casa i calia habilitar la barraca per fer-hi estada. Les places carboneres solien reaprofitar llocs ja usats, tant per refer la barraca com per situar les piles. Era un procés laboriós des de formar la pila fins a enterrar-la, i el seguiment de la combustió era constant, solia durar entre dotze i quinze dies. A més del carbó, amb les deixalles del bosc es feia carbonet, usat en els brasers.

Pel que fa al transport del carbó els traginers amb els matxos eren el sistema usat per portar el carbó des de les places carboneres fins on arribaven els carros. Cada home solia dur tres matxos, que podien fer tres o quatre viatges al dia. Amb l'obertura i arranjanent de les carreteres i pistes practicables per als camions aquesta feina va anar minvant.

Diverses indústries del poble consumien carbó, com ara els ferrers i carreters. La venda a

l'engròs donava feina als negociants de carbó, mentre que la venda al detall la feien els botiguers.

Diversos oficis que es practicaven antigament al poble avui s'han perdut. Alguns eren artesanals, com orfèvres, cistellers o espartenyers; però els més importants, ja a partir del segle XV, foren els derivats de la indústria del teixit.

Els paraires es dedicaven a treballar la llana, des del rentat fins al perxat i, probablement, generaven oficis subalterns: teixidors, tintorers, abaixadors. La necessitat de disposar d'agua en abundància va fer que treballessin en una zona que es trobava darrera del monestir, on passa la riera, i que fins fa ben poc havia conservat el topònim d'"els estricadors", en referència a l'operació d'aclarir i desembullar les troques de fil després d'haver-se mullat, ja sigui per al tintat, l'aprest i l'adobat; la roba s'estirava perquè no s'estrenyés en eixugar-se. Aquesta peça de terra la tenien arrendada al prior i pagaven 17 sous anuals de cens. La corporació d'industrials devia tenir una gran força social ja que estaven agrupats en un gremi anomenat "els sobreposats".

En Pere Piedat fent de traginer amb un matxo, un dels oficis tradicionals al poble, vinculat amb l'exploració del bosc.

Una activitat de temporada imprescindible per al complement de l'economia familiar era la participació en les veremes que organitzaven colles per anar a la Catalunya Nord.

RELIGIOSITAT

23

Seguici processional de les Filles de Maria sortint de l'església, que se celebrava per la Puríssima, diada de les noies, amb el penó de la congregació.

58

El sentiment religiós dels veïns, i especialment en un poble que disposava, a més de la parròquia, d'un clos monàstic important i influent, es barrejava sempre amb aspectes de representació social i de posició econòmica. Es manifestava de formes diverses. Les més importants serien, però, la pertinença a alguna confraria religiosa i la participació en els actes d'un calendari litúrgic atapeït de celebracions religioses.

La fundació de beneficis i confraries es deu sobretot als diversos priors de la casa i canonicats d'ofici. A final del segle XII mossèn Bernat de Clota va fundar el servei del rotllo. El 1203, el prior Arnau d'Hospital

fundà el benefici de la Santíssima Trinitat. Les confraries més antigues i populars eren la dels Sants Metges i la confraria de Sant Llambert, que es creà a mitjan segle XIV.

Les consuetes que s'han conservat de Sant Feliu de Lladó són una mostra de l'ús dels costums religiosos, en tant que se'n fa una constant renovació: el 1319 se n'escriu una en llatí, el 1589 és traduïda al català i és anotada el 1643, amb referències al que es feia i al que havia quedat en desús, i el 1665 es renova del tot i se'n redacta una altra en el segle XVIII.

Com a conseqüència de Trento, l'Església Catòlica va usar tots els mitjans que tenia a l'abast

per impregnar de religiositat la societat. Els efectes contrareformistes foren una llarga etapa de fe vigorosa, dinàmica, però també intolerant. Els decrets tridentins van ser promulgats els anys 1564-66 a Tarragona i la resposta fou la fundació de nombroses confraries religioses i la fixació d'exhaustius calendaris litúrgics, com el recull de Miquel Santamans de l'any 1699.

A Sant Feliu es funden la confraria del Roser, que data de l'any 1598, i la del Santíssim o de la Minerva del 1652. El 5 de juny de 1749 es

funda en l'altar major de Santa Maria la confraria del Santíssim Sacrament. El 30 de maig de 1658, Pere Lliurella funda les Hores Canòniques. El 9 de febrer de 1585 el rev. Baldiri Cervosa fundà el dels Salms Penitencials. El 3 de juny de 1690 el rev. Joan Baptista Jordà instituï el cant de Vespres i Completes.

Totes les processons religioses sortien, per norma, de la col·legiata, excepte la del Carme, que ho feia des de la parròquia: el 29 d'abril, dia de Sant Pere Màrtir, es feia processó i s'anava a Sant Feliu; l'1 de maig, dia de Sant Felip i Sant Jaume, s'anava a l'ermita dels Apòstols en processó; el primer dia de les rogacions de l'Ascensió s'anava a Sant Feliu; el quart dissabte de maig es feia

la benedicció del terme; l'11 de juny, dia de Sant Bernabé apòstol, es feia processó i missa a Sant Feliu; el 2 d'agost també es feia processó a Sant Feliu; el 4 de desembre, dia de Santa Bàrbara, es feia processó a Sant Feliu i ofici en la capella d'aquesta santa; el dia de la Santa Creu de maig es feia processó, que sortia de la col·legiata amb la Vera Creu i s'anava fins a la creu de pedra, on es beneïa el terme.

Quant als aniversaris, a Sant Feliu se celebraven alguns aniversaris per al bací de les ànimes de la parròquia, com ara el 20 de gener, dia de Sant Sebastià, a la seva capella, o el 25 d'abril, dia de Sant Marc Evangelista, es feia celebració a Sant Feliu. El dilluns després del

segon diumenge de juliol, que se celebra la festa del Carme, cada any es feia un aniversari en l'altar del Carme de la parròquia. L'endemà de Sant Llambert se celebrava un aniversari en el seu altar de la col·legiata per als confreres i benefactors d'aquest sant; el mateix dia se'n feia un altre en l'altar del Roser de la parròquia. Atenent les faltes que es produïen durant tot l'any, el 1757 el capítol resolgué que per suplir se celebrarien dos aniversaris cada mes en la conventual. El dia de Tots Sants, es cantaven les Vespres de Difunts a la col·legiata.

Malgrat tota aquesta religiositat oficial, la superstició encara estava arrelada en el poble. Així, un visitador episcopal recollia el 1691: "en temps de tro o de mal temps trahuen lo santíssim sacrament del sacrari y aquell aporten en la porta de la Isglésia, y així mateix trahuen la caixa del gloriós Sant Llambert del lloch acostumat portant aquell dalt en lo campanar".

El Vicariat Eclesiàstic de Girona, el 25 d'agost de 1744, va fer que es reduïssin les misses i aniversaris que se celebraven a la col·legiata. Però, encara l'any 1819 es va fundar l'Hora Santa. Les darreres manifestacions religioses de caire popular, encara del nostre record, eren per Corpus, amb les catifes de flors.

El Cant de l'Àngel, que se celebrava el matí de Pasqua de Resurrecció, va ser una institució fundada per mossèn Bartomeu Pons l'any 1630. La fotografia correspon a l'any 1954.

LA MEMÒRIA COL·LECTIVA

24

Portalada de Sant Feliu, en la qual figura la data d'acabament de l'obra, l'any 1761.

60

Lladó és un poble que té una història densa, important, sobretot gràcies a l'existència de la casa eclesiàstica que durant molts segles li donà rellevància. Fou precisament l'interès per conservar la documentació que legitimava el seu poder el que ha permès a diverses generacions d'historiadors recuperar bona part del seu passat.

Quan Tomàs Verdaguer acabà els seus estudis de doctor en Teologia fou secretari particular del bisbe Bastero, i l'any 1737 va anar a Roma. L'any següent, ja com a prior de Lladó, ocupà el càrrec de vicari general de la diòcesi i l'any 1739 va passar una llarga temporada a Madrid. El desordre i els problemes que

va trobar en el govern del priorat el van empènyer a fer una tasca d'arxiu amb la finalitat de defensar els drets de la col·legiata. Amb aquesta finalitat va aplegar una quantitat important de notícies sobre la història del poble que varen constituir el gruix d'unes *Memòries històriques* que va deixar inèdites, però que degueren ser d'allò més útil als religiosos de Bellpuig.

El monestir de Bellpuig de les Avellanes (Osona) era l'únic a Catalunya de l'orde premonstratesa de canonges regulars de Sant Norbert, i estava sota el patronatge reial. En aquesta casa religiosa va sorgir un grup d'historiadors a l'entorn de la seva figura

capdavantera, Jaume Caresmar, (1717-1791) que, a més de ser-ne abat, es va lliurar plenament a la tasca arxivística, a cavall entre el monestir de les Avellanes i Barcelona, que li va permetre d'accedir a moltíssima documentació. Entre els deixebles que s'uniren per crear un centre de estudis històrics i reberen el seu mestratge cal destacar Josep Martí (1732-1806), qui col·laborà molt estretament amb Caresmar en l'ordenació de diversos arxius i va deixar escrit un opuscle titulat *Santa Maria de Lladó*. Finalment, Jaume Pascual (1736-1804), autor de l'obra *Sacrae Cathaloniae antiquitatis monumenta*, en dotze volums, fruit de les seves excursions i visites al país, va inserir en el

volum IX l'estudi abans esmentat amb el nom *Notícia històrica de Santa Maria de Lladó*.

La mort de tots aquests personatges en pocs anys de diferència, la no publicació del gran recull de documentació i l'atzarosa història des de final del segle XVIII fins a la Guerra Civil que va patir el país varen anar mutilant l'obra. Si bé es fa difícil de destriar quina part correspon a cadascun dels historiadors, ja que la informació era comuna al cercle de les Avellanès, el pare Josep Martí fou qui fixà la relació dels priors de Lladó, deixant un document manuscrit, en el qual les al·lusions a documentació recollida per Caresmar són constants. Aquest document fou de gran utilitat per a la confecció de l'obra sobre el priorat de Pere Vayreda.

Miquel Coll Salavia, rector de Lladó i víctima de la Guerra Civil, publicà una *Monografia històrica dels reials col·legiats y priorat de Santa Maria de Lladó, bisbat de Gerona*, amb motiu dels vuit-cents anys de la consagració de l'església, el 1123, és a dir, el 1923.

Pere Vayreda i Olivàs va néixer a Segueró (Beuda). Estudià la carrera de dret, que mai no va exercir, es va dedicar a administrar la seva propietat a

Lladó. Fundà la revista religiosa "La Mare de Déu del Mont" que, en extingir-se, va continuar com a Butlletí. A part de diverses col·laboracions en revistes del moment, els treballs més importants d'història local que escrigué són *Santa Maria del Mont. Notícia històrica d'aquest santuari*, de l'any 1931, i la seva obra cabdal sobre *El priorat de Lladó i les seves filials*, publicada a Barcelona l'any 1930.

Pere Vayreda.

Làpida del prior Tomàs Verdaguer, que es troba al terra de la nau, davant de l'absis central de l'església de Santa Maria.

LA BASE ECONÒMICA

25

62

Els tres pilars que han sustentat la base econòmica del poble han estat l'agricultura, la ramaderia i la indústria. Aquesta darrera és un fenomen propi de la segona meitat del segle XX, i el tractarem específicament en un altre apartat.

La representació més característica del poblament dispers del terme és el mas. Entès com a unitat d'explotació agrària, sovint apareix esmentat en els documents, tant agafat en el seu concepte global, com anomenat amb alguna de les seves subdivisions, com ara les "bordes" o les "pernades" –mig mas i un quart de mas, respectivament–, o termes com "cabanes", "cabanelles", unitats

de diversa condició, separades del mas principal. A tall d'exemple, podem esmentar el mas Pasqual de Lladó i les bordes d'en Pujol i d'en Baderres. El municipi veí de Cabanelles pren precisament el nom d'un d'aquests termes.

L'ajuntament de Lladó, amb Ramon Pasqual de batlle i els regidors Joan Costa i Ramon Prats, va haver de fer una relació, datada el 21 d'abril de 1830, de les vessanes de terra que existien en el poble i el seu terme. La relació resultant fou la següent: sembradura 466, olivera 410, vinya 125, bosc 60, erm 600 i conreus 900. A més, es féu també una relació sobre bestiar de treball: 13 parells de mules dedicades pel treball de

Can Bonfill fou una de les botigues tradicionals a les quals acudien a comprar; a més dels veïns del poble, el poblament dispers del terme, així com els de Cabanelles i de Cistella.

les terres, 2 parells per emprar-les per altres fins, 20 parells de bous i 20 parells de rucs per treballar les terres, porcs, entre grossos i petits, 44, bestiar de llana, 328.

L'agricultura ha patit sovint l'assot de les plagues, com la cuca en les oliveres i el rigor d'elements naturals desastrosos. Alguns d'aquests han quedat documentats històricament pel seu rigor, com una forta sequera l'any 1866, que va motivar un pelegrinatge

al Mont; una pedregada l'any 1875, que va agreujar encara més els nefastos efectes de la carlinada sobre la població; i, per sobre de tots, el fred del 56, que va acabar amb la majoria d'oliveres, modificant el paisatge i l'economia del poble.

Tradicionalment l'agricultura ha produït cereal (hi havia hagut un molí fariner), verdures, fruita, farratges, oli (a començament de segle tenia nou premses d'oli).

Segons les dades econòmiques actuals, podem dir que el terreny de secà està ocupat majoritàriament pels cereals, el blat tou ocupa el primer lloc amb 88 hectàrees, seguit pel sorgo amb 41, per l'ordi amb 36 i per la civada amb 21. La introducció de les oleaginoses es reparteix en 16 ha per al girasol i 10 per la colza. L'espai dedicat a farratges també és extens: 56 ha d'herbes granades, 67 d'userdes i 24 d'altres; les terres de pastures

Les oliveres han estat un component essencial del paisatge i de l'economia tradicional del poble.

El trull d'en Vayreda, construït el 20 d'abril de 1896, és la manifestació més clara de la importància que havia tingut la producció oleícola.

ocupen unes 25 ha, mentre que les terres no ocupades o en guaret s'avaluen en unes 30 ha.

L'espai de regadiu està ocupat sobretot pels cereals: el blat tou, amb 6,50 ha; la civada amb 1,50; el sorgo amb 7 i el blat de moro-panís amb 2. Pel que fa a les oleaginoses, només podem destacar el girasol, que ocupa 8 ha.

Les oliveres, a diferència d'èpoques més reculades, es

troben limitades a 17 ha, superfície que doblen els terrenys dedicats a horts i altres usos. La superfície forestal es pot diferenciar si és per obtenir fustes (108 ha) o si se n'extreu llenya (713 ha). L'espai ocupat per improductius, rius, camins i superfície no agrícola s'avalua en 51 ha.

La ramaderia ha conegut darrerament, en termes econòmics, una de les progressions més espectaculars. L'any 1970 el vacum de cria i llet es concreta en 250 caps, el llanar en 300 caps i el porcí en 1.500 caps.

Avui es compta amb 13 explotacions de porcí (11.729 caps), 10 de vacum (3.000 caps, entre vaques alletants i vedells d'engreix), 6 d'avicultura (62.210 animals, entre pollastres, gallines i galls d'indi), 3 d'oví-cabrum (1.290 caps, entre ovelles, xais, marrans i cabres).

AJUNTAMENTS DEMOCRÀTICS

26

El president de la Generalitat de Catalunya, Sr. Jordi Pujol, procedeix a la inauguració dels nous locals de l'ajuntament, en presència dels delegats gironins i de Josep Caixàs, alcalde de Lladó.

64

La convocatòria de les primeres eleccions municipals des de la instauració de la democràcia, el 3 d'abril de 1979, varen enregistrar un amplíssim avantatge en favor de la coalició Convergència i Unió, que s'endugué el 94,53 % dels votants, tot i que el percentatge d'abstenció fou d'un 45 % sobre 469 electors. Va sortir elegit alcalde Josep Caixàs i Escura, persona que ha anat renovant el mandat al front del consistori fins avui.

Un mes abans, en les eleccions generals legislatives de l'1 de març, més concorregudes, el vot havia estat més repartit, amb un 34,8 % per a CiU, seguit de prop pel PSC-PSOE

amb el 26,9 %, mentre que la UCD fregava el 15 % i el PSUC s'enduia un 7 %. D'ençà d'aquestes votacions el poble ha estat sempre un feu per a la coalició nacionalista.

La segona meitat dels anys 70 i les dues dècades següents han significat per al poble l'entrada en la modernitat. Per una banda, ha estat dotat de nous equipaments, però tampoc no s'ha descurat la recuperació i la restauració dels monuments del seu nucli històric.

El Decret 1336/77 de 2 de juny creà les cambres agràries locals com a hereves de les Hermandades, però no serà fins l'any 1993 que foren traspassades les seves

competències a la Generalitat de Catalunya. L'evolució i el progrés de l'agricultura i la ramaderia al poble va fer que en la dècada dels anys 80 s'instal·lessin diverses sucursals de banca: del Banc Occidental, de la Caixa Rural Provincial, de Banca Catalana i del Banc Popular. Anys més tard, aquestes dues darreres han estat les que han mantingut continuïtat.

L'any 1980 es comencen a asfaltar els carrers. Dos anys més tard, es realitzava la

compra i el muntatge del rellotge públic al campanar de Sant Feliu. També es féu l'arranjament del cementiri. Per l'any 1983 es va celebrar per primera vegada l'Homenatge a la Vellesa.

El dissabte 17 de setembre de l'any 1983 s'inauguraren les obres de restauració de la sala capitular de Sant Joan, que ha estat el marc en el qual s'han muntat exposicions de pintura, xerrades i conferències i molts altres actes que han enriquit la vida cultural del poble.

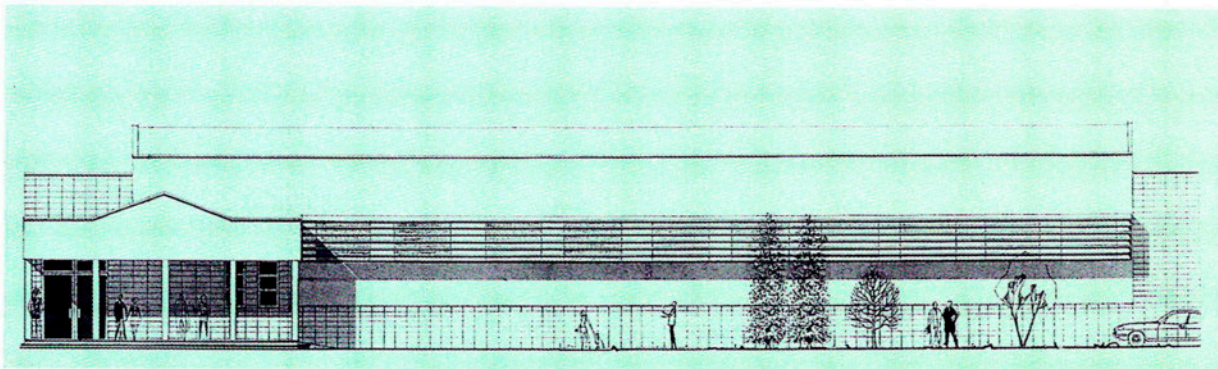
Es completa l'enllumenat públic en tres sectors pendents, segons un projecte signat el març de 1988 i realitzat el 1994: el de l'antic escorxador municipal, el del camp de futbol que mena cap al Pujol i el sector de la pista poliesportiva. El subministrament del corrent elèctric és a càrrec de l'empresa Agri-Energia de Banyoles.

Des de 1984, amb la pavimentació del nucli medieval de la col·legiata de Santa Maria, s'inicia la recuperació del centre. L'any 1985 es redacta el projecte de pavimentació de la plaça Major, que fou una realitat l'any 1987. L'any 1992 s'inaugura l'ajuntament nou, en el lloc que hi havia ca la Xupeta, el dispensari mèdic i l'arranjament del claustre. La biblioteca, que ocupa el local del que fou l'antic hospital de la canònica, s'inaugurà l'any 1994, i permetia connectar la part de Sant Joan amb l'ajuntament. La part final de projecte de rehabilitació s'ha de veure en la pavimentació de la part restant del nucli, en la restauració dels porxos de la plaça del Priorat i en la pavimentació de la riera.

El projecte de millora del col·legi públic es va redactar el 1984, i quatre anys més tard s'inauguraven les reformes.

Els dos darrers equipaments importants han estat la sala polivalent, que cobreix la vella aspiració de disposar, a més d'una sala poliesportiva on es poguessin realitzar competicions, un local suficientment gran per aixupugar la gent en cas de no poder celebrar les festes a l'aire lliure. En darrer terme, hem de fer referència a la construcció de la piscina municipal. El projecte fou redactat el 1995, per a ser realitzat en dues fases en un solar de la seva propietat en la zona d'equipaments.

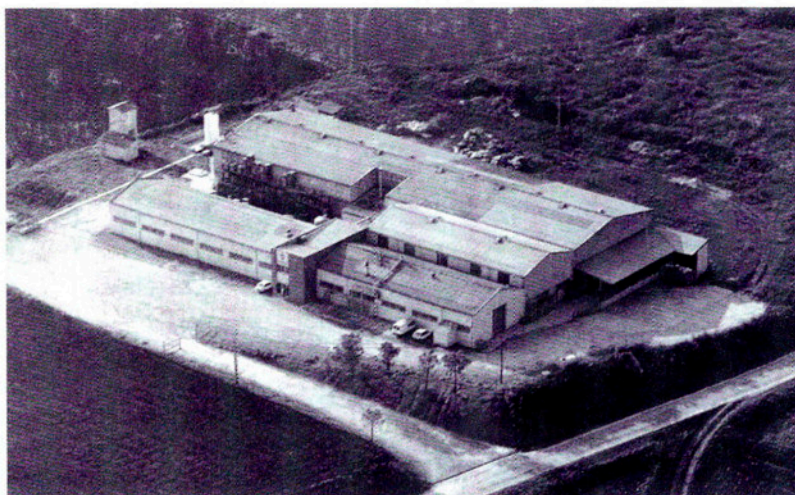
Alçat del pavelló poliesportiu, amb l'accés principal. Aquest equipament acull, a més d'actes esportius, esdeveniments socials i culturals.

LES INDÚSTRIES

27

*Vista general
de la fàbrica
d'aerosols.*

66

Si bé la base econòmica del poble ha estat dominada tradicionalment per les activitats del sector primari, la implantació d'una indústria moderna ja gaudeix a Lladó d'una certa tradició. I això sense comptar amb l'existència d'un gremi important dedicat a la indústria del teixit, de la llana i del lli durant els segles XV-XVII.

Hi ha hagut tres fàbriques principals al poble. Dues d'aquestes fabricaven productes derivats del làtex, i estan situades a l'entrada del poble. La iniciativa de muntar aquestes indústries es degué al Sr. Joan Daunis, i l'encarregat fou, durant molts anys, en Jaume Caixàs. Ha tingut noms diversos, producte de diverses

renovacions. S'havia anomenat Ibergom i es fabricaven guants i globus. La matèria primera és un producte natural que s'extreu d'un arbre, *Heveas brasiliense*, que es troba a la conca amazònica i a Malàisia.

Més endavant, a final dels anys 80 i principi dels 90, hi hagué un període expansiu i es va crear una divisió. La manufactura que creava la primera, Làtex Occidental España S.A., eren globus que s'han exportat al mercat japonès, al mexicà, a l'australià i a l'alemany, a més de l'espanyol i del català. La moderna maquinària permetia una producció de fins a dos-cents mil globus diaris. La segona fàbrica, enganxada amb la primera, s'anomenava

Productes del Làtex S.A. i produïa guants de cirurgia, comercialitzats amb la marca Prolax. En aquest cas, es fabricava un producte de precisió, destinat a hospitals i laboratoris i, per tant, subjecte a controls i verificacions molt estrictes. El procés era similar a l'anterior, ja que els motlles de porcellana se submergien en làtex líquid, posteriorment s'assecaven i es rentaven en aigua calenta. Tot seguit, es posaven a coure en tres forns successius i, finalment, s'arruixaven amb pols blanca, s'extreien i s'empaquetaven. De la fàbrica es traslladaven a una

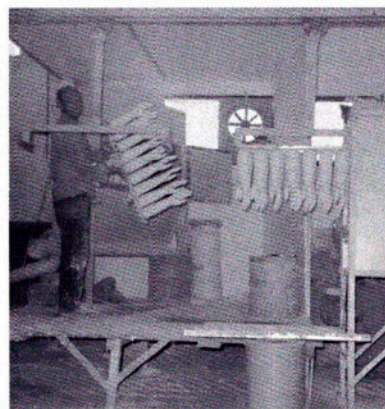

planta de Barcelona, on s'esterilitzaven amb un bany de gas d'òxid d'etilè. El volum de producció diària era de setanta mil parells.

La globalització del mercat mundial, amb la irrupció de gegants productius com la Xina i altres països en vies de desenvolupament, ha fet que sigui molt difícil de competir amb els baixos preus que poden oferir, fins al punt que l'any 2000 fou necessari fer una regulació, preludi del seu tancament definitiu.

La fàbrica de productes de neteja, situada una mica més al sud de les anteriors, compta ja amb una trentena d'anys d'existència. Va començar al garatge d'en Rigall, al carrer de Figueres. S'han elaborat

productes i envasos per a marques ben conegudes com ara Búfalo o, més tard, Lion Noir, dedicats a la neteja del calçat i de la llar. Fins al 1985 la raó social era Expansión Química del Ampurdán S.A. La destinació principal de la seva producció era el mercat francès. L'abril d'aquell any es va produir una reconversió per l'empresa Jalasa, S.A., que està destinada a fabricar aerosols per a envasar ambientadors, insecticides, detergents, etc. I, en exclusiva per a Espanya i Portugal, els productes de la marca Bayer. L'empresa s'anomenava Exan S.A. i el director de la fàbrica fou durant molts anys Eduard Sánchez. Finalment, ha seguit fabricant amb el nom Envasado de Productos Químicos y del Hogar, S.A.L. i, per tal de donar

Un dia de treball a la fàbrica dels guants, a mitjan anys 70.

continuïtat a la producció, s'oferí l'opció de crear una cooperativa, en la qual participen de la propietat els seus treballadors. Només cal ressenyar, finalment, la mala fortuna que ha patit els darrers anys, amb un paorós incendi, que va ser molt sentit per tot el poble.

Una darrera indústria, de vida més efímera, fou la que va instal·lar l'empresa Gimferrer, de Banyoles, a l'interior de l'església de Sant Feliu, dedicada a filatures.

La fàbrica que elabora productes del làtex és la més antiga del poble, i en el curs dels anys ha sofert diversos canvis, fins al tancament actual.

Volem fer referència aquí especialment a tres generacions d'artistes i intel·lectuals d'aquesta família, emprentats amb els Vayreda d'Olot, que han estat estretament vinculades al poble: en primer lloc, cal parlar d'Estanislau Vayreda i Vila, germà de Joaquim, pintor fundador de l'escola d'Olot, i de Marià, escriptor, autor de la novel·la *La punyalada*. Aquest representant de la primera generació tingué dos fills, Pere Vayreda i Olivas, que no deixà descendència, i Joaquim. Aquest darrer va tenir cinc fills, tres noies i dos nois: Maria Àngels, Montserrat, Mariona, Lluís i Francesc Vayreda i Trullol.

ESTANISLAU VAYREDA I VILA (Olot 1848 - Lladó 1901)

Botànic, llicenciat en farmàcia, deixeble i col·laborador d'A.C. Costa. Intervingué en la tercera guerra carlina, com a farmacèutic de les tropes del pretendent. La independència econòmica de què gaudia li va permetre de dedicar-se de ple als estudis florístics, al Pirineu oriental, la Garrotxa i l'Empordà, i fou precisament a les seves propietats de Lladó on instal·là el seu hivernacle i hi desenvolupà una part molt important de la seva tasca científica. El seu herbari es conserva a l'Institut Botànic de Barcelona. Va classificar algunes espècies i formes noves de la flora catalana, i en té dedicades d'altres com *Hieracium vayredanum*, *Polygala vayredae*, *Rosa vayredae*, *Saxifraga vayredana* i *Seseli vayredanum*. Produí una extensa bibliografia: *Plantas notables por su utilidad o rareza que crecen en Cataluña*, 1879; *Excursió botànica al Baix Empordà*, 1881; *Nuevos apuntes para la flora catalana*, 1882; *Catàleg de la flora de la vall de Núria*, 1882; *Ensayo de jardín botánico de aclimatación en Lladó...*, 1882; *Fauna ornitológica de la provincia de Gerona*, 1883; *Plantas de Catalunya*, 1901; i *Catàleg de la flòrula de la Mare de Déu del Mont*, publicat pòstumament el 1922.

Els estudis sobre la botànica empordanesa del científic Estanislau Vayreda i Vila van ser elaborats, en gran mesura, en l'hivernacle que tenia a les seves propietats de Lladó.

PERE VAYREDA I OLIVAS (Segueró, Beuda 1877 - Lladó 1944)

Advocat i propietari rural, amb una gran formació que el va permetre dedicar-se a la seva afició principal: la història local i l'etnologia. Va publicar diversos treballs monogràfics i articles en revistes especialitzades.

JOAQUIM VAYREDA I OLIVAS (Segueró, Beuda 1879 - Lladó 1955)

Segon fill d'Estanislau Vayreda i Vila, amb el seu germà Pere treballà en l'administració de

les finques del seu pare. Estudià Peritatge Agrònom a Barcelona. Guanyà unes oposicions de tècnic del Servei Agrari de Girona, a la seu de Figueres.

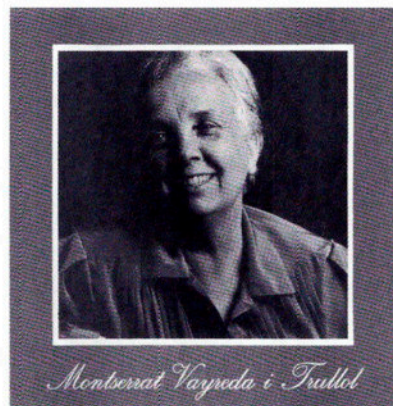
Especialitzat en olivicultura, va fundar el Sindicat Agrícola de la Garrotxa a Lladó; i amb el seu germà i, amb altres, una Cooperativa Oleícola a Figueres. Podem destacar el seu treball *Memoria sobre los trabajos realizados por la sección de olivicultura del Consejo Provincial de Fomento de Gerona*. Ejercicio de 1922, Girona, imp. Dalmau Carles Pla, S.A., 1923, entre d'altres d'inèdits.

LLUÍS VAYREDA I TRULLOL
(Segueró, Beuda, 1918 – Lladó 1986)

Pintor. Format amb el mestre Núñez a Figueres, va exposar en etapes diferenciades. El seu centre d'interès fou el paisatge, els olivets del poble, però, també, la figuració.

Les inquietuds sobre l'agricultura de Joaquim Vayreda el varen dur a fundar el Sindicat Agrícola de la Garrotxa a Lladó.

Montserrat Vayreda i Trullol
Portada de la biografia editada per l'Institut d'Estudis Empordanesos dedicada a Montserrat Vayreda.

M. ÀNGELS VAYREDA I TRULLOL
(Lladó 1910 - Figueres 1977)

Esriptora. Casada amb Joan Xirau i Palau. S'exilià a Mèxic el 1939 i tornà el 1950, establint-se a Figueres. Va publicar la seva novel·la *Encara no sé com sóc* el 1970, amb la qual guanyà el premi Fastenrath i el llibre de poemes *La boira als ulls* el 1977. Han estat publicats pòstumament el llibre de proses poètiques *La meua masia*, el 1978 i la novel·la *Els defraudats*, el 1980.

MONTSERRAT VAYREDA I TRULLOL
(Lladó 1924)

Poetessa. Ha publicat els llibres de poemes: *Entre el temps i l'eternitat*, 1955; *Ofrena de Nadal*, 1965; *Un color per cada amic*, 1977 i *Afirmo l'esperança*, 1980, entre d'altres. També ha escrit biografies de pintors com *Joan Sibecas*, 1979; i *Joaquim Vayreda*, 1982; i també l'obra *Els pobles de l'Alt Empordà*, 1984-1989 i *L'Empordà màgic (l'Alt Empordà)*, 1987. La seva obra va ser distingida amb la creu de Sant Jordi. La seva relació amb el poble s'ha vist corresposta amb l'adopció del seu nom per a les escoles.

FESTES POPULARS I ROMERIES

28

El camió d'en Rigall va ser durant molts anys el sistema habitual per anar a la romeria de la Mare de Déu del Mont per part del jovent que no hi volia anar a peu.

70

Ja feia temps que el monestir de Lladó tenia relíquies de Sant Llambert, portades des de Maastricht (Flandes), però no fou fins el 16 de setembre de 1353 que, a petició del prior, el bisbe Berenguer de Cruïlles el va nomenar patró de la vila.

Sovint, en la diada de la festa major, s'han exterioritzat les disputes internes del poble. Per exemple, el dia 15 de setembre de 1878, l'ajuntament acorda demanar l'assistència d'una parella de la Guàrdia Civil de Navata per evitar problemes d'ordre públic per la festa major. I l'agost de 1934 s'entrega una instància a l'ajuntament signada pel president de la societat "La Joventut", en la qual es demana

el canvi de festa de Sant Llambert, el 17 de setembre, al primer diumenge d'octubre.

Un tomb important en aquesta celebració es donà l'any 1926 quan, possiblement per les estretors que havia provocat una epidèmia de tifus i per iniciativa d'un privat, es va unificar per a tot el poble. N'ha quedat constància en les actes del ple de l'ajuntament del 25 de setembre, en paraules de l'alcalde Emili Armadà: "Manifiesta el Sr. Alcalde que se cree en el deber de hacer algo de memoria sobre la pasada fiesta de S. Lamberto elogiando al iniciador de los festejos efectuados con la misma, ya que debido a una unión popular ha resultado muy económica y lucida; el haber conseguido este

arreglo ha sido labor de D. Pedro Darnés Mach iniciador y organizador de la unión y festejos. Recordando que en años anteriores por la indicada fiesta no faltaban dos y a veces tres y hasta cuatro orquestas, costando al pueblo miles de pesetas, originando rivalidades y discordias que, en lugar de ser la fiesta mayor, un día de placer se transformaba en un día de odios y rencores."

Després de la Guerra Civil, la festa major es va desplaçar a la festivitats del Carme, de manera que Sant Llambert es va convertir en la festa petita.

La romeria que ha gaudit de més tradició a casa nostra, i també als pobles dels rodals, és la que puja a la Mare de Déu del Mont (el 1657 el P. Camós cita setze pobles que puguen a fer el seu "vot de vila" pels volts de Cinquagesma). La relació del poble, amb el santuari ha estat continua i estreta. Històricament eren manifestacions de caire religiós, tot i que el caràcter festiu i els excessos dels elements laics va fer que el bisbe Bastero prohibís, l'any 1743, continuar fent-hi processons, topant amb la resistència a complir l'ordre per part del poble: "estan ja desterrada esta practica de las demás Parroquias de est Bisbat, (...) en la present parroquia de Lladó se fa, tots anys, després de las Festas de Pasqua una Professó de Ntra. Señora del Mont".

Sovint la processó prenia forma de rogativa, com passà el 30 d'abril de 1866, en què la vila de Lladó va pujar processionalment a visitar la Verge del Mont demanant el benefici de la pluja. El 21 maig de 1876, en plena carlinada, es demana permís al subgovernador del partit de Figueres per celebrar un ofici a la Verge del Mont (Virgen del Mundo) pel 6 de juny proper.

La tradició ha continuat fins avui. Lladó cada any puja al Mont, on es fa la missa, sardanes i activitats festives, a més de les arrossades i l'encantament de coques. Amb anterioritat a aquestes activitats lúdiques més modernes, trobem costums més ancestrals, com ara estimbar pedres amb parpals, lliscar per la Roca Rossoladora o la recollida de vesc.

Pelegrinació de lladonencs arribant a la Mare de Déu del Mont. L'aspecte religiós combinat amb les ganes de fer gresca eren ingredients bàsics de la diada.

L'ermita dels Sants Apòstols (Felip i Jaume) és una construcció modesta, d'una sola nau i absis semicircular, d'origen antic. La romeria se celebra el dia 1 de maig. S'hi resa un ofici i, tot i que avui s'ha recuperat la diada i es fa una arrossada popular, antigament s'implorava la protecció en dies de calamitats públiques. En la primavera del 1898 es congregà allí el poble en massa per demanar pluja.

Els gegants de Lladó, en Llabert i la Carme, ballant i fent gatzara amb altres gegants convidats per la festa major de l'any 1991.

TARDES DE TEATRE, FUTBOL I CINEMA

29

*El primer equip de futbol de Lladó,
l'any 1936, quan jugava
al camp de les Rocasses.*

72

Durant molts anys les funcions teatrals als pobles, amb la participació de la pròpia gent, era una de les formes d'esbarjo i de participació més habituals i celebrades.

El dia 6 de gener, a les 6 de la tarda, s'inaugurà el Teatre del Sindicat, amb la representació d'una sarsuela en tres actes i amb acompanyament d'orquestra, titulada *Jesús és nat* o *Els pastorets de Nadal*.

Els anys 30 es van formar dos grups, un de nois i un de noies, creats després de la fundació, dels "Pomells de Joventut", organització inspirada per Josep M. Folch i Torres, que sota el lema de Déu i Pàtria s'havia implantat arreu de Catalunya per agrupar el

jovent de cada sexe. Quan Folch i Torres va visitar Lladó, en el marc de l'itinerari que feia pels pobles de Catalunya amb la finalitat d'estimular aquests grups, es va aprofitar per estrenar *El Rataplam*.

A Lladó, el grup dels nois s'anomenava "Poniol de la Garrotxa" i el de les noies, més nombrós, fou batejat com a "Peònies del Mont" el de les grans i "Flors de xuclamel" el de les més petites.

El grup dels nois estava dirigit per mossèn Josep Macià que, a més a més, musicava les obres, i la senyora Pepita de can Vayreda dirigia el grup de les noies. Les comèdies s'estrenaven sobretot durant la Quaresma, una cada diumenge, quan altres activitats

estaven limitades, tot i que se solien repetir durant l'any i eren freqüents les representacions a altres pobles. Se solien representar obres del mateix Folch i Torres, com ara *Blaiet vailet*, *L'ofrena de Nadal* o *La mel*.

Per més que fossin obres de caire local, els actors no estaven pas desprovistos de talent interpretatiu, ans al contrari, encara avui es recorden actuacions molt celebrades de l'Enric Capallera, Llorenç Cabré i Josep M. Cabré, l'Emili Armadà, en Joan Xicu Merlo, en Josep Frigola, en Just o en Josep Planas, en Pitu de ca l'Escloper, la

Maria Ferrer o la Quimeta Trilla, que formaven part del grup de teatre, i van interpretar obres de caire més lúdic, com ara *La Blancaneu*.

Una distracció habitual durant molts anys les tardes de diumenge fou la projecció de pel·lícules al cinema, que l'Enric sanador es cuidava de passar, al mateix sindicat. Famílies senceres es congregaven davant la pantalla, i allò representava una finestra oberta al món. Fins i tot, el poble va ser escollit com a l'escenari per a rodar alguna pel·lícula.

Com a la majoria de pobles de casa nostra, el futbol ha estat l'esport que ha dominat àmpliament les activitats esportives que s'han realitzat a la vila. La poca exigència de l'equipament bàsic necessari per a la seva pràctica sempre ha estat un dels factors que han afavorit el

Grup teatral de l'any 1941.

seu domini. L'exigència de disposar d'un camp per a jugar-hi no sempre ha estat fàcil de satisfer.

El primer equip de futbol que es va constituir al poble de Lladó data de l'any 1936. El camp que es va habilitar fou el de la vinyassa de les Rocasses, a uns tres quilòmetres de distància del nucli del poble. Es pot ben dir que en aquells moments les ganes de jugar superaven les adversitats,

puix que abans de fer els partits, sovint s'havia d'anivellar el camp i aportar-hi terra.

Després d'un temps de jugar en aquell lloc, es va disputar un sol partit a la vinyassa del Mas. L'anècdota és que aquest únic partit, que es va jugar amb el Vilanant, no es va poder acabar, ja que després que el Lladó fes un xut al pal l'àrbitre va concedir gol; aquest fet va provocar les ires dels visitants i, després d'una breu tangana, cadascú se'n tornà cap a casa seva, uns a una banda del Manol i els altres a l'altra.

Aquesta efímera etapa va ser continuada per una altra que es va jugar en un camp d'en Pascual, a prop del camí de Cabanelles. Finalment, es va anar al camp de Sant Llorenç, darrera de l'església de Sant Feliu, que és encara el camp actual. L'equip habitualment ha jugat a la categoria de la tercera regional, amb pujades puntuals a segona.

Equip de la U.E. LLADÓ, fotografiat al camp d'en Pascual.

L'ESCOLA

30

Grup escolar de noies de l'any 1925, amb la mestra Lola Pineda, quan s'utilitzava un local de l'antiga col·legiata.

74

Si obviem que ja en el segle XIII hi hagué un gramàtic al claustre de Lladó i ens centrem en l'època contemporània, les primeres referències a l'escolarització que trobem són poc afalagadores. P. Madoz, el 1848, documenta que hi havia una escola pública amb 12 nens i un pressupost de 1.200 rals, i una de privada amb 24 nens. En la dècada de 1860 es donava classe en una dependència situada a l'església de Sant Feliu que no complia les condicions mínimes, tal com denuncia reiteradament els anys 1861, 1863 i 1865 l'inspector d'ensenyament de la Província, sota l'amenaça de fer tancar el local. El 1863 es proposen projectes per a la construcció per part del Comú d'un edifici

per a escola i una habitació per a mestres; però les arques municipals no estan en condicions d'assumir aquesta despesa.

Amb motiu del triomf liberal de 1868, la Junta Local decreta la desocupació de l'edifici Priorat i les seves dependències i és declarat edifici municipal per a complir, entre altres, la funció d'escola de nens i de nenes. A més, es preveu que els religiosos d'ambdós sexes que fan escola pública municipal o de districte hauran de plegar quan es presenti un mestre nomenat per la Junta amb caràcter d'interinitat, i trobant-se que hi ha una escola de nenes regentada per D. Maria Simon, religiosa del Sagrat Cor de Maria,

la Junta acorda que plegui i nomena en el seu lloc Adelaida Clapera. L'any següent hi havia també el mestre Joan Pujol. Tot i així, anys més tard, la mestra, en veure que no s'ha proveït la seva vacant, escriu la seva dimissió l'11 de setembre de 1877. El 3 de març de l'any següent trobem Francesca Torrentà com a mestra de nenes en propietat.

Les dades sobre el grau d'alfabetització de què disposem, totes del segle XX, són clarament progressives: l'any 1900, només un 31,7 % dels 979 habitants sabia llegir; el 1920, es troba en el 58,3 % de

1.051 habitants; i el 1940, el percentatge ja se situa en un 80,9 % per als homes i un 70,1 % per a les dones, d'un total de 826 persones.

El 1903 les "Hermanas pobres de Jesús" s'establien al poble i es dediquen a l'ensenyament. En aquestes dates hi havia escoles públic-estatal amb quatre unitats i una escola de noies de primera ensenyança a càrrec de Mercè Llanvera.

Després d'utilitzar dependències del priorat durant anys, el març de 1925 s'havia acabat la construcció de l'escola de nenes i cal passar comptes amb el constructor Llorenç Malagelada. L'agost de 1926 hi ha el plec de condicions per a la tanca de l'escola de nenes. Però el 25 de maig de 1935 es demanava la construcció immediata de l'escola de nens.

Grup escolar de nens, amb la bandera espanyola.

Curs de nenes de l'escola nacional de l'any 1934.

Com que no hi ha local propi per a escoles, el 4 d'abril de 1936, se sol·licita del "Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes" la construcció directa per l'Estat d'un edifici destinat a l'Escola Nacional del districte de Lladó. El 30 d'agost es demana la construcció d'una escola unitària per les males condicions de l'actual. En aquesta línia, el 23 d'abril de

1937, a proposta del decret de creació de l'Escola Nova Unificada, es creu molt convenient cedir a la Generalitat l'edifici de l'anomenada "rectoria de baix" situada al Priorat, procedent de les congregacions religioses. L'any 1937 hi havia una escola de nens, una de nenes i una de mixta.

Després de la guerra, es cobria la deficiència escolar amb la inauguració de les escoles públiques l'any 1941, amb un cost de 14.000 ptes. Aquestes instal·lacions varen rebre importants reformes i millores l'any 1967, quan es fan obres per dotar-les de lavabos, aigua, llum i desguaços. Finalment, l'any 1988 s'inauguren unes darreres reformes, que completaven la simetria d'una edifici que havia quedat inacabat. L'escola va rebre el nom de Montserrat Vayreda, en honor d'aquesta poetessa.

BENEFICÈNCIA I SANITAT

31

Can Reixac del Mas, amb la masovera Lola Taloi i la seva propietària Conxita Aiguaviva, benefactora del poble, que fou llegat, juntament amb altres propietats, al municipi.

76

A l'Edat Mitjana, davant la necessitat social creixent, les cases religioses hagueren de destinar recursos per a donar acolliment als pelegrins. El prior Arnau va fundar el 1196 un alberg de pelegrins, a cura del qual estava el canonge infermer. Berenguer de Pontós va dotar la infermeria del monestir amb 1.140 sous per assistir els monjos malalts i per solventar la seva escassa dotació. El 1270 s'hi afegí la tercera part del delme de l'Estela. Ramon de Palol converteix el servei d'infermeria en canonicat d'ofici el 1314. El 1629 el prior Bas va erigir un altar dedicat a Sant Isidre, associat al qual hi havia una cuina per alimentar captaires.

L'existència de places mèdiques al poble és molt antiga, però les notícies daten d'època moderna. L'1 de setembre de 1869, Francesc Martí i Carbonell, de Corçà, de 27 anys, demana la plaça de metge.

El 5 d'abril de l'any 1926, en plena crisi tífica, es realitza la provisió del metge titular, Pere Costa Sagué, interí des del 1920. Al mateix temps, però, el 8 de maig, el fons de beneficència i sanitat es troba exhaurit, a causa de les despeses extraordinàries ocasionades per l'epidèmia. El 4 de setembre d'aquest mateix any, es proveeix la plaça de farmacèutic en favor de Josep Pujol Palmés, que també era interí.

El 25 de novembre de 1928 es documenta la proposta de creació d'una mancomunitat mèdicofarmacèutica amb Crespià i Cabanelles que tindria el centre a Lladó i a la qual contribuirien aquells pobles amb 150 ptes. anuals cadascun. El personal facultatiu serien els titulars de Lladó. Aquest concert seria indefinit, per començar el primer de gener de 1929, però, es podria produir la separació avisant

amb un any d'antelació. La Junta estaria constituïda pels alcaldes, el president i el secretari serien l'alcalde i el secretari de Lladó, i es reuniria a demanda d'un dels seus membres. Si els ajuntaments de Crespià i Cabanelles aproven aquestes dades es considerarà constituïda la comunitat. S'exposava també que s'acceptava l'ingrés de Navata, ja que ho havia demanat, si l'ajuntament subscrivia l'acord.

A partir de l'1 de setembre del 1934 comença un període força polèmic amb l'ajuntament, ja que s'aplica un reglament de la Generalitat al personal tècnic adscrit al servei de sanitat i assistència social, és a dir, al metge, al farmacèutic i al

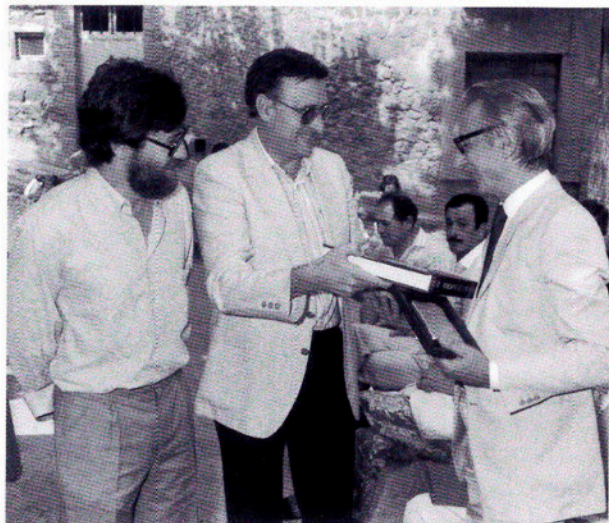
veterinari, pel qual se'ls retira el concepte de sou pel de les remuneracions reglades proporcionals als serveis que es prestin realment. A final d'any, i amb l'ajuntament gestor, s'anul·la l'acord anterior. Amb l'esclat de la guerra el metge i el farmacèutic desapareixen del poble per causes polítiques. El 27 de novembre de 1936, en ple de l'ajuntament, s'acorda socórrer els pobles i necessitats del poble.

El mes de març de 1937, l'ajuntament va pactar amb la Junta de l'Hospital de Figueres una quantitat per a proporcionar assistència facultativa a tots els ciutadans del poble, que finalment va quedar fixada en 500 ptes.

El poble havia tingut dos metges i dos apotecaris. Conxita Aiguaviva va regir la farmàcia del seu marit i, en morir aquesta, va deixar tot el seu patrimoni al poble per què fos administrat i destinat a beneficència. Darrerament, la Sra. Roser Costa va fer donació de la seva casa del carrer de Figueres, amb l'encàrrec fet a l'ajuntament d'habilitar-la com a casal per a la tercera edat.

Hem de destacar la tasca del Dr. Narcís Ferrés Blanco, que va exercir la medicina al poble durant gairebé 40 anys i es va convertir en una autèntica institució. La seva impecable professionalitat, juntament amb algunes excentricitats, aguditzades per la sordera que patia els darrers anys, feien de les seves visites al domicili dels malalts un autèntic esdeveniment familiar. Després de diverses interinitats, la plaça de metge fou ocupada per Maria Barnés.

L'ajuntament va llogar un local, propietat d'Anna Ribera Cortada, i es va reformar per habilitar-lo com a consultori mèdic municipal l'any 1983. L'adequació definitiva del dispensari públic, però, es va realitzar en un local adjunt al complex restaurat del nou ajuntament, inaugurat l'any 1989.

Acte d'homenatge al metge Narcís Ferrer Blanco, en reconeixement dels quasi quaranta anys de servei mèdic al poble.

EL MANOL

32

El gorg de la Timba va ser, durant anys, l'autèntica piscina del poble on, durant generacions, s'aprenia a nedar.

78

El riu Manol neix a Lliurona, rep les aigües del torrent de la Cirera i, un xic més avall, del torrent de Juncanat, que sorgeix a llevant del Mont, molt a prop de can Solé. Sant Martí de Sesserres queda entre el curs d'aquest darrer i la riera de Montalat, que s'uneixen just en l'inici del terme de Lladó, a l'extrem nord-occidental. Des d'aquest punt, i formant un sol braç, travessa tot el municipi i és justament l'entrega de la riera Raticó la que delimita el terme amb Navata, a l'extrem sud-est.

El curs del riu continua passant per Avinyonet de Puigventós, per la zona sud de Figueres i, finalment, desemboca a la Muga, a l'alçada de Vilanova. La meitat septentrional del curs

del Manol pel terme de Lladó és més tortuosa, formant alguns meandres, i ofereix els racons i les gorgues més conegudes. Al llarg d'aquest tram hi ha diversos masos: la Casa Nova d'en Olivas, can Olivas de Manol, can Cabota, el Molí d'en Solé, can Costa i el Molí de Baix; més avall, la Taulera.

És indiscutible que el paratge de la Timba ha estat el punt que ha gaudit de la predilecció dels lladonencs per anar a nedar. De bona llargada i molt bona profunditat, permetia, a més, saltar des de les altes roques de l'entorn sense perill, amb l'avantatge que la bassa següent, coneguda com la Papallona, era poc profunda i servia de punt d'iniciació.

Aquestes condicions naturals els feien un lloc ideal per a gaudir d'aquest paratge. És a dir, era un lloc humanitzat, harmònic, equilibrat, que permetia combinar l'entorn i una freqüentació humana que el respectava i, en certa manera, el venerava. En resum, podem dir que formava part de les nostres vides, dels nostres records i de les petites heroïcitats de cadascú quan, pas a pas, hom

trobava el valor suficient per saltar de les cotes més altes. Tenim notícia de l'aprofitament del riu a can Olivas, amb obres de contenció de les aigües, l'any 1840. L'intent més seriós d'usar la força de l'aigua va ser la construcció de la resclosa i una canalització que conduïa l'aigua fins a la turbina del molí, que va permetre, l'any 1920, la fundació de la companyia que subministrava corrent elèctric al poble de Lladó. La societat estava formada pel Sr. Bassols de can Puig, la Sra. Teresa Condom, vídua del veterinari Zenon Fàbrega, el Sr. Pujol de can Perecoix i el Sr. Ayats de cal Carreter. En Peret de can Punsell en tenia cura del funcionament, i l'abastament de llum costava 1,60 ptes al mes per cada casa, ja que no hi havia comptadors individualitzats. Ja hem vist com el setembre de 1928 es va produir el canvi de la companyia Elèctrica de la Garrotxa amb Industria Coromina S.A., que ha durat fins avui.

El poble ha gaudit durant molts anys de l'extracció d'aigua per al consum públic, amb la canalització fins a la xarxa que es va fer des de la Font Negra, l'any 1987. Finalment, la restauració i reforma de can Costa, a partir del projecte presentat el 30 de novembre de l'any 1974 i la instal·lació de granges de vedells a ple

*Resclosa construïda al Manol
que servia per conduir l'aigua a la turbina
que generava electricitat.*

rendiment, va significar el cop definitiu per a la freqüentació de la Timba com a lloc de bany públic. Vist el nul resultat de les reclamacions fetes per la via institucional va sorgir de forma espontània, a principi dels anys 80 entre el jovent del poble, un grup reivindicatiu autoanomenat "Grup de Defensa del Manol" (G.D.M.) que, mitjançant accions directes i entrevistes als

mitjans de comunicació, va intentar denunciar la situació. No cal dir que el pas inexorable del temps ha fet que, de mica en mica, tothom s'hagi oblidat del Manol. Probablement hàgim de considerar la pèrdua d'aquell paratge incomparable com el preu que cal pagar en nom d'un "progrés" mal entès. El més penós és que amb la Timba se'n va anar també una part de la nostra dignitat.

El senglar és la peça de caça major més habitual al municipi de Lladó. A Cal Gran el cuinen amb civet.

80

La matança del porc ha significat, de sempre, poder disposar del rebost assortit amb carn per a tot l'any: el pernills, el llom i els embotits, d'entre els quals, a més de les llonganisses i els fuets, hem de mencionar, en especial, la botifarra de fetge i la de sang.

Al restaurant de cal Gran, amb una tradició de més de tres generacions, es cuinen els plats tradicionals del poble. Es fan amb la carn de les espècies de caça més abundants en els vedats del terme. Pel que fa a la caça major, el senglar és sense cap discussió el més abundant i apreciat i, en menor mesura, el cérvol, que procedeix de reserves properes com la de Lambrí. Per altra banda, són

abundants també els conills i les llebres, les perdius, les tórtoraes, els tudons, les guatilles i, sobretot, els tords.

Un altre producte de temporada són els bolets, amb els quals s'elaboren els típics "plattillos", preferiblement amb múrgoles, cada vegades més reservades als especialistes com en Joan de cal Gran.

L'altre restaurant del poble és can Kiku, regentat per en Francesc Marsé i la seva dona, Dolors Sala. En Quico ha dedicat la seva vida a la cuina, i des dels 13 anys ha rebut una intensa formació, sempre en restaurants de primer ordre. En primer lloc, va estar tres anys al Duran de Figueres, establiment al qual

reconeix un paper d'escola en la formació cuinera, amb un paper destacat del cap de cuina, en Quimet Lluensí. Després va fer estades a Anglaterra, França i Alemanya, sempre per formació. Fins i tot va treballar una temporada de pastisser a can Palau. Finalment, es va establir a Lladó l'any 1970.

Com a home extrovertit que és, en Quico ha tingut dues grans passions: el Barça i la cuina. El seu barcelonisme és una de les facetes que l'han fet més conegut, i les manifestacions d'aquest sentiment són ben evidents als ulls dels qui

freqüentem el seu local. L'altra, molt més reflexiva, es manifesta en les seves creacions culinàries, en la intenció de revolucionar la cuina a partir dels productes del país, sempre de primera qualitat, però seguint la línia clara d'innovar, de no estancar-se. En aquests aspectes, és clar que en Quico és un teòric del seu ofici, en la concepció dels plats, en l'aspecte dinàmic de la cuina, en la importància de les diverses parts (comprar, cuinar, buscar postres adients) que formen part d'un procés de creació.

El reconeixement a la seva tasca s'ha traduït en una enorme quantitat de premis, d'entre els quals aprecia especialment el de la Chaîne de Rotisseurs i el premi de la Generalitat per a la promoció del turisme l'any 1987, així com haver estat reconegut com a un

dels millors cuiners en salses i platillos de Girona.

Pel que fa a les postres, hi ha per sobre de tots un producte que ha donat nom al poble i al seu artesà, en Cosme Vilanova, altrament dit el "xuxero". La qualitat de la seva pasta, ben fina, farcida de crema, i després fregida i ensucrada, ha fet les delícies dels lladonencs. Encara es recorda el costum de donar xuxos per bateig, en caixes que en Cosme, anys enrera, duia lligades darrera la bicicleta i que també repartia en pobles i mercats veïns.

Algun dels costums en el menjar, que tant fascinaven Josep Pla, han estat vistos com un dels factors capaços de caracteritzar la filiació del poble. Segons Pere Vayreda, entre altres arguments, Lladó pertanyia a la Garrotxa ja que conservava el costum ausetà de

Els tords de Cal Gran

(...) a Lladó, que és un poblet prodigiós situat entre l'Empordà i la Garrotxa i és país d'olivars i, per tant, de tords, després d'haver enterrat en Llavanera, anàrem a la taverna i ens oferiren tords. En menjàrem. Eren molt bons. Els pagàrem a deu cèntims la peça. En aquests moments, el seu preu no ve pas determinat per les oscil·lacions de la pesseta respecte al dòlar. Valen molt més.

Josep Pla, *El que hem menjat*, Destino, Barcelona, 1972, pàg. 190.

RESTAURANT CAL GRAN

donar els tortells familiars a entrada de primavera, pel Ram; a llevant, el tortell, anomenat rabassa, es dona pel solstici d'hivern, per Nadal.

Can Kiku és des de fa anys una referència que associa la bona gastronomia amb el poble.

La construcció del pont de Cabanelles havia estat una vella aspiració del poble per poder disposar d'una bona sortida per la banda de ponent. Finalment es féu realitat l'any 1987.

82

La via principal que comunica el poble amb el seu entorn, des que hi ha circulació rodada, és la desviació que condueix a Navata i enllaça amb la carretera que comunica Figueres i Olot. Durant molts anys es va intentar arranjar la que comunicava el nucli amb Cabanelles, la qual cosa no ha estat possible fins l'any 1987. A més d'aquests, els camins veïnals que comunicaven cap a l'interior havien estat vitals per a l'economia del poble, atès que Lladó exercia de mercat i centre d'un poblament disseminat que habitava la zona muntanyosa que s'estén entre la Mare de Déu del Mont fins a Cistella.

Durant tot el segle XIX i la primera meitat del XX el mal

estat dels camins constitueix una preocupació constant per a l'ajuntament, que cada any havia de destinar les jornades de prestació personal dels contribuents, o bé el seu preu en diners. Un dels fets que va capficar l'ajuntament fou l'any 1926 quan es va saber que hi havia el projecte de fer una carretera de Sant Martí Sesserres a la carretera de Besalú a Roses. Es va nomenar una comissió per traslladar una proposta que pretenia variar el traçat i fer-la passar per Lladó, autèntic centre de la zona. El recel que aixecava la nova carretera es volia suavitzar fent un ramal d'enllaç al lloc de "Creu del Llop", amb les condicions següents: que l'entrada es faci pel sud del

poble, que passi per la plaça, pel lloc dit "el Gorch"; que la Diputació en financii el 75 % i que els bancs concedeixin els préstecs necessaris.

Durant la República també van sovintejar les queixes i les despeses pel mal estat de les carreteres i les demandes a les administracions públiques. L'any 1935 es demana a la Generalitat la carretera de Lladó a Sant Martí, passant per

Cabanelles i, l'any següent, a Obres Públiques, es demana la construcció de la carretera de Cistella a Can Vilà passant per Lladó.

La comunicació amb els principals nuclis de l'entorn, especialment Figueres i Banyoles, ha estat coberta per empreses de transport.

Existí, en primer lloc, Campamar-Prats & Cia, que usaven tartanes i, des del 1927, autos de roda massissa.

Posteriorment, la companyia Transportes Eléctricos Interurbanos S. A. (TEISA) va comprar els drets per a cobrir la línia. El primer xofer lladonenc de la companyia fou en Cels; més endavant, el 1965, en Joan Brugués entra com a cobrador i, més tard, com a xofer; dos anys més tard, en Sebastià Sau fou contractat també com a xofer. Abans dels autocars moderns, es conduïen autorcars Ford amb el volant a la dreta i el canvi aixecat.

En Tià Sau i en Joan Brugués posant davant d'un Pegaso nou de trinca, pels volts de l'any 1975. Els dos xofers de la TEISA han cobert durant molts anys la línia Figueres-Lladó.

Els camins

El 30 de desembre de 1877 es redactava un itinerari que comprenia, no només els camins veïnals classificats, sinó també els construïts de nou, coneguts per rurals, de senders o vianants, per al trànsit de carros, carretes, essent contínua la circulació per l'agricultura o per altres interessos comuns:

Camins classificats:

Lladó a Navata	.....2,500 km	......6 m d'ample
Lladó a Cabanelles	.....1,200 km	......6 m d'ample
Lladó a Vilademires	.....2,300 km	......6 m d'ample
Lladó a Sant Martí Sesserres	......3 km	......6 m d'ample
pel barri del Pujol		
Lladó a Cistella	......2 km	......6 m d'ample

Camins classificats per la circulació de l'agricultura

Lladó a la Serra d'en Puig	.....2,300 km	......4 m d'ample
Lladó a la capella dels Apòstols	.....1,600 km	......4 m d'ample
Lladó a la capella dels Apòstols		
per la serra del Mig	.....1,500 km	......3 m d'ample
Des de la capella de St. Sebastià		
al molí d'en Olivas	.....1,600 km	......3 m d'ample
Lladó al molí d'en Soler	......2 km	......3 m d'ample
Lladó al molí d'en Costa	.....1,500 km	......3 m d'ample
Des del camí veïnal de Cistella		
a can Llavanera	.....1,300 km	......3 m d'ample
Lladó a Ricalbó	.....1,400 km	......3 m d'ample

L'autèntica passió de Lluís Vayreda a ser la pintura.

“Què tindrà Lladó, quin encanteri secret irradien els seus oliverars cendrosos i argentats (...)? Probablement no trobaríem cap més altre petit veïnatge de Catalunya capaç d'engendrar en tan poques dècades una nissaga de pintors d'un pes específic tan rutilant.” Què podríem afegir a aquestes sentides paraules de Narcís Pijoan? Segurament poca cosa. En tot cas, ens limitarem a

complir amb una obligació, a reservar un espai per als pintors en aquesta monografia, que serà, per força, limitat.

MARIÀ LLAVANERA I MIRALLES (Lladó 1890 - 1927)

Format a Olot, a l'Escola d'Arts i Oficis que dirigia Iu Pascual. Va estudiar a París, Bèlgica i Itàlia, i va exposar a Barcelona, Girona i Figueres. En pintura, tot i que va conrear diversos gèneres com la marina, el figuratiu i la composició, va excel·lir com a paisatgista, en especial en el seu entorn lladonenc. Pel seu caràcter apassionat va ser un personatge considerat i que va encuriosir una

part de la intel·lectualitat del seu moment. Josep Pla, que sentia certa admiració, li dedicà un dels seus homenots: “Per ell la pintura no era pas un simple joc: era una passió necessària. La simple contemplació del temari del seu país li donà moltes coses resoltes, coses importants relacionades amb el concepte d'una pintura intensament i essencialment plàstica. No hagué de fer més que continuar mirant el que, perquè ho havia contemplat tota la vida, portava a la mateixa sang. No havia de fer sinó transposar-ho amb fidelitat. Ho féu admirablement. La pintura de Lllavanera és una conseqüència del seu paisatge –és la creació d'un paisatge determinat. És la plasticitat del seu temari el que explica la de la seva pintura, la més acusada de molt d'aquesta qualitat entre els pintors del país del seu temps –si no vaig errat.”

FAUSTÍ GIRONELLA (Lladó 1898 - 1972)

Va estudiar als Salesians de Barcelona, des d'on va entrar a treballar en un taller d'imatgeria religiosa. Interessat també per l'escultura, va fer a Llotja dos cursos. Va obtenir una beca de formació a París, però, en

*Autoretrat de
Marià Lllavanera.*

Autoretrat de Moisès Sidrach.

morir el seu germà Bonfill, va haver de tornar al poble per fer-se càrrec de la botiga. El paisatge lladonenc inspirà bona part de la seva producció pictòrica i es reflecteix en el seu sentit de la plàstica i l'ús del color. La qualitat de les seves teles no van obtenir

gran ressò perquè la seva obra no va transcendir lluny d'un marc local.

MOISÈS SIDRACH

(Lladó 1938 - 1980)

Si, en general, els artistes que tenim més a l'abast motiven mirades d'estranyesa, Sidrach potenciava aquesta reacció amb un caràcter excèntric, però, amb el convenciment del que sap el que cerca i com fer-ho. No només es dedicava a pintar, sinó que experimentava amb materials diversos, que una mort massa prematura l'impedí de fructificar. Les obres més intenses reflecteixen les seves inquietuds intel·lectuals, probablement derivades de les seves lectures, com ara "Homenatge a Kafka" o "Mosca", que qui sap si rera l'insecte no s'hi amaga algun personatge anònim com en Gregor Samsa.

Va exposar a Figueres, Roses, Banyoles, Olot, Perpinyà, Girona, Barcelona, Lleida, València, i en exposicions col·lectives també a Madrid, París i Vancouver, totes entre els anys 1968 i 1978.

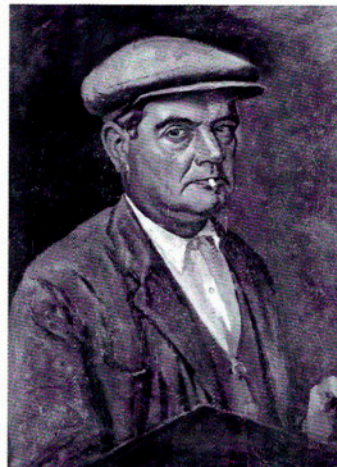
LLUÍS VAYREDA

(Segueró 1918 - Lladó 1986)

En l'aspecte formatiu fou alumne del mestre Núñez, a Figueres. Va exposar en etapes ben diferenciades: Entre 1954 i 1957 a Barcelona i Figueres, mostra la producció dels paisatges lladonencs. El 1966 i 1967 exposà a Figueres obres figuratives d'una tècnica més evolucionada i influïda pels grans pintors contemporanis. Finalment, entre 1972 i 1985, l'etapa de maduresa és la més prolífica, amb un predomini de tons freds, sobretot grisos i blaus. Exposa a Barcelona, Olot, Vic, València, Madrid, Vilanova i la Geltrú, Girona, Figueres, Santa Coloma de Farners, Roses, Palafrugell. La seva pintura mostra sempre la necessitat de simplificar la realitat tot plasmant l'essencial.

Si bé les personalitats abans citades poden ser considerades com les figures capdavaneres de l'art del poble, no podem pas dir que hagin exhaurit les ànsies creatives que es generen a la vila. Hi ha altres artistes lladonencs, potser els més significats, encara que no els únics. Són: Agustí Auquer, amb un estil postimpressionista i

lluminós; Miquel Vilanova, amb un bon domini tècnic; Jordi Mitjà, expressió de les tendències més modernes, que combina pintura, amb muntatges i performances.

Autoretrat de Fausti Gironella.

*Escolania de Lladó,
amb els nois acompanyats
pel pintor Marià Llawanera
(a l'esquerra amb gorra)
i el rector.*

86

Les institucions de cultura al poble tenen una data molt reculada, d'acord amb la importància que havien tingut en època medieval. A final del segle XII el papa Urbà III recomanava al prior que posés una escola al claustre per ensenyar les arts literàries, cosa que es complí amb la contractació d'un gramàtic. Era freqüent que es dediquessin pensions als estudiants de la canònica i, si acreditaven aptituds, podien completar la seva formació anant a centres com l'Estudi de Tolosa.

Pel que fa a la música i al cant litúrgic, el 4 de novembre de 1587 el camarer Benet Miquel va fundar al monestir l'ofici d'organista, per al qual no calia

ser religiós, dotat amb diversos censals. Per ocupar el càrrec s'havia d'opositar davant un mestre d'orgue. Tenia obligació de tocar l'orgue en les principals solemnitats i des de Quaresma fins a Sant Joan, cada dia havent dinat l'organista havia d'ensenyar teoria i pràctica de cant pla i cant d'orgue als canonges, preveres i escolans de Lladó i al rector i escolà de Cabanelles, al cor de Santa Maria, sense cobrar. La pràctica del cant coral es degué anar practicant, relacionada amb l'estament religiós, ja que fins a final dels anys 20 encara hi havia escolania.

L'any 1587 el bisbe Agullana manà que les escriptures de l'arxiu fossin posades en caixes

i dipositades en la notaria prioral, alhora que s'establia una normativa estricta per al seu ús.

L'Avenç Garrotxí, que estigué activa a principis de segle, va ser una publicació de periodicitat quinzenal, portaveu del partit d'Unió Federal Nacionalista Republicana (UFNR). La revista *Santa Maria del Mont* tenia àmbit arxiprestal i va constituir una publicació que es referia als pobles vinculats a l'entorn de la muntanya del Mont. S'hi publicava el seu moviment demogràfic, noticiari local, notes

històriques i col·laboracions literàries. Va estar activa entre el maig de 1928 i el juny de 1934 i publicà 76 números de periodicitat mensual. Fou fundada i dirigida per Pere Vayreda i finançada per Joan de Noguera. S'extingí amb la mort d'aquest darrer.

L'ajuntament, entre el anys 1980 i 1994, va publicar quinze números del butlletí d'informació municipal "Plaça Major", en el qual es recullen les principals millores del poble.

L'Agrupació Cultural Arrels Lladonenques va servir per cohesionar el jovent del poble els anys 80 i part dels 90 entorn d'activitats culturals i dirigides a la recuperació de tradicions. Entre les principals activitats organitzades podem citar: exposicions de pintura, de flors, de nines antigues, la cavalcada de reis, nits de música.

La darrera manifestació cultural de gran abast va recollir les celebracions del mil·lenari de Catalunya, que coincidí amb els 900 anys de la fundació de la canònica, l'any 1989. Els actes es van estructurar en tres grans blocs. Un primer, de caire informatiu, amb conferències programades, actuacions musicals i cinema; la part central, entorn del 7 d'abril, amb la reedició del llibre de P. Vayreda i l'enregistrament de la sardana *Vila de Lladó*, amb lletra de Montserrat Vayreda i música de Jaume Cristau. Finalment, el tercer bloc estigué format per actes festius com la diada dels Apòstols i les festes del Carme, amb el bateig dels gegants, i de Sant Llambert.

Encapçalament del primer número de la revista Santa Maria del Mont, que va ser dirigida per Pere Vayreda i Olives.

Poema a Lladó

Lladó de les oliveres
que onegen com les banderes
sota les rauxes del vent.
Vayredes i Llavaneres
n'han pintat les cabelleres
d'un blau-verd, d'un gris
turgent.

Lladó de l'alta muntanya;
com a fita que no enganya,
la Mare de Déu del Mont.
De l'ermita a la cabanya
la pluja del sol la banya
posant-li un topazi al front.

Lladó de la vella vila
que ara baixa, ara s'enfila
per carrerons plens de llum;
amb cases color d'argila,
amb camps verds, grocs,
blaus i lila
on cada herba treu perfum.

Lladó de l'àuria panotxa,
que d'Empordà i de Garrotxa
et fa poble liminar.
L'ull del teu campanar sotja
l'extensa plana on s'estotja
l'aiguamarina del mar.

Lladó de Santa Maria
la Canonja que sorgia
a recés del Monestir...
Ara ets pedra i elegia
que reciten cada dia
les ombres del teu ahir.

Montserrat Vayreda & Lluís Roura, *Els pobles de l'Empordà*, p. 104.

Any I

SANTUARI DEL MONT 1.er MAIG

N.º 1

Santa Maria del Mont

P U B L I C A C I Ó M E N S U A L

DIRECTOR:

PERE VAYREDA i OLIVAS

(Amb llicència eclesialística)

ELS NOMS I ELS MOTIUS

36

Grup de dones que es reunien a can Cels per fer jerseis i una mica de tabola.

88

De tots és coneguda l'agudesa dels veïns dels pobles de casa nostra per treure motius o malnoms de la gent, sovint amb tanta fortuna que han perdurat en el temps, de tal manera que moltes vegades és més fàcil identificar una persona pel motiu de casa seva que pel seu propi cognom.

És evident també que, tot i que els motius solen perviure durant diverses generacions, evolucionen en el temps, i que una mateixa casa pot haver tingut diverses denominacions. Els ingredients bàsics per què el motiu arrelti solen ser una combinació de capacitat d'observació, profunda coneixença entre veïns, agudesa, humor i sàtira.

Hi ha una sèrie de cognoms amb una gran tradició al poble, que els trobem documentats ja des de molt antic: Aÿguaviva, Brujó, Carrer, Clotas, Comalat, Costa, Des, Font, Güives, Marca, Olives, Pasqual, Prats, Roura, Rovira, Sitjar.

En aquest apartat hem intentat d'ordenar els principals motius que hem recordat, sense ànim de ser sistemàtics, agrupant-los pel seu comú denominador.

- Per l'ofici dels estadants: un dels més interessants és can Notari, associat a la família de Batlle, probablement des del 1808, quan Ferran VII va nomenar de forma vitalícia Josep de Batlle i Cau notari reial i notari públic de la cort, regne i

senyories, amb residència a Lladó. També trobem cal Ferrer, cal Carreter, ca l'Escloper, cal Sastre, cal Cabrer, cal Mitjaire, cal Sanador, can Guardabosc, ca l'Hortolà, cal Peroler.

- Per una característica física o de caràcter: en Pere Coix, el Rovellat, el Tranquil.

- Contraris: cal Gras i cal Magre; cal Gran i cal Petit.

- Nom d'un animal: can Llebre, can Merlot, can Puça.

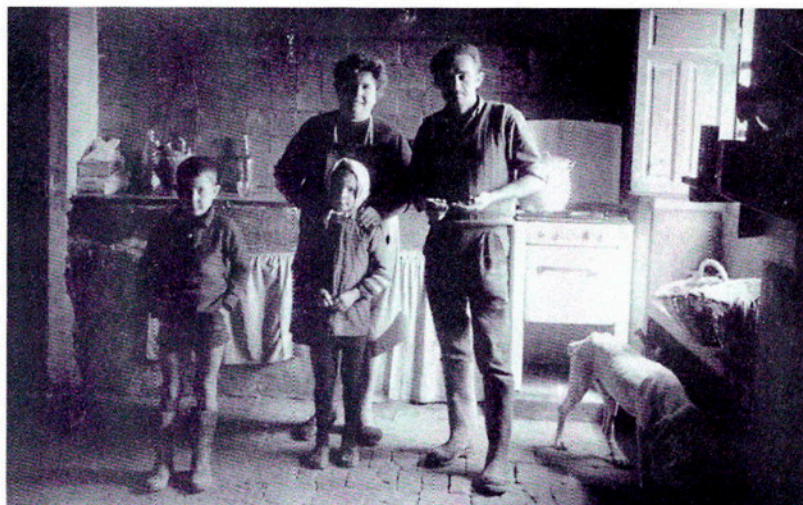
- Homònims: can Reixac del carrer de la Serra i can Reixac del mas; can Costa i can Costa de Manol.

- Satírics: can Recula, can Tres Rals, ca la Xupeta, can Foradat.
- Per l'origen geogràfic dels habitants: ca els Valencians, ca els Castellans.
- Nom propi del que hi havia viscut: can Cels, can Gaspar, can Pompeu, can Pau, can Celestino, can Cinto, can Sidro, can Facundo, can Tanasi, can Caterí, ca l'Esteve, can Bonfill, can Zenon, pel veterinari Zenon Fàbregas i Falcó, que va morir el 25 de gener de 1925.
- Alguna característica orogràfica o natural: can Bauma, el Clot, can Tut.
- Pel noms d'una dona: ca la Lola Rossa.
- Per fets històrics: can Carlí, ja que en aquesta casa, durant les carlinades del segle XIX, s'hi va amagar un carlí.

- Noms antics fora d'ús: Mercadell, Vallagelà, la Grillera, Vall de Llor.
- Per possible etimologia llatina: ja hem vist les qüestions que planteja l'etimologia del nom Lladó; els Espigulés, que podria ser un derivat de *specula*, talaia, punt de guaita i vigilància; Manol, que podria derivar del compost *amnivolus/manivolus*, riu que corre, arrossega o raja.
- Prenen el nom de la casa: can Santo, can Mahoma, can Xamau, cal Guet, cal Rei, can Norat, can Vilamenut, can Selva, can Xicu Merlo, la Casa Nova d'en Olives, can Grapal, can Blanc.
- Noms de masos: Baderres, Ricalbó, Manonell, can Virolà, la Corominola, can Llavanera, mas Canals, can Serra, can Barral.

L'aspecte dels avis de cal Gras era el característic de la petita propietat pagesa del poble.

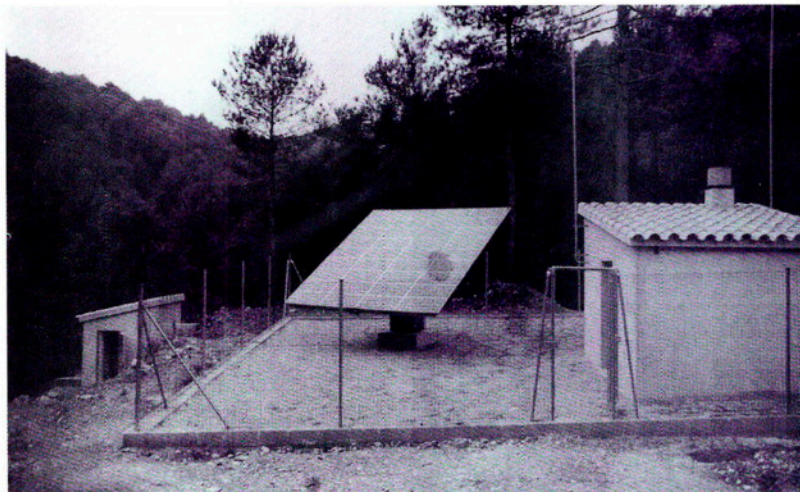

La família Adroher, a la cuina de can Reixac del mas, és la imatge d'un grup humà arrelat a la terra.

EL PROBLEMA DE L'AIGUA

37

La planta de captació d'energia solar fotovoltaica per al bombeig municipal d'aigua, tot i que no fou una solució definitiva, va suposar una experiència pilot a l'Estat.

90

L'abastament d'aigua potable al poble ha estat de sempre una preocupació per als diversos ajuntaments. Fins a dates recents, el subministrament provenia de dos punts principals: un pou públic de la plaça i la font Juliana. D'aquesta darrera se'n conserva notícia a inici del segle XVI.

El dia 10 d'octubre de 1925 es produí el tancament definitiu de la bomba de la plaça per impuresa bacteriològica que havia produït una greu epidèmia tífica. La manca d'aigua a la plaça i el bon cabal de la font Juliana fan que s'encarregui, l'any 1926, a l'arquitecte Pelai Martínez i Paricio un projecte per canalitzar l'aigua i per construir

una font i un abeurador a la plaça. El projecte, que va costar 250 ptes., es va realitzar, tot i que mai no es va arribar a materialitzar per manca de pressupost. La situació arriba fins al juliol del 1928, en què una inspecció de sanitat manà construir un pou nou per aigua potable a tocar la paret sud de l'església, al lloc dit "les capelles".

Un pas més en l'apropament de l'aigua a la part alta del poble es va completar amb la construcció de petites fonts públiques els anys 60, com ara la del carrer de la Serra o la de la placeta de Sant Feliu. L'aigua era bombada des de la Font Juliana a uns dipòsits situats sobre el campanar de Sant Feliu.

El projecte per al subministrament d'aigua potable al poble fou redactat el 1970, encarregat per l'ajuntament, ja que no existia instal·lació d'aigua corrent i l'assortiment domèstic es realitzava mitjançant pous i cisternes particulars amb unes condicions de salubritat que no sempre estaven garantides. A partir d'un càlcul de necessitats es va considerar que la captació d'una deu, coneguda com "la Font Negra", aportaria el cabal suficient, avaluat entorn als 5.000 litres/hora. Aquesta solució, a més de donar una aigua de gran

pureza, garantia la qüestió de la pressió, ja que es trobava a una cota alta respecte el nucli habitat. El projecte contemplava quatre aspectes bàsics: la captació, la conducció i el subministrament, un dipòsit regulador i de reserva de 290 m³ de capacitat, i la xarxa de distribució als diversos habitatges del poble. Un cop acabada l'obra, l'any 1972 es va aprovar el reglament del servei municipal de proveïment d'aigües potables.

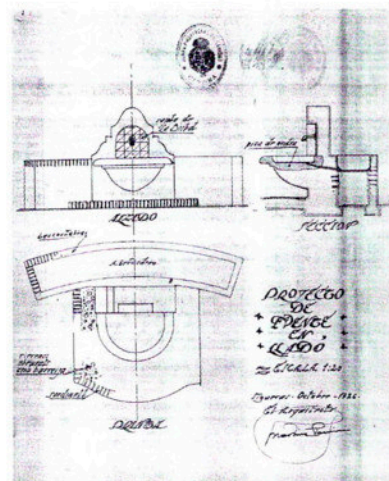
La realització d'aquest projecte va marcar una de les fites importants en la modernització del poble, però ben aviat es féu evident que el ritme de creixement era superior, i el 1977 s'hagué d'encarregar un projecte d'ampliació que va consistir en la construcció d'una conducció d'agua des de la nova captació en el torrent de Rec d'en Tenys, fins enllaçar amb la conducció ja existent. L'any 1981, l'Ajuntament es va interessar per fer una presa al Manol, en el paratge de Miralles, però es va desestimar. Els anys següents, fins el 1984, es van fer diverses perforacions sense èxit.

L'any 1984 es va aconseguir que la Junta d'Aigües de la Generalitat de Catalunya realitzés una portada d'aigües, amb la construcció de dos pous al terme municipal de Navata, i una canonada fins arribar a

Lladó. L'afiorament dels pous era de 8.000 litres/hora. Aquesta ampliació no fou suficient per a satisfer les creixents necessitats del poble, sobretot pel que fa a l'augment del cens ramader i la instal·lació de diverses indústries. L'any 1989 una perforació al llit del riu Manol va trobar una captació d'aigua d'uns 10.000 litres/hora. La negociació amb el Departament d'Indústria i Energia, secció de noves energies alternatives de la Generalitat de Catalunya, va comportar la instal·lació d'una planta solar amb gestió informàtica i telemàtica, pionera a l'Estat espanyol, amb la centralització de totes les dades a les oficines de l'Ajuntament.

La solució actual es començà a gestar l'any 1994, quan l'Administració s'interessà per la portada d'aigües. Es va decidir usar el riu Fluvià, a 3 km de Navata, per resoldre el problema de diversos municipis: Cistella, Cabanelles i Lladó, amb la inclusió final de Navata. Les negociacions i els acords varen ser llargs fins que, finalment, el mes de març de 1999 es notificava la concessió d'una subvenció de 45.000.000 de ptes. a càrrec del programa Docup 5 B del fons Feder Europeu.

El dia 14 d'abril de 1999 es va firmar el conveni entre l'empresa Gestió d'Infraestructures S.A.,

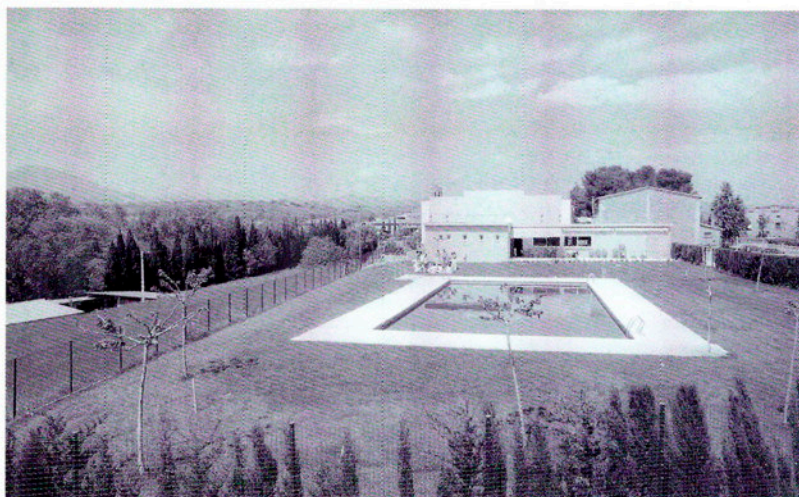
Projecte realitzat per l'arquitecte Pelai Martínez l'any 1926 per a la construcció d'una font pública a la plaça, que havia de canalitzar l'aigua de la font Juliana. Tot i l'encàrrec del projecte, l'obra mai no s'arribà a executar.

empresa pública de la Generalitat de Catalunya, Junta d'Aigües, Consell Comarcal de l'Alt Empordà, i Ajuntaments de Cistella, Navata i Lladó per al finançament del projecte. En el D.O.G. del 19 d'abril de 1999 es va publicar la licitació de les obres del projecte d'abastament d'aigües, en tramitació d'urgència, que va permetre l'adjudicació i realització d'unes obres que podrien resoldre definitivament una de les qüestions més complexes de la història recent del poble.

PRESENT I FUTUR

38

*El complex de la piscina
ha completat la zona
d'equipament públic, al costat del
pavelló poliesportiu i l'escola.*

92

Els darrers decennis de gestió pública han permès que el poble arribi a la fita de començar el segle XXI amb la majoria de les seves necessitats estructurals cobertes. Una intensa activitat d'inauguracions i d'actes públics ha culminat la part menys visible de les negociacions destinades a aconseguir subvencions i projectes que poguessin veure's realitzats.

La restauració de la sala capitular de Sant Joan i del nou ajuntament segurament van ser els actes més significatius en relació a la recuperació del nucli romànic i a l'ús de noves sales públiques del poble. Per altra banda, la

solució per al subministrament de l'aigua simbolitza millor la dura obligació d'assegurar les necessitats del poble, en allò que afecta la més bàsica quotidianitat.

Una altra qüestió és la projecció de futur. Probablement no sigui una qüestió resolta i el seu plantejament obrirà, de ben segur, els debats més aferrissats. I no només en el marc estricte dels seus habitants, sinó també per part de la pròpia administració, com proven els informes sobre la qüestió de l'ordenació territorial de Catalunya, que afecta la desaparició dels pobles menors de 250 habitants.

Possiblement una part de la feina també estigui feta, encaminats com sembla que estem cap a una societat de serveis, en disposar d'una piscina municipal i d'un local poliesportiu-sala polivalent que ja ha estat el marc de concerts de rock i balls populars que estaven destinats, no només a la població local, sinó també a atreure públic de l'entorn.

Per altra banda, des de l'any 1996, data en què es va organitzar la I Fira del Formatge, Lladó s'ha convertit en el centre i mercat on els productors artesans de formatge acudeixen a oferir els seus productes a una gentada que s'ha fet assídua d'aquesta diada.

Un altre aspecte que potser caldria mesurar seria el de potenciar la part natural del seu terme, en el sentit d'oferir rutes de natura, de demanar la creació espais naturals protegits o, millor encara, englobar Lladó i tot el seu entorn històric, natural i etnològic en el concepte d'ecomuseu.

La renovació urbanística ha estat lenta i propiciada per les iniciatives privades. L'any 1977 es documenta un projecte de construcció de quatre cases entre el carrer del Sac i el carrer de Sant Feliu, que no va tirar endavant. L'expansió fora del nucli del poble només s'ha produït en els darrers anys amb els espais nous de la urbanització de Ntra. Sra. Del Mont i dels terrenys propers a la piscina. Una projecció de futur per al relleu del poble seria el projecte d'ampliar les zones urbanitzables; per una banda, la zona que se situa entre can Clotas i el veïnat del Pujol i,

per l'altra, la zona que queda darrera de can Sendra. Una altra opció seria la d'ocupar els camps que es troben sobre la granja d'en Merlot.

Si la carretera de Cabanelles ha servit a Lladó per a connectar-se i tenir sortida cap a ponent, en direcció a la Garrotxa i al Pla de l'Estany, la

possibilitat d'una integració plena en la xarxa viària de la comarca pot ser una realitat amb la construcció d'una variant, que formaria part de l'eix Besalú-Figueres, que hauria de passar per la banda sud del poble, entre la zona de la piscina i el poliesportiu i el cementiri. La carretera està projectada per a l'any 2002.

La urbanització de can Roure, al carrer del Mont, ha estat la primera expansió moderna de l'urbanisme del poble.

Bibliografia

Aquesta relació bibliogràfica és purament representativa, ja que hi ha un munt de referències que impossibilita la seva citació completa. A part de les dades bibliogràfiques hem utilitzat sovint dades inèdites procedents de diversos arxius. Els principals serien els següents: Arxiu parroquial de Santa Maria de Lladó; a l'Arxiu Històric Comarcal de Figueres hi hem consultat tant els registres municipals com els d'institucions religioses que hi ha dipositats. També hem consultat arxius patrimonials de les famílies Pascual, Vayreda i Brujò.

BADIA, Joan: *L'arquitectura medieval de l'Empordà*, IIA, Girona, 1971.

BOTET Y SISÓ, Joaquim: "Província de Gerona", dins F. CARRERAS Y CANDI: *Geografia General de Catalunya*. Barcelona, s.d.

CAÑIGUERAL, Salvador, FÀBREGAS, Neus, POCH, Josep M., VALLÈS, Joan: *Homes de ciència empordanesos*. Figueres, 1985.

Catalunya Romànica, IX, *L'Empordà II*, Barcelona, 1990.

COLL, Miquel: *Monografia històrica dels reials Col·legiata i Priorat de Santa Maria de Lladó*. Figueres, 1923.

MARQUÈS, Josep M.: "Documents de Santa Maria de Lledó, anteriors al segle XIV, conservats a l'arxiu Diocesà de Girona", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, núm. 22, pp. 271-291, Figueres, 1989.

MONTSALVATGE, Francesc: "Santa Maria de Lladó", a *Los monasterios de la diócesis gerundense*, volum XIV, pp. 95-109, Impremta de Joan Bonet. Olot, 1904.

PLA, Josep: "Marià Llavanera, pintor", a *Homenots. Tercera sèrie*, Destino. Barcelona, 1972.

PRAT, Lluís: "El priorat agustinian de Santa Maria de Lladó i els seus priors", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, núm. 24, pp. 207-226, Figueres, 1991.

VAYREDA, Pere: *El priorat de Lladó i les seves filials*, Biblioteca Balmes. Barcelona, 1930.

Agraïments

He d'agrair molt especialment l'interès per a la promoció d'aquest llibre a l'alcalde Josep Caixàs. La seva insistència ha esta un dels factors decisius per a la seva realització. A Joan Fàbregas, secretari de l'ajuntament, que ha posat a la nostra disposició tota la nostra informació que li hem demanat. També a Erica Serna, directora de l'Arxiu Històric Comarcal de Figueres, pel seu amigable acolliment, tant en la consulta de materials com en l'orientació i en els consells que ens ha ofert en tot moment. A bon nombre de veïns del poble per la seva predisposició, i un record especial per als difunts Joaquina Callís (la Quimeta Celestino), Joan Cabañó (en Jan Tut), en Cosme Vilanova i en Jaume Caixàs.

Procedència de les figures i il·lustracions

En Jordi Puig ha estat el fotògraf del llibre. Les fotografies de les planes 9, 14, 16, 20, 22, 23 a baix, 31 a dalt, dreta, 34, 35, 36, 37, 40, 41, 42, 44, 52, 54, 60, 63, a baix, 84, 92 i 93 han estat encarregades o eren d'en Jordi Puig. La major part de fotografia antiga ha estat reproduïda també per Jordi Puig.

Les fotografies de les planes 10, 38, 58, 62, 74, 79 i 86 han estat cedides per Joaquina Callís; les de les planes 11 i 89 són de Joaquina Trilla. La fotografia de la pàgina 48 és de Jaume Arnau, de can Brujó; les de les planes 50 i 70 han estat cedides per Pietat Cabañó; i les fotografies de les planes 51, a baix, i 56, han estat cedides per Margarida Costa.

La fotografia de la plana 55 l'ha cedit en David Pérez. La fotografia de la plana 55, a baix; de la plana 71, a dalt, dreta, i de la plana 75, a baix, les ha cedit Maria Cabañó. Les fotografies de les planes 61, a baix, 63, 67, a baix i 79, són de Joaquim Tremoleda. Les fotografies de les planes 64, 71, a baix, 77, 82 i 90 són de Josep Caixàs. La fotografia de la plana 67, a dalt, dreta, ens la va cedir en Jaume Caixàs, de can Tanasi. Les fotografies de les planes 72 i 73

han estat cedides per en Josep Costa. La fotografia de la plana 75, a dalt, dreta, l'ha cedit Rossita Pujol.

La fotografia de la plana 80 l'ha cedit Joan Vilar i la de la plana 81 Francesc Marsé. La fotografia de la plana 83 ha estat cedida per Joan Brugués. La fotografia de la plana 88, a baix, ha estat cedida per Enriqueta Adroher.

Les fotografies de les planes 19 i 45 són de l'àlbum Rubaudonadéu, volum III, núms. 247 i 248, cedides per la Biblioteca Carles Fages de Climent de Figueres. Els plànols de les planes 49 i 91 i la fotografia de la plana 53 estan dipositats a l'Arxiu Comarcal de Figueres. El programa de la plana 49 ens l'ha cedit en Ramon Planas.

Les fotografies de les planes 43, 51, 57, 59, 73 i 88 procedeixen de diversos programes de la festa major i, per tant, cedides per veïns del poble, tot i que no en podem precisar els noms. La foto de la plana 66 s'ha extret d'un prospecte promocional.

Les reproduccions dels autoretrats de les planes 84 i 85 procedeixen dels catàlegs de

les exposicions antològiques fetes a Lladó i les fotografies de les planes 68 i 69, a baix, s'han extret del llibre Salvador CAÑIGUERAL, Neus FÀBREGAS, Josep M. POCH i Joan VALLÈS: *Homes de ciència empordanesos*. Figueres, 1985.

La fotografia de la plana 28 s'ha extret del llibre *El nostre patrimoni. Alt Empordà*, de Joan BADIA. La fotografia de la plana 30 ha estat extreta l'article de Joan SUTRÀ VIÑAS, El "Maestro de Lledó", *Revista de Gerona*, 26, 1964, pp. 29-34. La de la pàgina 31 s'ha extret de *Catalunya Romànica XXIII*, Barcelona, 1988. La fotografia de la pàgina 32 és del llibre de Pere Freixas *L'art gòtic a Girona (segles XIII-XIV)*, Girona, 1983. La foto de la plana 47 procedeix del llibre *Padre Cirilo M. Font, carmelita*, Orihuela, 1970.

Les postals reproduïdes a les planes 8, 15 i 78 les va cedir Núria Gironella, i les fotografies de les planes 12, 13, 18, 21, 23, 24, 27 i 29 són antigues, anteriors a l'any 30, i han estat cedides per l'ajuntament. Algunes d'aquestes ja foren utilitzades al llibre de Pere Vayreda.

Monografies locals

Darrers títols publicats

Lloret de Mar
per Joan Domènech
Banyoles
per J. Grabuleda i J. Tarrús
Puigcerdà
per Sebastià Bossom
Begur
per Lluís Costa
Viladrau
per M. Feliu, I. López, X. López i Ll. Pagespetit
Camós
per M. Duran
Camprodon
per Sílvia Planas
Maçanet de la Selva
per El Taller d'Història
Sant Jordi Desvalls
per S. Planas i N. Puigdevall
Ribes de Freser
Per Miquel Sitjar
Salt
per X. Alberch i J. Burch
Sant Joan de les Abadesses
per J. Albareda i J. Ferrer
La Vall de Bianya
per J. Murlà Giralt
Capmany
per A. Egea i M. Roig
Gualta
per Ramon Alberch
Platja d'Aro
per Pere Barreda
La Vajol
Albert Juanola
Vilobí d'Onyar
per Dora Santamaria
Vilafant
per J. M. Bernils

Osor
per F. Bruguera i N. Ramió
Maçanet de Cabrenys
per Pere Roura i Sabà
Santa Coloma de Farners
per J. T. Grau, J. Mestre i R. Puig
Riells i Viabrea
per Jordi Collell i Carme Escudé
Siurana d'Empordà
per Antoni Egea i David Pujol
Les Lloses
per J. Gordí i R. Llimós
La Vall de Campmajor
per Joan Fort
Santa Pau
per Salvador Reixach
Jafre
per R. Alberch i J. Viñas
Llançà
per Josep Clavaguera
Llanars
per Agustí Dalmau
Llívia
per R. Garriga, M. Vilaseca i J. Vinyet
Riudellots de la Selva
per Elvis Mallorquí (coord.)
Boadella d'Empordà
per David Serra i Busquets
Vilanant
per Pere Borrat i Antoni Egea
Bàscara
per Albert Riera
Cabanès
per Josep M. Bernils
Sant Feliu de Pallerols
per Xavier Solà

Guies

Darrers títols publicats

Trens i carrilets
per Josep Clara
Canvistes i banquers
per Narcís Castells
Màgiques, pors i supersticions
per Carme Vinyoles
Els volcans
per Josep M. Mallarach
Els indians
per Rosa Maria Gil
Els Pirineus, del Puigpedrós al Puigneulós
per Josep Clara
Cristians de Girona
per Josep M. Marquès
L'estany de Banyoles
per M. Coma i J. Gratacós
Els rellotges de sol
per M. Gil
Els maquis
per J. Clara
Els monuments megalítics
per J. Tarrús i Júlia Chinchilla
El pessebrisme
per J. Dalmau i Corominas
La ceràmica
per Andreu Bover
La farga
per Jordi Mascarella
Castells vius
per C. Vinyoles, M. Torns i P. Lanao
La pesca
per J. Sala i J. Domènech
La ramaderia
per P. M. Parés i T. Vilaró
Els protestants
per Josep Clara
La tramuntana
per J. M. Dacosta i X. Febrés
El Montseny
per J. M. Rueda i J. Tura
L'electricitat
per M. Pous i J. Callol
El periodisme
per Lluís Costa
Els glacials
per Jordi Fernández
L'excursionisme
Per Jordi Dalmau
La Girona dolça
per J. V. Gay i N. Puigdevall
Les campanes
per Carles Sapena
La Ciutadella de Roses
per C. Díaz, H. Palou i A. M. Puig
El Teatre
per Pep Vila
Els Museus
per G. Alcalde i J. M. Rueda
Els refugiats
per Mercè Borràs
Per les Esglésies
per J. M. Marquès
Les Guillerries
per Emili Rams i Josep Tarrés
El Modernisme
per Pilar Soler
El Contraban
per M. Aguilar, J. Maymí, J. Ros i X. Turró
Els Centres d'Estudis
per Carles Sapena

Aquest llibre és el complement indispensable per al coneixement d'una història del poble de Lladó que havia desvetllat ja, en unes pàgines brillants, el seu passat més reculat, sobretot seguint els avatars de la seva casa religiosa. L'evolució que ha sofert el poble en els darrers dos-cents anys és bàsica per entendre la seva configuració actual, i és sobretot en aquest període que s'aprofundeix des de múltiples vessants: política, econòmica, cultural, social i, especialment, humana.

Joaquim Tremoleda i Trilla va néixer a Lladó l'any 1962. És doctor en arqueologia per la Universitat de Girona. Treballa com a arqueòleg al Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries. Ha publicat la seva tesi doctoral amb el títol *Industria y artesanado cerámico de época romana en el nordeste de Cataluña (época augústea y altoimperial)*, *BAR International Series, Oxford, 2000*, entre altres llibres, i nombrosos articles en revistes nacionals i estrangeres sobre els períodes grec i romà de l'àmbit gironí.

ISBN 849518738-8

9 788495 187383 >

MONOGRAFIES LOCALS

